Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

Historické vědy

Pravěká a raně středověká archeologie

Drahomíra Frolíková-Kaliszová

Možnosti poznání velkomoravských vlivů na počátky státu Přemyslovců

(Na základě archeologických výzkumů na Pražském hradě a v Uherském Hradišti)

Possibilities of the recognize of the influences from the Great Moravia on the beginnings of the state of Přemyslides

(On the ground of the archeological excavations on the Prague Castle and Uherské Hradiště)

Disertační práce

Díl I.

školitel prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.

2011

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s použitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

PhDr. Drahomíra Frolíková-Kaliszová

Možnosti poznání velkomoravských vlivů na počátky státu Přemyslovců

(Na základě archeologických výzkumů na Pražském hradě a v Uherském Hradišti)

Abstrakt

V práci je zpracováno středohradištní období ze čtyř výzkumů na Pražském hradě a čtyř výzkumů v Uherském Hradišti. V Tereziánském ústavu šlechtičen byl zkoumán úsek jižního opevnění Pražského hradu. Byly odkryty tři vrstvy dřevěného roštu v hlinitém náspu od hrany základového vkopu ve svahu po týl čelní kamenné zdi. Hradební násep byl členěn kamennými příčkami do komor. Ve Středním křídle Pražského hradu byly objeveny dvě fáze příčného opevnění hradu, starší příkop překrytý mladší hradbou dřevohlinité roštové konstrukce s čelní zdí z kamenů nasucho kladených a vnějším příkopem. Nejstarším projevem lidské činnosti jsou kůlové jamky zahloubené do podloží. V Informačním středisku bylo zjištěno podrobnější členění časového úseku prvních desetiletí Pražského hradu: kůlové jamky tvořící řadu – starší příkop – jeho částečné zasypání a velké kůlové jámy ve vzdálenosti 4 m od jeho vnější hrany – požár a stavba opevnění s dřevohlinitou konstrukcí a vnějším příkopem – čelní kamenná zeď, do základové řady vsazen kámen s rytinou. V místnosti bývalé Lakovny v suterénu Císařských koníren byly v týlu hradby odkryty základové trámy a podlahy dřevěného srubu, který byl obnovován na stejném místě po dobu více než 100 let. Na Otakarově ulici v Uherském Hradišti byl zachycen okraj ostrova, na němž bylo ve starším horizontu koryto zaniklého vedlejšího ramene Moravy postupně zaplňované odpady z ostrovního sídliště. Koryto bylo zarovnáno povodňovou naplaveninou. V mladším horizontu byla plocha součástí sídliště, jehož objekty však nalézáme rozrušené činností osadníků pozdějšího středověkého města. Nejdůležitějším nálezem je olověný litý křížek s rytinou Ukřižovaného. Na Mariánském náměstí v Uherském Hradišti byly odkrývány sídlištní jámy s doklady řemeslných činností, zpracování kostí, rohů a parohů, kovářství a kovolitectví. Nález tří bronzových ostruh a dvou opaskových kování z okruhu avarských litých bronzů datuje počátky osídlení ke konci 8. stol. Při výzkumu staveniště INPOST na Hradební ulici byl kromě středohradištních vrstev a objektů objeven bronzový litý křížek s oboustranným plastickým vyobrazením Krista a Bohorodičky, na staveništi domu na ulici Havlíčkova 16 byl dokumentován třetí pohřeb na území Uherského Hradiště. Možné doklady přímých velkomoravských vlivů kromě známých příkladů honosných šperků se objevily ve složení skla některých typů korálků, které ovšem bude nutno zkoumat na větším počtu předmětů. Dalším nadějným směrem jsou analýzy malt a omítek, které v současné době probíhají.

Possibilities of the recognize of the influences from the Great Moravia on the beginnings of the state of Přemyslides

(On the ground of the archeological excavations on the Prague Castle and Uherské Hradiště)

I have processed the epoch of the 9th century and the beginnings of the 10th century from four excavations in Prague Castle and four excavations in Uherské Hradiště. Prague Castle: 1) three layers of the wooden construction in the clayey rampart with small rocky walls indoor and the frontal wall were discovered in the Institute of the noblewoman; 2) the earlier moat and later vallum with frontal moat, rocky frontal wall and clayey rampart with wooden constructions were investigated in the Middle wing; 3) five periods of the settlement were investigated in the Informations Center: first line of the postholes, second the earlier moat, third big postholes, forth wallum with frontal moat, and clayey rampart with wooden constructions, finaly extension of the frontal rocky wall with the rock with the engraving; 4) the foundation of the log cabin was investigate in the Imperial Stables. In Uherské Hradiště: 1) a dead arm of Morava river and the remains of settlement was investigate in the Otakar lane. The aerlier layers were divided from the later by a layer of flood deposits. Important find is the lead cross with engraving of the Crucifite. The settlement holes with waste from the craftsman`s workshops were investigate in Mariánské square: smithy, foundry and antler-horn-bones workshop. Three bronze spurs and two Avar metal fittings date the beginning of the settlement in the end of the 8th century. One bronze crucifix and one grave were investigated in Hradební lane – INPOST and in Havlíček street. The influences from the Great Moravia to the Prague Castle were discovered on some types of the splendour jewellery and on the basis of new analysis in chemical composition of some types of glass beads and mortar and plaster, too.

Osnova

I. díl

II. Úvod 5
I.1. Východiska, cíle, metody 5-7
I.2. Používaná terminologie 7-10
II. Poloha a přírodní podmínky ústředních aglomerací Velké Moravy a Čech 10-12
III. Dějiny archeologických výzkumů pražské a staroměstsko-uherskohradišťské aglomerace 10-16
IV. Písemné zprávy 16-20
V. Archeologické prameny 20
V.1. Pražský hrad – nové výzkumy 20-21
V.1.1. Výzkum v Tereziánském ústavu šlechtičen 21-26
V.1.2. Výzkum ve Středním křídle Pražského hradu 26-34
V.1.3. Výzkum v Informačním středisku Pražského hradu 34-45
V.1.4. Výzkum v Lakovně Pražského hradu 45-52
V.2. Uherské Hradiště 52-53
V.2.1. Výzkum na Otakarově ulici 54
V.2.1.1.Popis objektů..... 54-61
V.2.1.2. Nálezy z vrstev a objektů 62
V.2.1.2. Zemědělský žací nástroj – srp 62
V.2.1.2.1. Parohový hrací kotouček 63-61
V.2.1.2.2. Zlomek skla 61-64
V.2.1.2.3. Olověný křížek s rytinou Ukřižovaného 64-69
V.2.1.2.4. Keramika
V.2.1.2.4.A. Technologický vývoj v 9. století 69-73
V.2.1.2.4 B. Rozbor a vyhodnocení 73-85
V.2.1.2.4.C. Celé nádoby aneb hrnce, hrnky, hrnečky..... 85-89
V.2.1.2.5. Zvířecí kosti 89-96
V.2.1.3. Palynologie 96-98
V.2.1.4. Vývoj na lokalitě – rekonstrukce 98-102
V.2.2. Výzkum na Mariánském náměstí 102-105
V.2.2.1. Nálezy z vrstev a objektů

V.2.2.1.1. Ostruhy a bronzová kování 105-108
V.2.2.1.2. Skleněné korálky 108-110
V.2.2.1.3. Keramika 110-112
V.2.2.2. Analýza vzorků malt a omítek 112-113
V.2.2.3. Palynologie 113-114
V.2.3. Výzkum „INPOST“ 114-123
V.2.3. Výzkum na Havlíčkově ulici č. 16 123-126
VI. Pražská aglomerace
VI.1. Opevnění 126-138
VI. 2. Osídlení 139-140
VI.3. Pohřbívání 140-142
VI.4. Keramika 142-147
VI.. Datování 147-148
VII. Současný stav poznání staroměstsko-uherskohradišťské aglomerace
VII.1. Opevnění 145-153
VII.2. Osídlení 153-159
VII.3. Pohřbívání 159-162
VII. 4. Keramika 162-167
VIII. Závěr 167-171

II. Díl
Obrazové přílohy 1-163

I. Úvod

Téma mé práce vyplynulo z kombinace dvou skutečností, první, že jsem se v době mého zaměstnání ve Slováckém muzeu v Uherském Hradišti účastnila tří sezón dlouhodobého výzkumu na Otakarově ulici a zároveň začala v rámci muzejní evidence sbírek s evidováním materiálu z předchozích sezón, a druhé, že mým pracovištěm je od r. 2001 oddělení výzkumu Pražského hradu. Zároveň musím poděkovat bývalému řediteli Archeologického ústavu AV ČR Praha P. Sommerovi, který mi umožnil na novém pracovišti navázat oficiální spolupráci se Slováckým muzeem v Uherském Hradišti na zpracování rozsáhlého materiálu z výzkumu na Otakarově ulici, pro jehož odborné vyhodnocení muzeum nemělo kapacity. Následky katastrofální povodně v r. 1997 vedly ke grantovému projektu ministerstva kultury „Uherské Hradiště a povodně v 9. a ve 20. stol.“, jenž mi v rámci řešení problému umožnil provedení některých finančně náročných přírodovědných analýz. Na jeho výsledky jsem navázala zpracováním středohradištního horizontu z dalších výzkumů provedených na území Uherského Hradiště, a to z dalšího víceletého výzkumu Slováckého muzea na Mariánském náměstí a ze dvou záchranných výzkumů Ústavu archeologické památkové péče Brno na ulicích Havlíčkova a Hradební-INPOST. Současně jsem byla v rámci středověkého oddělení Archeologického ústavu Praha přeřazena na pracoviště Pražský hrad, kde jsem dostala za úkol zpracovat k publikaci poslední dva výzkumy, při nichž byly nalezeny situace s opevněním z dob počátků Pražského hradu, a to výzkumy v Tereziánském ústavu šlechtičen a ve Středním křídle, a výzkum v tzv. Lakovně se sídlištními situacemi v týlu předrománského opevnění, které byly zatím publikovány jako prvotní informace o výzkumech (*Boháčová – Frolík – Žegklitz 1987*; *Boháčová – Frolík – Tomková – Žegklitz – Petříčková 1989*; *Boháčová – Frolík – Vochozková* 1995) nebo formou zmínek v šířeji zaměřených článcích (*Boháčová – Frolík – Tomková – Žegklitz, 1988*; *Boháčová I. – Frolík J., 1991*; *Frolík – Boháčová 1992*; *Frolík – Smetánka 1997; Frolík 2000b*; *Frolík 2002a*; *Frolík 2003*; *Frolík 2006a, b*). Vedoucímu své práce prof. J. Slámovi děkuji za myšlenku využít znalosti archeologického materiálu 9. stol. v obou lokalitách, které byly centry nebo částmi center dvou raně středověkých státních útvarů na našem území, k jejich srovnání a pokusu vysledovat vzájemné ovlivnění v oblasti hmotné kultury.

I. 1. Východiska, cíle a metody

Cíle práce byly tři:

1. Zpracovat a publikovat poslední výzkumy na Pražském hradě, při nichž byly zachyceny vrstvy z počátků jeho osídlení.

2. Zpracovat a publikovat vybrané výzkumy z Uherského Hradiště, při nichž bylo zachyceno osídlení z 9. století.

3. Postavit vedle sebe obraz velkomoravského osídlení staroměststko-uherskohradišťské aglomerace a pražské aglomerace v 9. a na počátku 10. stol., srovnat jejich obraz, který nám poskytly archeologické výzkumy a zjistit, zda a co mají společného, co je rozdílné a nakolik je možné z archeologického materiálu vysledovat vzájemné styky.

Východiskem je co nejúplnější vytěžení dostupných archeologických pramenů formou jejich kritické analýzy. V průběhu práce s materiálem z Uherského Hradiště se však ukázala některá původně nepředpokládaná omezení. Nálezový materiál z výzkumů na Otakarově ulici a Mariánském náměstí byl po povodni identifikovatelný jen v těch případech, kdy byl fyzicky očíslován, což se bohužel netýkalo všech nálezů. V případě Otakarovy ulice z let 1980-1983 jsem navíc neměla k dispozici Deník nálezových situací, na zpracování těchto výzkumných sezón jsem proto byla nucena rezignovat. Výzkumem, který mi nebyl zpřístupněn, je výzkum J. Kohoutka a R. Procházky (tehdy ÚAPP Brno) z r. 1993 na lokalitě Hradební ulice – TELECOM, z nějž dosud není ani nálezová zpráva. Posledním výzkumem, který se mi nepodařilo zpracovat, ač z něj existují dvě nálezové zprávy, je výzkum z r. 1997 v Redutě, na němž se podílely dvě instituce. Zatímco vedoucí výzkumu P. Kováčik z organizace Archaia Brno postupoval Harrisovou metodou kontextů, vedoucí výzkumu Slováckého muzea J. Pavelčík postupoval po rýčových vrstvách. Vzájemné sladění jejich dokumentace si vyžádá delší čas, pokud vůbec bude možné. Na Pražském hradě neplánovaně přistoupil výzkum v Informačním středisku, při kterém v r. 2010 byly objeveny situace z 9. a 10. stol.

Výsledkem je zpracování čtyř sezón z let 1985-1988 z výzkumu na Otakarově ulici (bez situací vrcholného středověku), identifikovatelných souborů z vrstev a objektů 9. stol. z výzkumu na Mariánském náměstí z let 1980-1984, vrstev a objektů 9. stol. z výzkumů na ulicích Havlíčkova a Hradební-INPOST v r. 1993, tedy čtyř sídlištních lokalit v Uherském Hradišti, a čtyř výzkumů nebo jejich částí týkajících se středohradištního období na Pražském hradě, v Lakovně v letech 1985-1986 a 1990-1991, v Tereziánském ústavu šlechtičen v r. 1999, ve Středním křídle na přelomu let 2001/2002 a v Informačním středisku v r. 2010.

Dalším stupněm je sestavení uceleného obrazu vývoje nejen Pražského hradu a Uherského Hradiště v 9. stol., ale celých aglomerací pražské a staroměstsko-uherskohradišťské, při němž je nutno vycházet z literatury. Samostatnou kapitolu si zaslouží keramika, ve většině případů jediná opora archeologického datování. Jsem si vědoma, že při hledání archeologických stop vlivů Velké Moravy v počátcích českého státu není možné pominout další lokality, zejména Mikulčice, ale také Budeč, Levý Hradec a další.

I. 2. Používaná terminologie

Pro plošně rozsáhlé, lidnaté sídelní útvary raného středověku skládající se z centrálního opevněného sídliště a neopevněných sídlišť v jeho nejbližším okolí včetně pohřebišť k nim příslušejících, které vykazují znaky neagrární produkce, kultovní funkce a sídlila v nich vládnoucí vrstva společnosti, se v posledních desetiletích vžil název aglomerace. Jeho používání nebylo příliš aktuální v případě aglomerací prostírajících se na katastru jediné obce, jako je tomu například v případě Prahy, Mikulčic nebo Nitry, stalo se však potřebným po objevu velkomoravského osídlení na katastru Uherského Hradiště, nejprve v Sadech, později i v samotném městě. V moderním urbanistickém pojetí je aglomerace definována jako seskupení blízkých sídel, z nichž jedno dominuje, jde tedy o město s jeho předměstími a satelity, nebo několik srovnatelně srostlých měst, tvořících jednu souvisle zastavěnou plochu; pro tento případ se používá i slovo konurbace (souměstí). Jde tedy o pojem vymezený dostatečně široce, aby mohl být používán i v archeologii, kdy, jako v případě Uherského Hradiště a Starého Města není zatím jasné, co bylo centrem, co bylo opevněno a co ne, ani kdy. Pojem staroměstsko-uherskohradišťská nebo uherskohradišťsko-staroměstská aglomerace se stal oficiálním dohodou mezi představiteli institucí zainteresovaných na výzkumu v obou lokalitách, tedy Moravského muzea v Brně a Slováckého muzea v Uherském Hradišti, přičemž pořadí obou přívlastků záviselo právě na mateřské instituci badatele. Je to název dlouhý a jazykově neobratný, mnohem jednodušší by byl pojem veligradská aglomerace, ale ten zatím naráží na neochotu archeologické obce ho přijmout, přestože odvození původního jména V. Hrubým je podle mého názoru logicky dobře odůvodněné. Připomenu stručně jeho vývody: v listině olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka z r. 1131 je osada na místě dnešního Starého Města jmenována ves Veligrad, v listinách z r. 1220 a 1257 je uváděna Welegrad villa forensis, 1301 villa Velehrad, přičemž víme, že osídlení na území Starého Město trvalo nepřetržitě od 9. stol. (*Galuška 2008*, 97-11) a lze tudíž předpokládat i kontinuální používání názvu. Nové královské

město založené Přemyslem Otakarem II. je v r. 1258 pojmenováno „nova Velgrad“, avšak zřejmě se mu začalo říkat prostě hradiště, což dosvědčují názvy Redisch v listině z r. 1297 a později Gradisch, Hradisch a podobně. Název Velehrad přešel na cisterciácký klášter, který ho spolu s přilehlou vsí nese dosud. A pro nejstarší z osídlených míst zůstal název Staré Město, doložený v písemných pramenech poprvé r. 1321 jako Antiqua civitas (*Hrubý 1965*, 366). Z archeologických ani písemných pramenů však nevyplývá, že by název Velehrad označoval hlavní město velkomoravské říše, jak se domníval V. Hrubý. Polemika M. Wihody s L. Galuškou o „velehradské tradici“ se přenosu názvu netýká, Wihoda odmítá staleté trvání povědomí o Velké Moravě a jejích čelních osobnostech, avšak k samotnému názvu Velehrad – Staré Město se nevyjadřuje (*Wihoda 2008*, 129-136). Přestože synonymita obou pojmů staroměstsko-uherskohradišťská nebo uherskohradišťsko-staroměstská aglomerace je jasná, v zájmu sjednocení terminologie budu v této práci používat termín staroměstsko-uherskohradišťská, a to z důvodu časové priority objevů ve Starém Městě. Celá aglomerace se z pohledu dnešního územního členění skládá ze čtyř částí: Starého Města, Uherského Hradiště-Rybáren, což je čtvrť oddělená od Uherského Hradiště hlavním tokem Moravy a od Starého Města Baťovým kanálem, v minulosti pak ramenem Moravy zvaným Vláka, samotného města Uherského Hradiště, a Sadů, dříve samostatné obce, dnes městské části. V. Hrubý zavedl pro území města název ostrov sv. Jiří podle patrocinia kaple, která je zmiňována v zakládací listině města v r. 1257 jako stojící na jinak neobydleném ostrově (*Hrubý 1957b*).

U pražské aglomerace hledisko geografické vede k logickému dělení na hrad, předhradí (Hradčany) a podhradí (Malá Strana), věc je však komplikovaná ze dvou důvodů: existence tzv. hradčanské brázdy oddělující dnešní rozlohu Pražského hradu od Hradčan je pouze hypotetická, nebyla nikdy ověřena ani archeologicky, ani geologicky, ani geofyzikálním měřením (viz kapitola II), a navíc by zde vyvstal problém s pojmenováním prostoru dnešních nádvoří II., IV. a I., ležících na ploše západně od nejstaršího doloženého opevnění, protože právě tento prostor je chápán jako vlastní předhradí hradní akropole. Z toho důvodu bylo zaváděno neutrální pojmenování předpolí Pražského hradu (*Frolík 1986*, 73 - 85). V období počátků Pražského hradu a českého státu se celé území vyvíjelo a jeho funkce postupně proměňovaly, není proto možné používat termíny, jež byly stanoveny pro vrcholný středověk. Snažím se vždy o co nejvýstižnější charakterizaci území s použitím víceslovných popisů, aby byla co nejlépe vystižena dynamika proměny Prahy v 9. století z běžného neopevněného sídliště v sídlo knížat ovládajících střední Čechy a později celé Čechy.

Územní rozsah raně středověkých aglomerací bývá vymezován územím uvnitř kružnice o poloměru jeden až dva kilometry (*Mařík 2009*, 14, obr. 1), opsané kolem centrální opevněné plochy. Pražská aglomerace 9. stol. se do takto vymezené plochy vejde, staroměstsko-uherskohradišťská ve svém největším rozmachu nikoliv, mikulčická pouze na pravobřežní, moravské straně ano, ale jako mikulčicko-kopčanská aglomerace už ne (*Poláček – Mazuch – Baxa, 2006*, 624). Zjevně se v tom odráží rozdíl v územní velikosti a mocenském i obchodním významu Moravy a Čech v 9. století.

Při časovém vymezení pojednávaného období je pro Moravu stále nejvhodnější pojem doba středohradištní, chápaný v duchu periodizace zavedené J. Eisnerem (*Eisner 1933*, 240), převzaté J. Poulíkem (*Poulík 1948*,14-15) a poté používané v československé archeologii jako označení období přibližně mezi léty 800 až 950. Umožňuje dělení na starší a mladší, eventuálně i pozdní horizont bez nutnosti absolutního datování, které většinou jen na základě archeologických nálezů není možné. Často užívaný termín doba velkomoravská není přesně definován, z přísně historického hlediska by mohl být používán jen pro dobu vrcholného územního a mocenského rozsahu říše v posledních letech vlády Svatopluka I. a je proto nevhodné používat ho jako synonymum pro druhou polovinu 9. nebo dokonce celé 9. století. Navíc naráží na problémy při používání na území Slovenska. Naopak termín velkomoravská hmotná kultura je adekvátním vyjádřením zkoumaných jevů. V Čechách se pojem středohradištní období příliš nepoužívá, díky rozborům dochovaných písemných pramenů (*Třeštík 1985*, *Havlík 1992*, Třeštík *1997*) je od poslední čtvrtiny 9. stol. k dispozici několik absolutních dat, která provokují ke snaze o datování pomocí historických termínů podle vlády jednotlivých známých knížat. Pouze u keramiky je tento pojem běžně užíván, avšak jen pro 9. století, v 10. již nastupuje rozlišení podle vůdčích typů okrajů.

Opevnění se v zásadě dělí na jednoduchá a složená, podrobnou typologii vypracoval J. Poleski, u nás R. Procházka (*Poleski 2004*, *Procházka 1990, 2009*). Procházkovy terminologie se přidržuji, při popisech nálezových situací jsem však narazila na potřebu rozlišovat část nadzemní a zahloubenou, hradbu a příkop. Pojem složené opevnění se u nás nevžil, je nahrazen termínem „těžké opevnění“ (*Lutovský 2006*, 22). Na rozdíl od tendencí prosazovaných v české archeologii od dob terminologické glosy J. Bubeníka (*Bubeník 2000*, 393), které směřují až k odmítání termínu val, si myslím, že není nutno se mu vyhýbat. Slovo val je odvozeno z latinských slov vallus - kůl, a vallum – ohrada z kolů, přeneseně násep, val, hradba, do slovanských jazyků (češtiny, slovenštiny, polštiny, ukrajinštiny a ruštiny) pak bylo převzato ve významu ohrada, ohrazení, násep (informace z jazykové poradny Ústavu pro jazyk český AV

ČR). Pojem val byl tedy synonymem k domácímu pojmu ohrazení, hradba. V archeologické literatuře se od 19. století slovem hradba označovala opevnění stavěná z kamene spojovaného maltou a slovo val bylo používáno pro hliněné náspy včetně jejich postupně objevovaných vnitřních konstrukcí. V posledních dvaceti letech se v české i moravské archeologii začalo užívat termínu hradba v jeho původním významu pro všechny druhy nadzemních opevnění s výjimkou palisády, zatímco termínu val byl ponechán jeho úzký význam hliněného náspu nebo toho, co se takto na povrchu jeví (např. *Procházka 1990*, *Bubeník – Pleinerová - Profantová 1998*). Nyní je tedy třeba používat víceslovná spojení jak pro opevnění stavěné starou technologií ze dřeva, kamenů a hlíny, tak pro opevnění stavěné novou technologií z kamenů spojovaných maltou, typu hradba dřevohlinité konstrukce s čelní kamennou zdí proti zděné hradbě, které rovněž nejsou úplně přesné a výstižné. Navíc tradiční rozlišení valu a hradby zůstává v archeologii slovenské i polské (*Ruttkay - Ruttkay – Šalkovský 2002*, *Poleski 2004*). A konečně – kdo z archeologů zkoumal hradbu? Vždy zkoumáme její pozůstatky, zbytky, rozvaliny, tedy vše, co lze označit pojmem val. Přes vyslovené námitky se podřizuji diktátu doby a používám v práci převážně termíny hradba, hradební násep, apod.

Termín velkomoravské vlivy byl použit v nejširším a nejobecnějším slova smyslu, aby bylo možno srovnávat archeologické nálezy a nalezené situace z Pražského hradu s nálezy a situacemi z Uherského Hradiště, hledat mezi nimi podobnosti a zkoumat jejich případné vztahy z hlediska původu.

II. Poloha a přírodní podmínky ústředních aglomerací Velké Moravy a Čech

Přírodní podmínky na území jádra Velké Moravy a Českého státu jsou diametrálně odlišné. Moravská centrální hradiště Mikulčice a Staré Město-Uherské Hradiště vznikla buď přímo na ostrovech řeky Moravy (Mikulčice, Uherské Hradiště) nebo na jejím pozvolna se zvedajícím břehu (Staré Město, Kopčany). Moravská hradiště 9. stol. vznikala vývojem a rozšiřováním osídlení z výše položeného území (Staré Město – Špitálky, Na Valách) nebo nejvyššího ostrova (Mikulčice – akropole na levém břehu Moravy a Kopčany na pravém) na ostrovy vyčnívající z občas zaplavované nivy (Staré Město – Na Dědině a další, Uherské Hradiště – ostrovy v historickém jádru města, Rybárny, ostatní mikulčické ostrovy) a byla patrně opevňována teprve se vzrůstem významu místa a moci knížat. Určujícím činitelem pro vznik a podobu osídlení v místech dnešních měst Uherského Hradiště a Starého Města byly přírodní podmínky: řeka Morava protékající zde mezi výběžky Chřibů a Vizovických vrchů. Údolí řeky Moravy

tvoří spojnici mezi údolím Dunaje a polskými nížinami, jíž od pravěku vedla Jantarová stezka spojující Balt a Jadran. Podle geologických a palynologických posudků (*Svobodová 1990*, 185-188; *Havlíček 1999*, 191-196) se soustava ostrovů v nivě Moravy stabilizovala až po přelomu letopočtu, teprve poté se na nich začaly vyvíjet půdy, růst vegetace a tvořit se podmínky umožňující jejich využití lidmi. V prostoru dnešního Starého Města se Chřiby sklánějí pozvolným svahem až k řece, jejíž nivu bylo možno překonat po vyčnívajících suchých říčních ostrovech a pokračovat pak po jižním úpatí Sadské výšiny směrem na Slovensko. Místo obvyklé šířky 4 km zaplavované údolní nivy tak museli lidé překonat jen méně než 1 km vlhkého terénu na levém břehu Moravy při soutoku s Olšavou (*Culek – Ivan – Kirchner 1999*, 211). Tato východozápadní trasa spojovala údolí Váhu přes průsmyky Bílých Karpat a podél říčky Olšavy a na druhou stranu pokračovala přes Chřiby na Brněnsko. Je nepochybné, že strategická poloha místa byla důvodem, proč se nejen na terasách Starého Města, ale i na nízko položených ostrovech usídlovali od druhé poloviny 8. stol. lidé a proč se aglomerace, jež se zde během necelého století vyvinula, stala jedním z center Velké Moravy.

Pražský hrad byl založen na vyprahlém skalnatém ostrohu strmě se vypínajícím nad řekou Vltavou, který je výběžkem hradčanského hřbetu plynule stoupajícího jihozápadním směrem k vrchu Petřínu. Na severu spadá do údolí vymletého potokem Brusnicí až do podoby hluboce zaříznuté rokle, která se v části pod hradem nazývá Jelení příkop. Jižním směrem svah ostrohu klesá povlovněji do malostranské kotliny. Dosavadní bádání předpokládá přírodní rokli, tvořící přirozené rozhraní mezi Hradčany a plochou zaujatou Pražským hradem v jeho dnešním rozsahu. Na severní straně byl okraj strže ústící do Jeleního příkopu zachycen, avšak v místech předpokládaného dalšího průběhu nikdy neproběhl archeologický ani geologický průzkum (*Maříková-Kubková – Herichová 2009*, 59-62) a je známo, že tudy vedly příkopy opevnění hradu nejpozději od 14. stol. (*Boháčová 2001*, 247), je existence tzv. hradčanské rokle pouhou hypotézou. Lze tedy mluvit o východní a západní části ostrožny, na nichž vyrostl hrad/hradiště s předhradím. O časovou prioritu osídlení hradu nebo malostranského podhradí se vedou spory, které mohou být rozřešeny teprve dalšími objevy. Rozhodujícím přírodním faktorem (vedle nepřírodních faktorů, způsobených lidmi), který způsobil, že Praha a nikoliv jiné hradiště se stala trvalým sídlem knížat a králů, však byla existence brodu přes řeku Vltavu (*Frolík – Smetánka 1997*, 33; *Tomková 1997*, 39; *Sláma 2006*, 35), který z Prahy udělal křižovatku severojižní spojnice Polabí s Podunajím a východozápadní cesty z Moravy přes Chebsko do severnějších částí franské říše. Detailní průběh cest v Pražské kotlině je předmětem rekonstrukcí v souvislosti s objevem dřevěné cesty a mostní konstrukce na Malé Straně

(*Čiháková-Dobrý 1999*, 11; *Čiháková 2002b*, 65; *Čiháková-Havrda 2008*, 217-218; a s pozdější zprávou Ibráhíma ibn Jákúba (*Čiháková 1997*, 93 – 103), přičemž lze předpokládat, že se průběh cest od 9. stol. nijak zásadně nezměnil. Povrch vlastní ostrožny tvořila skála směrem k povrchu zvětralá, místy až zjílovatělá (kaple sv. Kříže, nepublikovaný výzkum autorky), přecházející v eluvium, tj. hlíny tvořené zvětráváním podloží. Na něm se začal tvořit půdní pokryv. Na severním svahu se ukládaly váté spraše, na východním konci ostrožny se nalézají pleistocenní písčité terasy Vltavy. Ostroh byl zbrázděn příčnými roklemi na severní i jižní straně, největší z nich začínala pramenem v místech pod pozdější rotundou a vedla na jih na Malou Stranu (*Frolík 2000*, 17), menší byla zjištěna na severní straně při výzkumech v bývalé Lakovně a na Slévárenském dvorku. Vrcholek tvořil skalní výchoz táhnoucí se západním směrem od dnešního č. p. 48 (Staré proboštství) na III. hradním nádvoří dále za kapli sv. Kříže na II. nádvoří. Převýšení oproti dnešnímu dláždění nádvoří činilo více než 1,5 m. Za bazilikou sv. Jiří skalnatý hřbet začínal klesat, což vedlo I. Borkovského ke konstruování tzv. východního předhradí odděleného příkopem v místech terénního zlomu za klášterem (*Borkovský 1959*, 318). Lze říci, že podmínky na východním výběžku ostrožny nebyly příznivé k bydlení, na rozdíl od Malé Strany i Hradčan, zatímco pro opevnění tomu bylo naopak.

Společným znakem pražské, staroměstsko-uherskohradišťské aglomerace i mikulčicko-kopčanské je jejich poloha na řece v místě, které je křižovatkou dálkových tras, kterou mohly ovládat a využívat.

III. Dějiny archeologických výzkumů Prahy a staroměstsko-uherskohradišťské aglomerace

První výzkumy na Pražském hradě v 19. stol. byly spjaty s dostavbou chrámu sv. Víta, při němž byly odkrývány základy předchůdců gotické katedrály, jak baziliky, tak rotundy. Později přistoupily odkryvy při přestavbě chrámu sv. Jiří (*Borkovský 2005*, 8). Výzkumy na profesionální úrovni započaly až od r. 1925, kdy z iniciativy Kanceláře prezidenta republiky Československé T. G. Masaryka vznikla komise, jejímiž členy byli přední čeští archeologové a která měla za úkol vést po stránce odborné vykopávky na III. hradním nádvoří (*Frolík 2006a*, 34-36). Většina významných objevů z té doby je spjata se jménem I. Borkovského, který od roku 1928 až do konce 60. let prováděl terénní výzkumy nejen na Pražském hradě a jeho okolí, ale i na Levém Hradci, zpracovával je a publikoval. K jeho nejvýznamnějším objevům na Pražském hradě patří první pražský kostel (*Borkovský 1949*; *1953*, 129-200; 129-200; *1960*, 332-387), hrob „bojovníka“ (*Borkovský 1936-1946*, 122-132), dřevěné sruby, cesta i kostel pod

dnešním dlážděním III. nádvoří, výzkumy v bazilice a kláštěře sv. Jiří (*Borkovský 1956*, 348-361; *1969*), předrománské opevnění Pražského hradu, které na více místech prozkoumal (*Borkovský 1959*, 257-324; *1962*, 381-452; *1969*). Po něm nastoupil Z. Smetánka, jenž se do historie výzkumů na Pražském hradě zapsal především výzkumem pohřebiště v Lumbeho zahradě za Jízdárnou (*Smetánka – Durdík – Hrdlička 1980*, 94 - 102). Od 80. let počíná doba kolektivních výzkumů, na nichž se podílejí J. Frolík, K. Tomková, I. Boháčová, I. Herichová-Vochozková a další. Pro poznání počátků Pražského hradu jsou z tohoto období nejvýznamnější výzkumy v suterénu budovy Císařských koníren a na ploše tzv. Slévárenského dvora před ní, v Lobkovickém paláci, ve Středním křídle, v Severním výběžku a za Jízdárnou, kde byly odkryty další hroby (*Frolík – Boháčová 1992*, 71 – 88). Všechny výzkumy prováděl a provádí Archeologický ústav Praha, resp. jeho předchůdce Státní archeologický ústav.

Pražský hrad však není a nikdy nebyl osamocené hradiště, na základě dnešního stavu výzkumů je jasné, že byl od počátku spjat s levobřežním osídlením Pražské kotliny, tedy dnešních Hradčan a Malé Strany. Výzkumem Malé Strany se zabývá Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště hlavního města Prahy. Ještě v r. 1984 se v článku kolektivu autorů z Národního památkového ústavu, odborného pracoviště v hlavním městě Praze píše: „Soudíme, že Přemyslovci se při zakládání hradiska nijak nezajímali o podmínky rozvoje budoucího podhradí“ a pro 9. století se počítá pouze s volně rozptýlenými osadami v Pražské kotlině (*Ječný – Čiháková - Kršáková – Olmerová – Stehlíková – Špaček - Tryml, 1984*, 213). Teprve v posledním dvacetiletí přibývá výzkumů v prostoru Malé Strany, které přinášejí doklady osídlení i opevnění z 9. století (vedoucí výzkumů *Čiháková 2001*, 29-134; *2002*, 738-752; *2009*, 2-30; *Havrda 2008*, 651-670; *Havrda - Podliska – Zavřel 2001*, 91-118). Ojedinělé stopy osídlení z 9. stol. na ploše Hradčan byly nalezeny při sledování výkopů na Hradčanském náměstí, v Salmovském paláci, vrstva 9. stol. byla zkoumána v Kanovnické ulici v čp. 73 a 70 a v kláštěře kapucínů na Loretánském náměstí, jinde se objevovaly střepy středohradištní většinou jako příměs keramiky v mladších vrstvách (*Frolík, J., 1986*, 74-80; *Frolík – Tomková, 1997, 66; Tomková 2000*, 11 – 12). Na výzkumu Hradčan se podílely obě výše zmiňované instituce.

Archeologické výzkumy na území vlastního Uherského Hradiště mají kratší tradici intenzivních archeologických výzkumů. První nálezy velkomoravského stáří učiněné při hloubení městské kanalizace v letech 1928 až 1936 zachraňoval ředitel Slováckého muzea Karel Hanák. Jeho zásluhou také známe první a nadlouho poslední hrobový nález z Růžové ulice (*Snášil 1981*, 12-13). Zachraňoval také nálezy z řeky Moravy, která byla ve 30. letech

regulována. V době válečné při kopání protileteckých krytů na Masarykově náměstí zkoumal odkryté základy kostela sv. Jiří. Rámcově správně rozeznal dataci vrstvy dřevěného odpadu, o kterém se tehdy psalo jako o „fašínových cestách“, do 12. - 14. stol.; dnes víme, že jde o zakládací horizont středověkého města po polovině 13. stol. Dosavadní nálezy z tzv. ostrova sv. Jiří shrnul V. Hrubý, který je datoval v rozmezí 9. - 11. stol. a v závěru své práce konstatoval, že „Svatojiřský ostrov nebyl nikdy před založením města Hradiště intenzivněji osídlen“ (*Hrubý 1957b*, 84). O samotné kapli sv. Jiří ve své pozdější monografii soudí, že „mohla být velmi pravděpodobně dílem 9. století.“ (*Hrubý 1965*, 207). K přelomu v bádání o velkomoravské historii města došlo až v 80. letech 20. stol., kdy byla při víceletých předstihových výzkumech hned na dvou místech, na Otakarově ulici a Mariánském (tehdy Rudém) náměstí pod souvrstvím novověkým a středověkým, v hloubkách pod dva metry od dnešního povrchu, odkryta souvrství s objekty, datovaná do druhé poloviny 8. až první poloviny 10. stol. Vedoucím výzkumů archeologického oddělení Slováckého muzea byl R. Snášil, jako spolupracovníci se vystřídali R. Procházka, J. Novotný a D. Kaliszová. Zároveň probíhaly četné menší akce – záchranné výzkumy a dozory při stavebních a liniových výkopech, při nichž byly v historickém jádru města pravidelně nacházeny středohradištní vrstvy s materiálem a někdy i pozůstatky objektů. Nečekaný objev hrobů a základového zdiva kostela přinesl v r. 1986 záchranný výzkum ve čtvrti Rybárny na pravém břehu Moravy. V 90. letech proběhly čtyři záchranné výzkumy, první dva označované podle investorů – Telecom, INPOST, druhé dva podle místa – Reduta a Havlíčkova ulice. Na nich se už podílely tří instituce, kromě Slováckého muzea také Ústav archeologické památkové péče Brno a Archaia Brno, vedoucími výzkumů byli J. Pavelčík za Slovácké muzeum, J. Kohoutek, R. Procházka a M. Geisler za Ústav archeologické památkové péče Brno, P. Kováčik za společnost Archaia. Po r. 2000 byly získány nové poznatky o utváření terénu v době středohradištní při sledování výkopů při rekonstrukci páteřní kanalizace v centru Uherského Hradiště.

Oproti Uherskému Hradišti mají delší tradici archeologické objevy na území Starého Města, srovnatelnou s Pražským hradem. Prvními, kdo se staroměstskými „starožitnostmi“ zabývali, byli místní učitelé Julius Jeroným Christin, Josef Homola, František Myklík a Antonín Zelnitius (*Galuška 2000*, 34-36). „Otázka velehradská“ se těšila zájmu nejen místních vzdělanců, nýbrž i badatelů významu Inocence Ladislava Červinky a především Lubora Niederla. Výzkumy se postupně dostávají na institucionální bázi Musejního spolku, poté muzea a konečně byly zaštítěny Státním archeologický ústavem v Praze (*Hrubý 1955*, 42). Po druhé světové válce začala éra výzkumů pohřebišť, při nichž byly objeveny základy zděných kostelů

v polohách Na Valách a Špitálky. O tyto objevy se ještě podělili Vilém Hrubý z Moravského muzea a Josef Poulík z Archeologického ústavu Brno, v pozdějších letech se výzkumům na katastru Starého Města věnovalo výhradně Moravské muzeum v Brně pod dlouholetým vedením V. Hrubého, za spolupráce nejprve Věry Hochmanové a později Kristiny Marešové. Od 80. let je nástupcem V. Hrubého Luděk Galuška.

Lokalita Uherské Hradiště – Sady, zkoumaná v letech 1959-1964 V. Hrubým, leží na katastru obce Sady, dnes místní části města Uherského Hradiště. Leží na posledním výběžku Vizovických vrchů nad soutokem Olšavy s Moravou a od osídlení na ostrovech sv. Jiří byla oddělena bažinatým terénem kolem říčky Olšavy, vysušeným až regulacemi ve 20. století. Výzkum, s výjimkou mladohradištních hrobů, byl zpracován a publikován L. Galuškou (*Galuška, 1996*).

Pod pojmem velkomoravských nebo vlivy je archeology chápán nejčastěji ve smyslu otázky buď o přímém původu nálezu, nebo o původu jeho výrobce, případně suroviny, a konečně ve smyslu původu ideového vzoru při výrobě nálezu. V těchto případech se jednalo hlavně o nálezy z pohřebišť, a proto také první, kdo na otázku moravských vlivů v Čechách naráželi, byli ti archeologové, kteří zkoumali souvěká pohřebiště, protože zejména honosné šperky, ale také některé typy výstroje a výzbroje byly očividně vyráběny podle předloh známých z moravských pohřebišť. Nápadná podobnost výbavy tzv. knížecích hrobů z Kolína a Želének se šperky nalézanými na staroměstském pohřebišti Na Valách vedla již J. Eisnera ke konstatování, že „šperky staroměstského rázu jsou na Moravě i na Slovensku i v Čechách“ (*Eisner 1955*, 216, 218, 223). R. Turek si všímal projevů velkomoravské hmotné kultury v pohřbech pod mohylami (*Turek 1963*, 224 – 233). Později odkrývaná pohřebiště v Mikulčicích poskytla další analogie k nálezům na pohřebištích na Staré Kouřimi (*Šolle 1959*, 370, 393 – 394, 406, 422), na Pražském hradě i Levém Hradci (*Borkovský 1949, 1953, 1960; Smetánka - Štverák, 1992*; *Frolík – Tomková – Žegklitz*, *1988*, 424 – 455; *Tomková 2005*), na Budči (*Váňa 1995*, 134; *Bartošková 1997*) i jinde. Také z nově objevených, dosud nepublikovaných pohřebišť na Žalově a částečně publikovaných v Klecanech (*Profantová 2010*) pocházejí předměty, u nichž se uvažuje o jejich moravském původu. Obecně při studiu hmotné kultury zejména vládnoucí vrstvy v Čechách druhé poloviny 9. stol. nelze pominout působení z Moravy (*Profantová 1994, 2003, 2006*; *Smetánka – Staňa 1996*), stejně jako v otázce počátků křesťanství (*Sláma 2006b*). Diskusi vzbudily některé slabě podložené závěry o přímém příbuzenském vztahu Mojmírovců a Přemyslovců (*Sláma 2001*, *Sláma 2006a*).

Ze strany historiků byla věnována pozornost ne tak vlivům, jako spíše dědictví Velké Moravy projevujícím se nejen v Čechách, ale i v Polsku a Maďarsku (*Žemlička 2002; Třeštík 1983a,b*, *1984, 1985, 1997*). V širším slova smyslu se o velkomoravských vlivech uvažovalo při hledání kořenů změn v oblasti duchovní kultury a ideí, v těchto případech ale šlo spíše o hypotézy, které z podstaty archeologického materiálu nelze ověřit.

IV. Písemné zprávy

Písemné prameny nám poskytly základní informaci o existenci říše Moravanů v 9. stol. a státu Čechů od poslední čtvrtiny téhož století, známe z nich jména panovníků, příběhy světců a několik událostí, které zaznamenali zahraniční analisté nebo se v archivech dochovaly listiny o nich pojednávající. Do tabulky (tab. 1) jsem chronologicky seřadila datovatelné události.

nich pojednávající. Do tabulky (tab. 1) jsem chronologicky seřadila datovatelné události.

rok	**Čechy**	**Morava**
805	tažení Karla, syna Karla Velikého, zabití vévody Lecha, Canburg	
806	Karel pustoší s Alamany a Bavory, návrat „bez nějaké vážné nehody“	
822	účast na sněmu v Řezně	účast na sněmu v Řezně
845	křest 14 českých knížat v Řezně	
846	tažení Ludvíka II. Němce „s velkou ztrátou na svém vojsku“	srpen: tažení Ludvíka II. Němce - ustanovil Moravanům vévodu Rostislava
847	úspěšné tažení Ludvíka Němce	
848	tažení Ludvíka III., Češi dali rukojmí	
849	neúspěšné tažení do Čech, Frankové museli dát rukojmí	
852		moravský azyl Albgisův, christianitas rudis
854		Rostislav způsobil povstání
855	tažení Bavorů do Čech; Ludvík "přijal od některých jejich vévodů uznání svrchovanosti"	Ludvík neuspěl proti vallum munitum, Rostislav ho pronásleduje a plení
856	Ludvík při návratu z tažení proti Dalemincům se vracel přes Čechy a „přijal od některých uznání svrchovanosti“	

857	dobyta civitas Wistrachi, vyhnán současný vládce Slavitah, jeho syn	Slavitah uprchl k Rostislavovi
858		neúspěšné tažení Karlomana proti Moravanům
861		vzpoura Karlomana s Rostislavovou pomocí; Pribina padl v bitvě s Moravany.
863		Rostislavův list do Byzance a odpověď; vzpoura Karlomana s Rost. pomocí
864		Ludvík Němec obléhá Rostislava ve městě (civitas) Dowina, dána rukojmí
865		odboj hraběte Verinhara s Rostislavovou podporou
866		Ludvík III. žádá Rostislava o podporu proti otci
867		pozvání papeže Mikuláše I. Konstantinovi z Benátek do Říma
868		Konstantin a Metoděj u Hadriana II.
869	vpády Čechů do Bavor, Češi se Srby a Suselci do Durynska	Karloman 2x bojuje s Rostislavem; listy papeže Hadriana II. o vyslání vysvěceného Metoděje
870		Svatoplukova zrada, lstí zajat Rostislav; Karel a Karloman plení, uloupení pokladu.
		zajetí Metoděje bavorskými biskupy
871	říjen: tažení bisk. Arna a hr. Rudolfa do Čech – zásek na hranicích Čech a Moravy, zde padl do léčky svatební průvod, Bavoři ukořistili 644 koní s postroji a štíty	Karloman uvěznil Svatopluka, volba Slavomíra a vzpoura – Slavomar; Svatopluk in urbem antiquam Rastici, pobití Bavorů včetně Wilihelma a Engelšalka. Karloman vrátil všechna rukojmí, sám dostal polomrtvého Ratboda
872	mohuč. arcibisk. Liutbert do Čech, proti němu 5 knížat: Svatoslav, Witislan, Heriman, Spytimír, Mojslav, Goriwei. Vítězství Franků.	porážka durynsko-saského vojska, Frankové poraženi. Karloman plení na Moravě, Svatopluk pobil Bavory střežící lodě na Dunaji.
873	Ludvík Němec uvěznil vyslance Čechů	duben: Svatoplukovo poselství Ludvíku II.; Moravané žádají papeže Jana VIII. o vyslání Metoděje na Moravu
		květen: listy Jana VIII. Ludvíkovi II. Němci
		a franským biskupům ve věci Metodějova
		panonského biskupství
		návrat Metoděje jako arcibiskupa

874	poselstvo Čechů na sněmu ve Forchheimu, poplatek císaři a mír	Svatoplukovi vyslanci na sněmu ve Forchheimu, kněz Jan z Benátek, mír s Ludv. Němcem za poplatek
876		Karloman dostal Bavory, Panonii a Karnutum a rovněž království Slovanů, Čechů (a Moravanů)
878		
879	křest Bořivoje? (878-9 podle *Havlík 1992*, 219)	list Jana VIII. Svatoplukovi – povolává Metoděje do Říma k slyšení.
880	Srbové, Daleminci a Češi pustoší Durynsko při řece Sále, pobiti	Jan VIII. Svatoplukovi, Metoděj přišel s velmožem Zemižizněm a předal mu žádost, jíž se dává pod patronaci sv. Petra, posílá zpět pravověrného a potvrzeného arcibiskupa Metoděje se zvoleným biskupem nitranským Vichingem.
881		list Metoděje papeži, odpověď Jana VIII.
		pozvání cís. Basileia Metodějovi
		Vichingovo falsum 880, Metodějova korespondence s papežem
		Cesta do Konstantinopole 881-882
882	křest Bořivoje? (882-884 podle *Třeštík 1997*, 205)	Aribo, markrabí Východní marky, uzavře spojenectví se Svatoplukem, syn Isanrik rukojmím – tažení Moravanů k Dunaji proti synům Vilhelma a Engelšalka
		Bulhaři pustošili Svat. království, v Potisí
883		Svatopluk krutě zpustoší Panonie
884		Tažení do Panonie, vojsko prochází od východu do západu slunce. Tažení za Dunaj. Karel III. Tlustý přijal Svatoplukovu přísahu u Tullnu při sněmu.
885		mír mezi Arnulfem a Svatoplukem
		Štěpán VI. Svatoplukovi poučení o Trojici, atd., potvrzení papežské patronace
		- smrt Metoděje, vyhnání jeho žáků
886		Štěpán V. vysílá legáty na Moravu, povolává do Říma Gorazda
890	Arnulf "dává" Čechy Svatoplukovi	Štěpán V. žádá Svatopluka o domluvu Arnulfovi; jednání na Omuntesperchu
891		Arnulfovi poslové k Moravanům kvůli obnovení míru
892		červenec: tažení Arnulfa proti Svatoplukovi

		Arnulfovo poselství k Bulharům, aby neprodávali Moravanům sůl.
893		Engilšalk markrabím V marky, tažení Arnulfa, návrat s obtížemi.
		Vichingův útěk.
894		smrt Svatopluka, na podzim mír Moravanů s Bavory.
895	Sněm v Řezně – Spytihněv a Vitislav se poddali Arnulfovi.	
897	Čechové žádají císaře Arnulfa o pomoc proti Moravanům.	Odpadnutí Srbů od Moravy.
898		„svár“ mezi Mojmírem II. a Svatoplukem II., císařští pustoší na Moravě
899		vpád Bavorů – odvedli Svatopluka II.; žádost Mojmíra II. papeži o obnovení církevní organizace
900	Bavoři vtrhli přes Čechy na Moravu	káravý list papeže bavorskému episkopátu; stížný list bav. biskupů papeži Janovi IX.
901		Moravané na sněmu v Řezně, mír, na Moravě vyslanci císaře
902		Maďaři vpadli na Moravu, poraženi
903		celní tarif z Raffelstetten (903-6)
906		Maďaři jsou potřeni od Moravanů (Annalista Saxo, 12. stol.)
907		nejhorší bitva u Bratislavy

Tab. 1. Datovatelné události, podle *MMFH I, 2008; MMFH III, 1969*.

Z četnosti i obsahu písemně doložených datovatelných událostí vyplývá obraz vzestupu moravského knížectví v první polovině 9. století, jeho rozmachu a angažovanosti v mezinárodní politice v jeho druhé polovině a náhlého konce počátkem 10. století, zatímco Čechy jako země na hranici Franské říše jsou objektem franské zahraniční politiky, projevující se hlavně vojenskými vpády; až náhle k roku 890 se dozvídáme, že „král Arnulf postoupil Svatoplukovi, králi moravských Slovanů, vévodství Čechů“ (*MMFH I, 2008*, 142-143, překlad Kroniky prümského opata Reginona), aby o šest let později „všechna knížata Čechů, jejichž náčelníky byli Spytihněv a Witizla“ se na sněmu v Řezně podrobila moci krále Arnulfa (*MMFH I, 2008*, 124, překlad Análů fuldských). Z legend však víme, že Čechy spadaly do mocenské sféry moravského vládce Svatopluka ještě za života arcibiskupa Metoděje, jehož smrt v roce 885 je jedním z mála jistých letopočtů pojednávaného období.

Rozborem a výkladem písemných pramenů se ve své práci nebudu zabývat, činili tak a nepochybně tak budou činit i nadále v tomto směru kvalifikovanější archiváři a historikové. Soustředím se na poměr písemných a archeologických pramenů.

Z písemných pramenů však nevíme nic o vnitřním uspořádání moravské společnosti, o její ekonomice, systému vlády, neznáme jméno hlavního města či měst, jména manželek a nevládnoucích členů dynastie Mojmírovců, s výjimkou sporných jmen Svätožizň a Predslav v Evangeliu z Cividale (*MMFH III, 1969*, 332), nevíme nic o průběhu christianizace s výjimkou misie Konstantina a Metoděje, neznáme ani územní rozsah říše. V případě Čech jsme na tom o malinko lépe díky václavským a ludmilským legendám a pozdějším kronikám, v nichž čteme jména Ludmila, Drahomíra, Zbraslav, Přibyslava, Praha, Budeč, Tetín, Hradec a dozvídáme se o předácích, družinících, služebnících, otrocích, o tržišti navštěvovaném kupci z daleké ciziny (*Sláma 1986*, 48). Nedozvíme se z nich nic o rozsahu území ovládaného Přemyslovci ani o jiných územních celcích v Čechách, přestože víme, že v roce 845 přišlo na sněm do Řezna 14 knížat, v roce 872 bojovalo pět nebo šest knížat a v roce 895 na říšském sněmu zastupovala Čechy dvě knížata. Nedozvíme se z nich ani rok ovládnutí Pražska Svatoplukem, ani s tím související datum křtu Bořivoje a Ludmily: podle L. Havlíka k tomu došlo již před r. 878 (*Havlík 1992*, 219), podle D. Třeštíka až mezi lety 882 – 884 (*Třeštík 1997*, 205).

Naopak z archeologických pramenů známe pevnosti, sídliště venkovská i protourbánní, kostely, pohřebiště, zbraně, šperky, keramiku, kovové části nářadí a nástrojů, z Mikulčic i dřevěné předměty, zkrátka archeologizovanou část hmotné kultury. Problémem je ovšem její datování, které často vycházelo právě z obrazu vytvořeného na základě písemných pramenů.

Jestliže tedy z písemných pramenů víme o stycích vládců Moravy a Čech, vyvstává otázka, nakolik se tyto styky projevily v hmotné kultuře, nakolik jsou dnes rozeznatelné.

V. Archeologické prameny

V. 1. Pražský hrad – nové výzkumy

Všechny zpracovávané výzkumy byly prováděny Harrisovou metodou formulářové archeologie, při níž za archeologický kontext je považována nejnižší rozlišitelné stratigrafické

jednotky, zachycující událost, která je zapisována do formulářů a kontexty mohou být následně sestaveny do vývojového diagramu.

V. 1. 1. Výzkum v Tereziánském ústavu šlechtičen

Publikováno: *Frolíková-Kaliszová 2009c*, 71-76

V letech 1995-2000 probíhaly rekonstrukční práce v budově č. p. 2, bývalém Tereziánském ústavu šlechtičen, který byl zdevastován v době, kdy v něm sídlila StB. Stavební práce byly doprovázeny záchranným výzkumem vedeným J. Frolíkem. Během něj byly v r. 1999nalezeny ve dvou místnostech v suterénu křídla B, při stavebně-historickém průzkumu označených B-3-35 a B-3-39 (dále jen 35 a 39), pozůstatky raně středověkého opevnění. Všude jinde ve zkoumaných místech byly takto staré terény zničeny mladšími stavebními zásahy. Celý výzkum byl prováděn jako záchranný, proto byly archeologicky zkoumány pouze situace do hloubky ohrožené stavebními úpravami, nikoliv až na podloží. Pro zjištění situace byl středem velké místnosti 35 severojižním směrem přes celou její délku 11 m veden průkop, dokumentovaný na východním profilu (obr. 2a; obr. 3 průkop II). Je na něm vidět původní terén prudce klesající jižním směrem do malostranského údolí, ve střední části porušený pět metrů dlouhým vkopem do terénu (kontext 3525), v němž byl založen dřevohlinitý násep roštové konstrukce dochovaný ve dvou úrovních, s vnější kamennou plentou. Na jižním konci průkop dosáhl zdi románského domu (kontext 1956).

Popis kontextů (obr. 2b) a nálezy:

3142 – podklad starší nedochované podlahy; obsah: 1 kus železa

3143 – výplň vkopu podél severní zdi místnosti; obsah: ker., železo

3145 – maltová kra nejstarší podlahy; bez nálezů

3147 – hnědošedá hlína s opukou a břidlicí, sídlištní vrstva; obsah: 85 střepů, kousky železa

3148 – šedočerná hlína s kamínky a uhlíky, sídlištní vrstva na svahu; obsah: 33 střepů, hřeb s maltou

3149 – písčitá hlína, s kameny a maltou, destrukční vrstva zdi 1956; obsah: 240 střepů

3150 – světle šedá hlína, s maltou a opukovými kameny, stavební suť; obsah: 170 střepů

3152 – světle šedohnědá hlína, s opukovými kameny, smetištní vrstva; obsah: 225 střepů

3153 – kamenná destrukce na svahu; bez nálezů

3154 – oválná skvrna propálené hlíny – ohniště (není na profilu, jen v ploše); bez nálezů

3155 – světle hnědý prachový jíl, eluvium – zvětralé podloží měnící se v půdu; bez nálezů

3156-3158 – výplně kůlových jam, pod vrstvou 3142; bez nálezů

3159 – propálená hlína pod 3153 – ohniště (není na profilu, jen v ploše); obsah: 12 střepů

3170 – výplň kulové jamky pod vrstvou 3145; bez nálezů

3171 – úprava pod beton nad zdí 1956; obsah: 5 střípků

3172 – šedohnědá hlína, s kameny a uhlíky, sídlištní vrstva; obsah: 6 střepů

3174 – jílovitá hlína s kameny a uhlíky, výplň jámového objektu nebo výkopu; obsah: 45 střepů

3193 – světlý prachový písek, výplň objektu; bez nálezů

3194 – jako 3174, proplástek; bez nálezů

3195 – světlý prachový písek, přemístěné podloží; obsah: 2 střepy

3196 – šedohnědá prachová hlína, s břidlicí a opukou; obsah: 9 střepů

3197 – výplň vkopu románské zdi 1956; bez nálezů

3198 – jako 3174, totožná s ní?; obsah: 11 střepů

3199 – světlá šedohnědá hlína, s kameny a uhlíky, sídlištní vrstva, nad 3198; obsah: 2 střepy

3211 – tmavě šedohnědá jílovitá hlína s kameny, přemístěné podloží; obsah: 9 střepů

3212 – dřevo mezi 3198 a 3199, podlaha?; bez nálezů

3213 – jílový proplástek mezi 3199 a 3198; bez nálezů

3214 – světle šedohnědá jílovitá hlína, sídlištní vrstva mezi 3152 a 3147; bez nálezů

3218 – světlý prachový písek, přemístěné podloží se dřevy; obsah: 1 střep

3220, 3221 – světlý prachový písek, přemístěné podloží; obsah: 1 střep

3224 – rezavě hnědá prachová hlína, přeplavená?; bez nálezů

3225 – světle žlutošedá prachová hlína, s cicváry a kamínky z podloží; bez nálezů. S ní totožná
3516 – obdélníkový vkop do terénu, v němž byl založen hradební násep

3226 – světle žlutošedá písčitá hlína, přemístěné podloží; bez nálezů

3227 – tmavošedý prachový jíl, přemístěné podloží; bez nálezů

3228 – světle žlutošedá písčitá hlína, přemístěné podloží; bez nálezů

3229 – tmavohnědý prachový jíl, přemístěné podloží; bez nálezů

3230 – šedohnědá hlína s uhlíky a valouny, sídlištní vrstva; obsah: keramika - nenalezena

3231 – světle šedohnědá prachová hlína, proplástek; bez nálezů

3232 – tmavá prachová hlína, smetištní vrstva; obsah: keramika – v depozitáři nenalezena

3233 – šedozelená hlína s opukou, destrukce plenty; bez nálezů

3235 - šedohnědá hlína s břidlicí a opukou, přemístěné z hradebního náspu, zasahuje do plenty; bez nálezů

3236 – béžová hlína, přeplavená? vrstva mezi 3196 a 3232; bez nálezů

3237 – tmavohnědá prachová hlína, výplň koruny valu nad zdí II; bez nálezů

3998 – opuková zeď pojená jílem, pod vrstvou 3196, založená ve vkopu do skály

3999 – jako 3998, ale z menších kamenů, méně pravidelná

Nález hradebního tělesa byl popudem k využití tří průkopů pro inženýrské sítě, vedených sálem rovněž po délce, tedy po spádnici původního svahu, k získání alespoň částečného náhledu na situaci v ploše. Byly označeny směrem od západu k východu jako průkop I – III (obr. 3). V průkopu I u západní stěny byla v hloubce 90 cm pod podlahou odkryta zídka z opukových pravidelně otloukaných kamenů průměrné velikosti 40 cm spojovaných jílem, s četnými dutinami mezi kameny. Byla označena jako kontext 3998. Výkop hlouběji nepokračoval, neznáme proto hloubku založení ani mocnost. V průkopu II byla odhalena dřeva roštu D 1 - 3 ležící rovnoběžně vedle sebe (obr. 3, světle šedá). Protože bylo jasné, že jde o další pozůstatek předrománského opevnění Pražského hradu, byl výjimečně řez II prohlouben pod úroveň vyžadovanou stavbou. V prohloubené části byla o 40-45 cm níž odkryta dřeva 4-6 první základové vrstvy roštu (obr. 3, šedočerná) a zbytky čelní kamenné plenty (kontext 3233). Konečně v průkopu III byla nalezena třetí, nejvyšší dochovaná úroveň roštu se dřevy 7-9 (obr. 3, světle šedá) položenými téměř vodorovně a ve stejné úrovni vedle nich torzo podobné zdi jako v průkopu I, popsané v kontextovém listě jako zeď nasucho kladená, „z kamenů menších a méně pravidelná než 3998“, a proto označené jako nový kontext 3999. Ani u této zídky nebyl odkryv doveden k jejímu základu. Opět o 40-45 cm níž byla nalezena dřeva 11-12 (obr. 3, šedočerná) z druhé úrovně roštu. V sousední malé místnůstce 39 pod schodištěm stoupajícím do přízemí bylo nalezeno dalších šest (neočíslovaných) dřev třetí úrovně roštu. Dna komor byla místy pokladena vrstvou kamenů (*Frolík* 2006, 179). Dno vkopu 3525 zarovnalo poměrně příkrý jižní svah hradního návrší téměř vodorovně (v současné době má Jiřská ulice 254,76 a zahrada Na Valech 239,36 m n. m., rozdíl tedy činí více jak 15 m, za údaje děkuji I. Herichové). Severní stěna vkopu do svahu byla místy zpevněna svisle kladenými dřevy, které měly udržet sypké vrstvy 3155, 3229 až 3226 a 3198. Podložím je jižní svah ostrožny Pražského hradu, prudce klesající dolů do malostranské kotliny, tvořený skálou na povrchu zvětrávající.

Vrstvy jsou datovány výhradně podle keramiky, lépe datovatelné předměty nebyly nalezeny. Soubor keramiky získané při výzkumech opevnění obsahuje většinou střepy velikostní kategorie II-III podle klasifikace A. Buka (*Buko 2002*, 250), tj. do velikosti 5 cm^2, protože jde o druhotné až terciální polohy ve vrstvách v náspu nebo zásypu příkopů. Bezezbytku to platí pro zlomky z výzkumu v Tereziánském ústavu šlechtičen. Vrstvy 3149 až 3152 obsahovaly relativně početný střepový materiál, od zlomků středohradištních hrnců přes keramiku s kalichovitými okraji přes keramiku se zduřelými okraji (obr. 4/1-3) až po ojedinělé zlomky vrcholně středověké tenkostěnné keramiky. Vznik vrstev je proto nutno klást nejdříve na konec 12. století, spíše však až do první poloviny 13. stol. V témže období pravděpodobně vznikaly i vrstvy 3214 (materiál nenalezen) a kamenná destrukce 3153 bez nálezů, o níž je v deníku výzkumu poznámka „předěl mezi staršími a mladšími vrstvami“ (zápis ze dne 31. 3. 1999). Ohniště 3159 a vrstva 3147 obsahovaly střepy z keramiky s typicky kalichovitě profilovanými okraji starší fáze jejího vývoje (obr. 4/4, 6, 8, 13) a samozřejmě i okraje typologicky starší, bližší keramice s límcovitě profilovanými okraji (obr. 4/5, 7). Z vrstvy 3221 pocházejí jen kosti, z vrstvy 3220 jediný kus keramiky – dno nádoby spíše středohradištní technologie. Teprve kontext 3174 obsahoval okraje jednoduše profilované a střepy z výdutí nádob zdobené vlnicemi rytými hřebenovým nástrojem (obr. 4/12, 14), pravděpodobně to však nebude jejich primární uložení. Vrstvy tělesa valu (3193 a pod ním) poskytly buď po několika středohradištních střepech nebo jen kosti, uhlíky a dřeva (obr. 4/9, 11, 15). Ze zásypů nad vytrhanou plentou pocházejí ojedinělé drobné střípky středohradištní keramiky, které ale mohou být až v druhotné poloze. Na vnitřní straně valu se nacházely vrstvy zvětralého podloží, zcela bez nálezů. Až z povrchu vrstvy 3198 pochází 10 střepů středohradištních i kalichovitých, které se tam však mohly dostat druhotně zašlapáním z vyšších uloženin, odkopávaných při přípravě maltové podlahy 3145. Nepatrné množství nálezů nejen keramiky je charakteristické pro hradební násypy, do nichž byla navážena hlína nakopaná z podloží.

Shrnutí

Vývoj terénu v místě výzkumu lze tedy rekonstruovat asi takto: do svahu krytého zvětralinami a svahovými hlínami nebo splachy z kulturních vrstev (3224, 3225) byl zahlouben vkop 3525 hluboký 1,5 m a v něm nasypáno hradební těleso s roštovou výztuží o šířce 4 m, dnes zachované nejvýše ve třech vrstvách do výšky 1 m. Dřevěný rošt byl přerušován zídkami z nasucho kladených kamenů (kontext 3998 s 3999), které zřejmě vyztužovaly násep na jižním svahu a tvořily v něm jakési komory. Příčná nasucho kladená zeď, neprocházející však celou šířkou valu, je známa z hradišť Libušín a Hradsko u Stoda, kde je vysvětlována jako rozhraní

úseků hradby stavěných různými skupinami pracovníků (*Justová 1979*, 182, *Váňa 1971*, 201). Na Pražském hradě však jde o příčky nejméně dvě vzdálené od sebe necelé 4 m a procházející celou šířkou valu. Porušení valu ještě v období výskytu keramiky s límcovitými okraji bylo rovněž doloženo již dříve, a to v jihozápadním rohu III. nádvoří (*Boháčová 1997*, 46). Ve svahu pod náspem byla vyskládána plenta z nasucho kladených opukových kamenů. Zásyp asi metr širokého výkopu táhnoucího se podél vnitřní strany hradby (kontext 3174), jenž obsahoval opukové kameny, kusy dřev a relativně početnější keramiku ještě čistě středohradištního rázu ukazuje, že hradba byla buď upravována, nebo již nahrazena mladší ještě v průběhu první poloviny nebo dokonce první třetiny 10. stol., před rozšířením technologie výroby keramiky s kalichovitými okraji, jeho stavba tedy musela proběhnout dříve, na samém počátku 10. nebo již koncem 9. stol. Na vnější straně hradby nad plentou je citelným nedostatkem chybění nálezů z kontextů 3230 a 3231, z kontextu 3172 pochází šest zcela atypických střípků. Jednoznačným důkazem rozebrání plenty a snesení valu je až obsah vrstvy 3147 s kalichovitými okraji archaického typu, která se musela ukládat v průběhu druhé poloviny, nejpozději koncem 10. stol. Zda mladší etapu opevnění, v tomto případě čelní zdi, představuje kamenná destrukce 3153, nelze rozhodnout. Úsek o délce zhruba dvou metrů chybějící k románské hradební zdi už nebyl prokopán, nevíme proto nic o příkopu nebo posunutí mladohradištního opevnění níž po svahu. Vrstvy s obsahem keramiky z konce 12. a počátku 13. století se v těchto místech ukládaly na svahu a byly zadržovány románskou hradbou a k ní přilehlými staveními, jejichž pozůstatkem je zeď 1956. Mladší situace byly zničeny při urovnávání terénu před výstavbou barokního Tereziánského ústavu šlechtičen.

Převýšení svahu směrem dovnitř hradiště bylo tak velké, že se ze zadní strany konstrukce nezachovalo nic. Vzhledem ke sklonu svahu je možné, že z vnitřní strany byla hradba přístupná rovnou z tehdejšího povrchu nebo byla zadní stěna nad terén vyvýšena jen mírně, takže stopy zpevňujících kůlů byly velmi mělké a zmizely beze stop při kopání základů domů a paláců během následujících staletí. Podle J. Frolíka (*Frolík 2000a*) opevnění pod Tereziánským ústavem šlechtičen odpovídá nejspíše první, nejstarší fázi, protože zásahy 3174 a 3153 je možno spojovat s pozdějšími fázemi úprav opevnění. Pokud byly další fáze založeny níž po svahu, byly zničeny pozdější výstavbou. Vzhledem k poloze poměrně nízko na svahu, blízko románské zděné hradby, a vzhledem k poloze nejbližších zkoumaných úseků pod Lobkovickým palácem na jedné straně a pod Severním palácovým dvorkem, arkádami Starého paláce a v místnosti s valem ve Starém paláci (obr. 163) se domnívám, že může jít i o střední až mladší

fázi opevnění. Starší opevnění mohlo být položeno pod severním křídlem Tereziánského ústavu, kde jsou však terény zničeny základy pozdějších staveb.

V. 1. 2. Výzkum opevnění ve Středním křídle Pražského hradu

Publikováno: *Frolíková-Kaliszová 2009c*, 65-71

Střední křídlo Pražského hradu ve své dnešní podobě je výsledkem dlouhého stavebního vývoje, završeného sjednocující přestavbou za Marie Terezie. Odděluje od sebe III. hradní nádvoří s katedrálou sv. Víta od II. nádvoří, které leží v prostoru bývalého předhradí (obr. 1). Jeho nosnou vnitřní kostru tvoří zbytky románské zděné hradby z r. 1135, obestavěné z obou stran. Až do 16. stol. se v písemných pramenech píše pouze o domech na východní, tedy vnitřní straně hradby, což je pochopitelné, u vnější strany se stále počítalo s obrannou funkcí (*Vilímková - Kašička 1970*, 1–76). Že románská hradba sleduje pod Středním křídlem průběh staršího opevnění, doložil poprvé I. Borkovský při výzkumu v r. 1929, kdy na ně narazil při hloubení ústřední štoly pro potrubí pod průjezdem ze II. na III. hradní nádvoří a podruhé v r. 1946 při probourávání průchodu vedle průjezdu. Opevnění Borkovský popisuje jako dva příkopy a mezi nimi „přesné obrysy mohutného hliněného valového náspu, skládajícího se z kopcovité navážky v celé délce průjezdu s vodorovně seříznutou korunou valovou“ (*Borkovský 1949*, 55-56).

V letech 2001 – 2002 probíhal v souvislosti se stavebními úpravami severní poloviny Středního křídla záchranný archeologický výzkum vedený J. Frolíkem. Z celkem čtyř sond byly raně středověké kontexty zachovány v prvních dvou. Ve dvou přízemních místnostech byly položeny sondy 1 a 2 (dále označovány S1 a S2), orientované západovýchodním směrem napříč těmito místnostmi). Obě místnosti a tedy i sondy jsou odděleny opukovou zdí 1 m silnou. Během výzkumu byly vrstvy číslovány a popisovány do formulářů používaných v oddělení výzkumu Pražského hradu ArÚ Praha. Nepočetný materiál z vrstev obsahoval zvířecí kosti (zatím neurčené), střepy malé až menší střední velikosti, uhlíky, kameny různých velikostí, výjimečně mazanici nebo jiný materiál. Byly odebírány vzorky na rozbory obsahu půd, které byly analyzovány V. Komárkovou ze společnosti Archeos a v sondě 2 také vzorky dřev.

Vrstvy v sondě 1 byly číslovány od 101, v sondě 2 od 201. Kontexty 101-2 a 201-2 jsou úpravy z 50. let 20. stol., vrstva 103=203 vznikla při planýrce terénu před stavbou Středního křídla za Rudolfa II. Do ní byl zahlouben vkop 505, totožný s 508, v něm postavena zeď 901

mezi místnostmi a základová rýha zasypána výplní 106 a 206. V sondě 1 bylo dále zachyceno čelo hradební zdi-plenty 902 (termín plenta je používán v nálezové zprávě, *Frolík 2002*, i když výstižnější by bylo mluvit o čelní zdi (*Procházka 2009*, 13), svah příkopu s vrstvami výplně a na bermě mezi čelem hradby a hranou příkopu se zachoval zlomek situace z doby před založením hradby. V sondě 2 byla zkoumána vnitřní část plenty, těleso náspu s dřevěnou výztuží, výplně na svahu nejstaršího příkopu a situace. Nepočetný nálezový materiál z vrstev obsahoval zvířecí kosti (zatím neurčené), střepy vesměs malé až menší střední velikosti, uhlíky, dřeva, kameny různých velikostí, výjimečně mazanici nebo jiný materiál.

Popis kontextů (obr. 5, 6) a nálezy:

104 – hlína s kameny z plenty valu. Obsah: 40 střepů, zlomek skla z okenního terčíku.

105 – hlína s kameny z rozvalené plenty. Obsah: 16 střepů.

106 – rozrušená povrchová část čelní kamenné zdi. Obsah: 9 střepů.

107 – světlá hlína s množstvím kamenů z plenty valu. Obsah: 59 střepů, zlomek prejzu.

108 – kameny z rozvalené plenty, místy s hlínou propadanou do dutin. Obsah: 48 střepů.

109 – hlinitý proplástek s kameny. Obsah: 10 střepů.

110 – tmavá hlinitá, s ojedinělými kameny z plenty – zásyp příkopu. Obsah: 2 střepy.

111 – světlá hlinitá, zásyp příkopu. Obsah: 2 střepy.

112 – světlá hlína, označena jako přemístěné podloží. Obsah: 2 střepy.

113 – hliněný proplástek přiléhající k plentě. Bez nálezů.

114 – světlá hlína, označena jako přemístěné podloží. Obsah: 1 střep.

115 – světlá hlína, označena jako „usazenina přes starší fázi plenty“ (*Frolík 2002*). Obsah: 4 střepy.

116 – silnější proplástek přiléhající k plentě. Obsah: 27 střepů.

117 – hlinitá, označena jako „vrstva životních nečistot“ (*Frolík 2002*). Obsah: 51 střepů.

118 – světlá žlutohnědá hlína charakteru přemístěného podloží, pod kameny plenty a v krátkém úseku před valem, mizí na svahu příkopu. Obsah: 1 střep.

119 – vrstva hnědožluté hlíny. Bez nálezů.

120 – podložní zvětralé letenské břidlice s vložkami tvrdších křemenců.

121 – tmavá hlína pod vrstvou 118. Bez nálezů.

122 – světlá hlína, narušený původní povrch příkopu. Obsah: 3 střepy, „zašlapané z povrchu“.

123 – světlá hlína, stejná jako 118, tvořící horní část výplně žlábku 501. Bez nálezů.

124 – tmavá hlína na dně příkopu 504. Obsah: 6 střepů.

125 – světlá hlína, spodní část výplně žlábku 501. Bez nálezů.

126 – výplň kůlové jamky v žlábku. Bez nálezů.

127 – výplň kůlové jamky 503 mimo žlábek. Bez nálezů.

204 – hlína z násypu hradby nebo nad ním, ve spodní části se dřevy D1-D7. Obsah: 1 střípek.

205 – světlá výplň menší zahloubeniny nad vrstvami 204 a 208. Obsah: 2 střepy.

207 – světlá hlína z násypu hradby, obsahuje dřeva D8 s D11-D20. Bez nálezů.

208 – tmavá hlína nad plentou, současná nebo mladší než 207. Bez nálezů.

209 – tmavá hlína s kameny ze zadní strany plenty. Obsah: 1 střep.

210 – třetí vrstva násypu hradby se dřevy D21-D33. Obsah: rozpadající se bronzový drátek.

211 – čtvrtá vrstva násypu hradby se dřevy D34-D52. Obsah: 4 střepy

212 – pátá úroveň náspu hradby se dřevy D53-D68. Obsah: 25 střepů, z nich 1 pravěký.

213 – světlá vrstva charakteru přemístěného podloží, pod náspem hradby, obsahuje dřeva D68-D80. Obsah: 1 střep.

213a – vrstva oddělená od 213 úrovní dřeva 68. Bez nálezů.

214 – zásyp staršího příkopu 510 pod tělesem hradby. Obsah: 5 střepů, 2 valouny křemene.

215 – uhlíkatý proplástek. Bez nálezů.

216 – zkulturnělý původní půdní pokryv. Obsah: zlomek železné ploché tyčinky, 9 oblázků křemene, úlomky železitého pískovce a zlomky podložních hornin.

217 – podloží.

218 – výplň kůlové jamky 514, v ní D 82. Obsah: valoun křemene, úlomek železitého pískovce.

219 - výplň kůlové jamky 512. Bez nálezů.

220 - výplň kůlové jamky 513. Bez nálezů.

221-224, 228 – výplně kůlových jamek 515-519. Bez nálezů.

226 – proplástek „zetlelého dřeva?, přemístěná vrstva“ (*Frolík 2002).* Bez nálezů.

225 – světlý narušený povrch podloží. Bez nálezů.

227 – výplň nevýrazného objektu 511. Bez nálezů.

Svrchní vrstvy vyplňující příkop jsou zásypem, který měl zarovnat terén za novou románskou zděnou hradbou, jež byla vestavěna do dna příkopu starého opevnění. Obsahují směs keramiky (obr. 7/1-18, 21-24), jejíž nejmladší prvky lze klást do druhé poloviny 12. až první poloviny 13. stol. Tyto střepy pocházejí z keramiky se zduřelými okraji (*Frolík 1997*, 84-86) a z keramiky

s bílým malováním, podle klasifikace J. Frolíka typu HK (*Frolík 1987, 154, Frolík - Maříková-Kubková – Růžičková – Zeman 2000, 70*), podle klasifikace I. Boháčové typu U (*Boháčová 1993*, 511-512; *Boháčová 1996*, 226). Terminus post quem je rok 1135, kdy byla stavěna nová hradební zeď (*Pokračovatelé Kosmovi 1974*, 59). Pod nimi ležící vrstva 108 je tvořena kameny z jednorázově rozvalené plenty zřejmě záměrně svržené do příkopu rovněž za účelem jeho zasypání. Vrstvy 109, 105 a 110 pod ní tvoří zásyp příkopu z doby, kdy ze dna příkopu byla stavěna nová hradba zděná z kamene na maltu a neudržovaná čelní zeď starého opevnění se již začínala samovolně rozpadat nebo byla záměrně shora postupně rozebírána; mezi keramikou většinou starší, zdobenou hřebenovým rydlem, se ve vrstvě 110 objevil jeden okraj misky s bělavým přetahem (obr. 7/20) a jeden s cylindrickým okrajem (7/19). Vrstvy 111 až 115 vznikly přirozeným splachováním z okolí v době fungování hradby s příkopem. Jejich ukládání muselo být ukončeno před rokem 1135, jsou však nálezově velmi chudé, osm zlomků v nich nalezených bylo vyrobeno z jemnozrnného materiálu, ve třech případech se slídou, dva byly zdobené hřebenovým rydlem a jeden svazkem linií. Vrstvy 116, 117 a 124 jsou tvořeny hlínou s organickými zbytky, byly tedy výsledkem lidské aktivity a poskytly proto také relativně větší množství střepů. Obsahují již jen materiál typologicky středohradištní (*Boháčová 1996,* 215), tvarem okrajů, výzdobou většinou hřebenovými vlnicemi nebo vpichy, ojediněle dvojhrotými vlnicemi nebo liniemi i zpracováním keramického těsta zařaditelný do 9. až první třetiny 10. stol., před nástupem keramiky s kalichovitou profilací okrajů (obr. 7/25-39, 50). Mezivrstva 119 mezi nimi je naopak sterilní a její hlína se podobá vrstvám 111 až 115. Vrstva 116 se rozkládá jen do vzdálenosti 150 cm od plenty a snad by mohla souviset s činností při údržbě hradby, vrstva 117 přiléhá k patě hradby a vznikala možná již během jejího dokončování a v první době její funkčnosti. Totéž zřejmě platí i pro vrstvy 124 a 122. Celkově vrstvy 117 až 111 zaplnily příkop do výšky130-140 cm u plenty, díky čemuž zůstala do této výšky zachována, a 110 cm při dně, což snížilo hloubku příkopu. Čelní zeď byla založena do vrstvy 118, záměrně nasypaného podkladu sloužícího k zarovnání terénu. Kryla žlábek 501, zahloubený východozápadním směrem stejně jako dřeva 68-75 v S2, na jehož dně ležel dřevěný trám (obr. 8b, c). Do trámu byly zavrtány dřevěné kolíky (nalezeny dva), z nichž jeden se zahluboval až do podloží. Do podloží zasahovala také kůlová jamka 503, rovněž zahloubená z vrstvy 118 (obr. 8b).

V čelní plentě byly zachyceny tři otvory po trámech (obr. 8c) ve výšce 80 cm, jež provazovaly a zpevňovaly těleso plenty, končily však zřejmě ve střední kamenitohlinité části hradby. Vnitřní část kamenného čela hradby, zachycená v sondě 2, sestávala ze světlé hlíny

proložené opukovými kameny (vrstva 209) a zůstala zachovaná do výšky 110 cm. Těleso hlinitého náspu za ní bylo prokládáno dřevěným jednosměrným roštem. Byly odkryty pozůstatky 67 dřev (D 1-67), většinou tenkých větví a několika širokých břeven, v dochované výšce 150 cm. Nejsvrchnější zachovanou úrovní roštu ve vrstvě 204 byla kratší prkna široká 10-20 cm, zachovaná většinou v délce 120 cm, kladená vedle sebe. Nejspodnější z nich, D 3, pokračovalo do vrstvy 208 nad původní plentou (obr. 9a). Níže, na rozhraní vrstev 204 a 207 leželo 20 cm široké prkno D 7, zřetelně ukončené u prvních kamenů plenty. Ve 20-30 cm hlinitého násypu další vrstvy 207 byla široká prkna byla vystřídána tenkými větvemi nebo mlázím D 11-16. Sestávala z kalcifikovaných stop dřev o šířce 4-8 cm, neměřitelné tloušťce a délce větší než 150 cm, neboť od plenty pokračovaly do dnes zničené části za okraj S 2. Dřeva byla pokládána rovnoběžně zhruba v rozestupech po 20 cm. Ve vrstvách 207 a 208 také vystoupilo rozhraní mezi tělesem dřevohlinitým a vnitřní částí kamenné čelní zdi (obr. 9b). Dřeva 17-24 ve vrstvě 210 ležela u plenty o 20 cm a na východním konci S 2 o 30 cm níž nad šestou úrovní, protože se začalo projevovat proklesávání východním směrem do uloženin vyplňujících zasypaný příkop (viz dále). Kromě tenkých dřev jsme zde našli i 20 cm široké prkno D 18, zabíhající až mezi kameny plenty. Je to jediný nalezený doklad provázání valu s týlem plenty (obr. 10a). Dá se ale předpokládat, že další propojující trámy se nalézají v neodkrytých částech opevnění. Dvě další úrovně roštu ve spodní části vrstvy 210 byly kladeny vždy na dřeva předchozí úrovně bez silnějšího prosypání hlínou, vzájemně se prostupovaly. V další vrstvě 211 byl rošt skládán z téhož typu dřev (obr. 10b), sklon však činil 10-18 cm a dřeva byla opět prosypávána minimálním množstvím hlíny, takže ležela jen 7-9 cm nad sebou. V této jen 20 cm silné vrstvě bylo odkryto celkem 17 dřev ve 2-3 úrovních. Pod nimi bylo nasypáno 15 – 40 cm hlíny vrstvy 212 s patrnou snahou vyrovnat sklon svahu nad zaniklým příkopem za plentou, takže celková mocnost vrstvy 212 činila 30-55 cm. Zasypávala dřeva druhé úrovně roštu D 53-59. Pod 10 cm silnou vrstvou hlíny ležela nejspodnější vrstva roštu, dřeva 62-67 ve vrstvě 213. Výškový rozdíl mezi jejich západním koncem u plenty a východním nad zasypaným příkopem činil 30-35 cm. Vlastní těleso náspu s dřevěným roštem (vrstvy 204-212) obsahuje vesměs keramiku středohradištního rázu (obr. 7/43-46), shodnou s keramikou z vrstev 116 a 117, a také dva pravěké střípky (okraj a vodorovný výčnělek). Jsou zařaditelné do starého eneolitu až pozdního neolitu (za laskavou konzultaci děkuji dr. M. Zápotocké).

Opevnění bylo založeno do starší vrstvy 213 v sondě 2, totožné s vrstvou 118 v sondě 1. V ní vyčnívala západovýchodním směrem z prostoru pod plentou široká kratší prkna D 69-75, pruty

D 76, 77 z výpletu plotu a kůlové jamky 512 a 513 jakožto pozůstatky po tyčkách onoho plotu. Plot probíhal kolmo k prknům severojižním směrem, tedy stejným směrem jako všechna pozdější opevnění. Spodnější vrstvu výdřevy plochy tvořila D 79-81 a dlouhá deska D 68 přesahující oboustranně délku sondy (obr. 8b). Směrem na východ od plotu se terén začínal snižovat. Vrstva 213A je od 213 oddělena právě trámem 68, jinak se neliší (*Frolík 2002, 7*). Uhlíkatý proplástek 215 se zahloubenou dvojitou jamkou 514 odděluje tuto situaci od vrstvy 216, zřejmě nejstarší kulturní vrstvy. Z vrstvy 216 se zahlubují do podloží kůlové jamky 515-519 a jamka 511 (obr. 8a). Tato vrstva byla v části sondy odstraněna při kopání nejstaršího příkopu 510, jehož výplň u dna tvoří vrstva 214 se střepy malých až středních velikostí, zdobenými hřebenovými vlnicemi nebo obvodovou linií vyrytou dvojhrotým rydlem (obr. 7/47-50). Jak s těmito lidskými aktivitami doloženými v sondě 2 souvisí nejstarší pozůstatky lidské činnosti v sondě 1 nelze říci s určitostí, jeví se však možné, že dřevo uložené ve žlábku 501, kolmém k pozdější plentě, a kůlové jamky v něm jsou pokračováním situace s trámem D 68, dřevy D 69-75 a plotem.

Shrnutí

Archeologický výzkum ve Středním křídle zachytil několik vývojových fází. V první fázi máme zachovány stopy nejstarších sídlištních aktivit ve dvou subfázích, v podobě kůlových jamek a mělké jámy 511, a o něco mladší dvojjamky 514 s kůlem D82 (obr. 3a), zahloubených do zkulturnělých půdních horizontů. Chronologický vztah příkopu 510 k těmto aktivitám je nejasný, protože jejich vzájemná styková plocha byla ukopána při zakládání mladší hradby. Autor výzkumu J. Frolík připouští vedle současnosti i možnou následnost ve smyslu osídlení staršího než příkop (*Frolík 2006*, 179); tato varianta byla podkladem pro konstrukci Harrisova diagramu (obr. 6b). Protože byl zachycen jen okraj příkopu, neznáme jeho šířku ani hloubku v tomto místě. Zdá se, že v sondě 1 se nejstarší horizont osídlení nedochoval. Druhou fází je zaplnění příkopu a jeho překrytí sídlištní vrstvou 213A a propálenou vrstvičkou 215. Z celého nejstaršího období osídlení a opevnění, trvajícího jistě několik desetiletí, máme jen pět drobných střepů z jeho předposlední fáze, ze zásypu nejstaršího příkopu, z nichž pouze dva byly zdobené neuměle rytou nízkou hřebenovou vlnicí (vrstva 214, obr. 7/45, 47). Tento dekor by bylo možno klást již do první poloviny 9. stol., to ale nevylučuje i jeho pozdější výskyt a dva kusy jsou množství vylučující jakékoliv přesnější datování, umožňují pouze rámcovou dataci do 9. stol. Na rozhraní měkké výplně starého příkopu a tvrdého podloží byl postaven plot vyplétaný proutím, z nějž byly zjištěny dvě kůlové jamky a dva pruty z výpletu. Západně od něj byl tehdejší povrch vyložen plochými fošnami ve dvou doložených vrstvách, tvořených D 69-

75 a D 79-81. Trám D 68, přesahující délkou rozměry sondy v obou směrech, propojoval obě plochy. Podle kontextu byl s nimi současný žlábek 501 v S 1, na jehož dně ležel dřevěný trám, a kůlová jamka 503 (obr. 8b). J. Frolík opět uvažoval jak o sídlištní situaci, tak o základu tělesa hradby (*Frolík 2006*, 179). Dnes, po výzkumu v Informačním středisku (viz dále), pokládám dřevěnou vrstvu za starší fázi nového opevnění po zániku nejstaršího příkopu nebo přímo za podklad pod nalezenou hradbu. Kolíky zavrtané do trámu by indikovaly jeho druhotné použití. Trasa plůtku leží na rozhraní kamenné a dřevohlinité části hradby, domnívám se proto, že mohla vymezovat tvrdé skalnaté podloží únosné pro kamennou zeď a měkké vrstvy v příkopu, které sloužily jako podklad hlinité části s dřevěnými rošty. Vrstva 213 už patří k hlinitým násypům opevnění s výztuží z dřevěného roštu o 11 až 12 dochovaných vrstvách, které se dále skládalo z týlní části čelní kamenné zdi s kameny volně naházenými do nasypané hlíny a z pečlivě skládaného líce, před nímž byl vyhlouben vnější příkop 504. Vzájemné provázání konstrukce skládané čelní zdi s jejím týlem dokládají otvory v plentě, v nichž byla původně vsazena dřeva roštu. Provázání tohoto týlu neboli střední části hradby s její zadní částí ukazuje trám D 18 (obr. 10a). Skutečnost, že ve vrstvách 212-210 tvořily rošt tlustší nebo tenčí větve (obr. 10a, b), zatímco dřeva D1-7 z vrstvy 204 byla široká břevna (obr. 9a), nasvědčuje přestavbě nebo důkladné rekonstrukci hradby. Vrstva 208 nad plentou pochází z nějaké pozdější úpravy opevnění, při níž je ještě dodrženo rozhraní mezi kamennou a dřevohlinitou částí. Částečné překrytí vrstvy 208 prkny D3 a D4 ve vrstvě 204 vypadá jako pozůstatek úpravy, při které byla zřejmě plenta shora z větší části rozebrána a její koruna dorovnána nasypanou hlínou prokládanou širokými prkny. Nelze vyloučit ani možnost, že D 1-7 jsou základem nějakého vrcholového ochozu, který byl z vnější strany kryt čelní kamennou zdí, tedy že celková tloušťka kamenné plenty se do výšky stupňovitě zeslabovala, možná nejen z důvodů obranných, ale i statických. Je také možné, že k této úpravě došlo až po nějaké události, při níž byla hradba poškozena. Zadní stěna hradby nebyla zachycena, neznáme proto její celkovou šířku, známe jen šířku kamenné zdi, 270 cm, z čehož pravidelně vyskládané čelo zabíralo minimálně 55 cm (obr. 11). Příkop byl hlubší než 200 cm a při šířce 350 cm zachycené ještě před nejhlubším místem měl jistě celkovou šířku větší než 7 m. Nadzemní část opevnění měla více než 5 m, v součtu muselo být opevnění jádra hradiště širší než 12 m. To souhlasí s čísly, udávanými jako šířka hradby nalezené v tzv. Víceúčelovém sále, 12 m (*Boháčová – Frolík – Žegklitz 1988*, 41), později dokonce 14 m (*Boháčová 2001*, 213). Keramika z doby výstavby opevnění nese výzdobu rytou výlučně hřebenovým nástrojem (tab. 1). Započítala jsem k ní kromě obsahu vrstev tvořících těleso náspu (vrstva 212) i střepy ze spodních vrstev ve vnějším příkopu 124, 116, 117. Rovněž 2 střepy z vrstev 114 a 115 jsou zdobeny stejným

způsobem. Vlnice jsou táhlejší a pravidelnější, viditelně jsou dělány většinou při rychlé otáčce nádoby, při níž by větší tlak nástroje otáčení zpomalil a při slabém dotyku se zaobleným povrchem nádoby se horní nebo dolní část rydla odkloní a nevtiskne svou stopu (srovnej obr. 7/25, 28, 30, 31, 34, 39, 40, 42, 46, 50). Lze předpokládat, že byla vyráběna ve druhé polovině 9. stol. a pravděpodobně i později, ale stále platí, že získaný počet je nereprezentativní. Okraje se z rámce středohradištní technologie výroby hrnčiny nevymykají. (Poznámka: pro klasifikaci výzdoby na středohradištní keramice jsem vytvořila systém, který je podrobně popsán v kapitole V.2.1. Výzkum na Otakarově ulici, protože právě pro vyhodnocení tamního početného střepového materiálu vznikl. Pro keramiku z výzkumů opevnění Pražského hradu stačí redukovaná podoba tabulky.)

rydlo	vpichy	vlnice	vln.+pás	celkem
hřebenové	3	16	3	22
kontext	116,117	116,117,124	212,117	

Tabulka 2. Pražský hrad, Střední křídlo. Výzdoba na keramice z doby stavby opevnění.

Třetí fází je delší období, kdy byla hradba funkční a musela být pravidelně udržována. Toto období dokumentují vrstvy, ukládající se v příkopu, jejich svědectví rozluštit však není snadné: svědčí vrstvy tmavých kulturních hlín s nálezy o zanedbání údržby? To se neodvažuji tvrdit, mohou být také výsledkem dlouhodobějšího ukládání. Naopak u svrchních vrstev 110, 109 a 105 je situace jasná, jsou svědectvím období, kdy opevnění už nebylo udržováno, a jejich vznik je patrně blízký roku 1135, v němž je písemnými prameny doložena výstavba moderního románského opevnění Pražského hradu (*Pokračovatelé Kosmovi*, 59). Po hiátu asi 450 let byla do bývalé plenty založena vnitřní zeď (základový vkop 508, zeď 901 a výplň vkopu 206) jako součást za Rudolfa II. postaveného Středního křídla hradu (*Vlček a kol., 2000,* 176). V souladu s dosavadním datováním opevnění Pražského hradu bylo opevnění objevené ve Středním křídle zařazeno do nejstarší fáze, tedy do doby Spytihněva I. na počátku 10. stol. (*Frolík 2006*, 179).

Ze dřev roštu byly odebírány vzorky, stav zachování však neumožnil ani druhové určení ani dendrochronologické datování. Díky zprostředkování J. Beneše z Jihočeské univerzity byly odeslány tři vzorky do Radiokarbonové laboratoře v Poznani k datování metodou AMS. Z nich byly použitelné dva, D 7 a zuhelnatělý kousek z D 68, tedy z horní části valu a z jeho základu. Příliš malý vzorek byl z D 18. Obě data ukázala naprosto shodný výsledek:

dřevo 7
Praha Hrad 6 : 1225±30BP
68.2% probability
710AD (12.3%) 750AD
760AD (55.9%) 870AD
95.4% probability
680AD (25.5%) 750AD,
760AD (69.9%) 890AD

dřevo 68
Praha Hrad 8 : 1225±30BP
68.2% probability
710AD (12.3%) 750AD
760AD (55.9%) 870AD
95.4% probability
680AD (25.5%) 750AD
760AD (69.9%) 890AD

Pro naše období je to datace příliš široká, avšak horní pravděpodobnostní hranice 870-890, kdy by měly použité dřeviny přestat přijímat radioaktivní uhlík z ovzduší, měly by tedy již být uloženy pod vrstvou zeminy, připouští výstavbu opevnění s 95% pravděpodobností před rok 890, tedy do období vlády knížete Bořivoje, a se 60% pravděpodobností dokonce ještě před ni. Pominu-li datum 870, které se vymyká dosavadním úvahám o stáří doložené nadzemní hradby příliš radikálně, datum 890 si pozornost rozhodně zaslouží. V historických souvislostech jde o dobu podřízenosti Bořivoje moravskému knížeti Svatoplukovi. Podle mého názoru by odpovídalo logice událostí, kdyby kníže Bořivoj v reakci na předchozí vzpouru kmenových předáků a podporován svým mocným patronem vystavěl nejen kostel Panny Marie, ale i mohutnou hradbu alespoň na přístupu na ostrožnu (*Frolíková-Kaliszová 2009c*, 65-71).

Byla provedena také analýzy botanických makrozbytků (*Komárková 2002*, 3). Vzorky byly odebrány z vrstev 125, 124, 122, 118, 117, 116 a 115. Vzorek 125 byl negativní, v ostatních vzorcích byla nalézána zrnka obilnin všech druhů včetně prosa, semínka sbíraných lesních plodin jahodníku, ostružiníku/maliníku a ve vzorku z vrstvy 124 i borůvky. Ve všech vrstvách byly zastoupeny až tři druhy bezu, sbíraného jako léčivka, přičemž u bezu hroznatého je možné také využití do šťávy a snad i zavařeniny. Jen ve vrstvě 117 byl nalezen ojedinělý zástupce hrachu nebo vikve, jinak byly nalézány druhy rostlin ze společenstev rostoucích na rumištích, okopaninách a loukách. Za zajímavou považuje autorka analýzy skutečnost, že nebyl nalezen žádný zástupce tehdy pěstovaných ovocných stromů.

V. 1. 3. Výzkum v Informačním středisku
Frolíková-Kaliszová v tisku c

V roce 2008 proběhla první etapa výzkumu místností pro Informační středisko v nejjižnější z nich (obr. 12), kde jsme narazili hned pod podlahami na skalnaté podloží, do nějž se zahlubovaly jámové objekty bez datovatelných nálezů. Očekávali jsme proto s napětím, co nás

čeká pod podlahami místností umístěných mezi prostorami zkoumanými v letech 2008 a 1946, ale přestože investor (Správa Pražského hradu) věděl o nutnosti archeologického průzkumu, byli jsme vyzváni k provedení druhé etapy výzkumu až současně se zahájením samotné přestavby v lednu 2010. Původní informace zněly, že se bude snižovat podlaha ve velké východní místnosti (obr. 12, místnost 01) o 20 cm a v západních místnostech 02 a 07 (číslování místností podle projektu) o 70 cm, proto jsme zvolili metodu sond, kladených kolmo na průběh opevnění, kterými jsme chtěli prozkoumat situaci v severní, střední a jižní části přestavovaných prostor. Sondy jsme museli dělit na část A a část B kvůli příčce mezi místnostmi. Číslování sond navazovalo na výzkum v r. 2008, začínali jsme tedy sondou VI a VII. V průběhu výzkumu jsme se dozvěděli, že i v místnosti 01 se budou provádět výkopy do hloubky 70 cm pro vzduchotechniku. Podařilo se nám vyjednat změnu jejich vedení tak, aby nešly středem místností, nýbrž podél betonového tělesa stávajícího kolektoru, který byl stavěn bez archeologického dozoru ve 30. letech 20. století. Výkop tak vedl z poloviny vkopem kolektoru, druhou polovinu jsme sledovali a dokumentovali jsme v ní západní profil v neporušených vrstvách. Místo zamýšleného umístění sondy VIII k jižní stěně místnosti jsme ji položili v místě plánovaného odbočení rour vzduchotechniky, takže vyšla do těsné blízkosti sondy VII.

Popis kontextů (obr. 13) a nálezy:

123, 125 – opukové kameny s hlínou; obsah: 6 střepů

127, 128 – šedá jílovitá s kameny, souvrství; obsah: 4 střepy

129 – hnědošedá písčitojílovitá s kameny; obsah: 3 střepy

130 – šedá jílovitá s kameny – zadní část kamenné čelní zdi

131 – hnědošedá uhlíkatá s kameny a vlákny dřeva; obsah: 37 střepů

132=134=154=198 – hnědošedá jílovitá; obsah: 3 střepy

133 – šedá s uhlíky a ojedinělými dřívky

135 – tmavošedý prachový jíl s kameny

136 – šedý prachový jíl s malými kameny; obsah: 1 střep

137 – šedozelený prachový jíl

138 – hnědošedý prachový jíl

139 – šedý prachový jíl

140 – souvrství různě silných světlejších i tmavších vrstviček; obsah: 32 střepů

141 – hnědošedý prachový jíl; obsah: 10 střepů

142=197 – šedočerná 1-2 cm silná vrstvička rozpadlých uhlíků, místy se skvrnami popele

143 – béžový jíl

144 – hnědošedý prachový jíl s kamínky; obsah: 5 střepů

145 – šedý prachový jíl, skvrna v ploše, nedosahuje k profilu; obsah: 1 střep

146 – šedý prachový jíl, skvrna v ploše, nedosahuje k profilu; obsah: 1 střep

147 - tmavší proplástek ve vrstvě 144

148 – šedý jíl s kameny

149 – hnědý jíl s kameny a dřevy 3-5; obsah: 9 střepů, hrot kostěného šídla

150=156 – žlutohnědý prachový jíl, jedno dřevo

151 – světle žlutý jíl s mazanicí; obsah: 3 střepy, 2 zlomky kostěných šídel

152 – tmavě hnědošedý prachový jíl, se dřevy; obsah: 1 střep

153 – tmavošedý prachový jíl

155 – šedohnědý jíl mezi kameny převážně z podloží, malé opukové a valouny křemence

157 – šedý prachový jíl se dřevy 6-8

158, 159, 161 – šedohnědý a hnědošedý prachový jíl s vlákny dřeva; obsah: 2 střepy

160 =176 – zjílovatělá podložní břidlice

162 – hnědošedý prachový jíl s dřevitou hmotou

163 – světlá čočka v ploše

164=166 – hnědý jíl s kameny opukovými i z podloží

165 – hnědý prachový jíl s šedými proplástky, přemístěné podloží

167 – okrový jíl s kameny z podloží – přemístěné podloží

168 – světle šedý prachový jíl

169, 170 – výplň kůlové jámy 510

171, 173, 175, 177, 195 – šedohnědý jíl s kamínky, přemístěné podloží

172 – výplň k. j. 511

174 – hnědošedý prachový jíl

178 – šedohnědý prachový jíl

179 - hnědošedý prachový jíl, výplň k. j. 513

180 - hnědošedý prachový jíl

181 – hnědý prachový jíl mezi kameny čelní kamenné zdi

182 – světle šedý jíl s mazanicí

183 – světle šedá s uhlíky; obsah: 4 střepy

184 – šedý jíl se žlutými čočkami a dřevy 9-11; obsah: 2 střepy

185 – tmavohnědý prachový jíl, zásyp základového vkopu zdi 906

186, 187 – dutiny se zbytky rovnoběžně uložených dřev 1 a 2 pod zdí 906

188 – světlý prachový jíl, výmaz nad dřevy 1 a2 a pod kameny zdi 906

189 – šedožlutý prachový jíl

190 – šedý prachový jíl pod dřevy 1 a 2

191 – šedý prachový jíl se žlutými čočkami a dřevy 12-16 a 21-27; obsah: 1 střep, zlomek železa – nože? (před konzervací)

192=202 – šedý jíl se zbytky dřev 19 a 20

193, 194 – rezavě hnědé zlignitovatělé dřevo 17 a 18

196 – šedý prachový jíl

199 – šedý jíl s mazanicí a dřevem

200 – šedožlutý jíl

201 – šedožlutý prachový jíl, ve svrchní části se dřevy 28-36; obsah: střep

203 - světle šedý prachový jíl

204 - 208, 210, 213-227– kyprý šedý prachový jíl, výplně kůlových jamek; obsah: 1 střep

209 – tmavohnědý prachový jíl s čočkami

211 – šedý prachový jíl s okrovými čočkami

212 - šedý prachový jíl s béžovými čočkami; obsah: 1 střep

Hned pod odstraněnou podlahou v místnosti 02 jsme narazili na kamennou destrukci, kompaktní v severovýchodním rohu místnosti, jinde roztroušenou. Proto jsme podél severní stěny místnosti založili první sondu VI A (dále jen S VI, apod.). Sondu VII A jsme vyměřili o čtyři metry dál při severní stěně sousední místnosti. Již na této vzdálenosti se projevil vliv podloží zvedajícího se k jihu: zatímco v S VI A zůstalo zachováno pět až šest vrstev opukových kamenů do výšky 60 cm (obr. 14a, V profil, svrchní vrstva již odstraněna, protože volně ležící kameny hrozily zřícením), v S VII A zůstal jediný kámen skloněný (sklouzlý) do příkopu na severním profilu (obr. 15) a na jižním už žádný. Oba profily zachycující zásypy vnějšího příkopu jsou v horní části snadno ztotožnitelné: vrstvy 135, 127 a 128 pocházejí z

jednorázového zasypání příkopu hlínou s jednotlivými kameny, které se uvolňovaly z ještě stojící hradby během výstavby na maltu zděné románské hradby v a po r. 1135. Tato hradba byla založena přímo v příkopu a její stabilita zajištěna jednoduše jeho zasypáním. Po jejím dostavění byl jednorázově stržen zbytek staré hradby a kameny použity k zarovnání terénu (vrstvy 123 a 125). Hlouběji je situace složitější, výrazným předělem se jeví být vrstvy 140 a 131, které obsahují výjimečně více střepů než jen ojedinělé kusy. Ve vrstvě 131 se objevovaly šmouhy rozpadajících se vláken dřeva, vrstva 140 se zase skládala z tenkých různobarevných vrstviček postupně narůstajících a byla do ní zakopána dochovaná kamenná hradba. Mladší vrstvy 136, 139, 137 a 129 jsou tedy postupně se usazující uloženiny z doby fungování opevnění sestávajícího z příkopu, kamenného čela hradby a hlinitého tělesa s roštovou konstrukcí za ní. Vrstvy byly v důsledku vysychání terénu po stavbě budov, které terén zastřešily; popraskané. Praskliny v klíčových situacích před čelem hradby ztěžují pochopení vzájemné stratigrafie uloženin v příkopu a založení hradby. V mladších kamenitých zásypech se praskliny netvořily (za vysvětlení děkuji geoložce I. Herichové). Do stěn příkopu byly v nepravidelných rozestupech zasekány mělké jamky se zhruba vodorovným dnem, zjevně pomocné stupně pro slézání do příkopu a vylézání ven (obr. 14, výplň 168; obr. 15, výplně 180, 161, 179).

Protože se kameny hradby vykláněly do příkopu, nechávali jsme po celou dobu výkopů v příkopu východní profil jako řez hlinitými vrstvami jenom se dvěma až třemi řadami kamenů nahoře. Až po dokončení dokumentace příkopu jsem nechala začistit čelo hradby v 20 cm širokém pruhu při jižní straně a při její dokumentaci jsem zjistila, že na nejspodnějším kameni je geometrická rytina (obr. 16). Rozhodli jsme se kámen vyjmout a při té příležitosti rozebrat kameny hradby v šířce řezu 20 cm a délce 140 cm až po příčku mezi místnostmi a získat tak řez konstrukcí hradební zdi, protože na Pražském hradě dosud takový řez proveden nebyl. Zjistili jsme, že kameny v čele zdi jsou spojovány žlutohnědou jílovitou hlínou, ale uvnitř hradby byly jen naházeny a lehce prosypány hlínou tak, že mezi nimi zůstaly dutiny. Po rozebrání kamenů se pod slabou vrstvičkou šedé jílovité hlíny 188 objevily dvě rovnoběžné dutiny, orientované příčně k průběhu opevnění, se zbytky rezavě hnědého drolícího se, místy zvápenatělého a místy spíše zlignitovatělého dřeva; dřevo 1 mělo průměr 15-17 cm (dále jen D 1) a dřevo 2 průměr 10–12 cm (obr. 13b). Pod nimi jsme objevili dřeva 17 a 18, podobně malých průměrů jako D 1 a 2, položená podélně k průběhu opevnění, a dva další drobné zlomky dřev 19 a 20 (obr. 13c). Rošt ležel na tenké vrstvičce světlé jílovité hlíny 196 a pod ní jsme narazili na vrstvičku černé propálené hlíny 197, totožné s vrstvou 142 v sondách VII a VIII, o níž jsme už věděli, že

znamená předěl k vrstvám starším než výše popisované opevnění. V S VII A byla zřejmě pozůstatkem základového roštu vrstva 162 – rozpadlé dřevo, oddělená od kamene šedou hlínou s uhlíky vrstvy 133a od hrany příkopu světlou jílovitou hlínou vrstvy 165.

Spodní vrstvy roštové konstrukce dřevohlinitého valu, zachované díky tomu, že proklesávaly do zásypu vnitřního příkopu, byly zkoumány v sondě VI B. Zachytili jsme šest vrstev roštu tvořeného dřevy stejně tenkými, jako byla D 1, 2, 17 a 18, patrně větvemi nebo mlázím. V týlu kamenné hradby byla dřeva roštu kladena pouze jednosměrně, a to příčně k průběhu opevnění, jako všude jinde na Pražském hradě. Ojedinělé dřevo 16 ležící kolmo k ostatním působilo spíše dojmem náhodně spadlého kousku než záměrného položení. Jak je vidět z dokumentace, dřeva ležela v různých vzdálenostech, někde byla od sebe vzdálena 25-25 cm, jinde se dotýkala a zkroucené větve se překrývaly (obr. 18a, b). Vrstva 155 je násypem v zadní části kamenné hradby, v níž byly kameny různých velikostí volně poházeny mezi hlinitojílovitou výplní s drobnými kamínky, pocházejícími z rozkopaného podloží (kousky břidlic a valouny křemence z žil v břidlici). Stejnou hlínou byly prosypávány vrstvy roštu, přiléhajícího k šikmé zadní straně (nedá se říci stěně) kamenného náspu. Nejspodnější vrstva roštu se poněkud liší, kromě dřev 28–31 kladených pravidelně na svahu příkopu v ní byla i nepravidelně poházená dřeva 32–36 v horní části příkopu těsně pod jeho hranou, v místech, kde byla překryta vrstvou 155 (obr. 18c). Vedle větších číslovaných kusů a malých nečíslovaných zlomků se zpod základu příčky místnosti vynořil kus dřeva, který by mohl být pokračováním D 1 z S VI A. Spodní dřeva by mohla být analogií roštu v S VI A, kde základ skládaného čela kamenné hradby tvořil pravidelně kladený dřevěný rošt, zatímco v týlu pod neuspořádanou kamennou masou byly jen naházené kusy dřev. Pod spodním roštem leželo ještě 70 cm hlíny bez dřev, zjevně zásyp příkopu kvůli vyrovnání povrchu, a pod ní spálená vrstva 197. Na ní jsme se kvůli nedostatku času zastavili.

Srovnáním získaných profilů lze snadno rekonstruovat postup budování zachycené fáze hradby: bylo nasypáváno kamení s hlínou, k němu na vnitřní straně přikládána dřeva prosypávaná toutéž hlínou, zatímco na vnější straně bylo seskládáno čelo hradby. Tloušťka kamenného valu se asi směrem vzhůru zužovala. Není divu, že váha masy kamení tlačila hradbu do příkopu, takže jsme našli čelní kámen s rytinou i kámen v S VII A níž než je rovina nad příkopem. Sklouzávání nemohly zadržet vrstvy usazující se v příkopu a podpírající tak spodek kamenné zdi. Dnes však nelze rozhodnout, zda to, že kámen s rytinou překrývá zepředu dřeva základového roštu, byl záměr, nebo je to až důsledek rozpraskání starších hlinitých vrstev v příkopu.

V sondě VII B byla zastižena již jen nejspodnější úroveň dřevohlinitého valu, ale podařilo se nám prosadit prokopání celého souvrství příkopu pod ním (obr. 19a, b). Nečekané výsledky přinesla sonda VIII, díky níž jsme získali náhled na situaci nejstarších horizontů v ploše. Kulturní vrstva 164 pokrývající povrch plochy mezi oběma příkopy, byla zastižena již v S VII A, navíc však byla v S VII B, VIII B a VIII C ve vzdálenostech 50 až 60 cm od sebe objevena řada šesti drobných kůlových jamek 515 – 519 a 522 (dále jen k. j.) o průměrech do 10 cm a hloubkách 11 až 25 cm, zahlubujících se z ní do podloží (obr. 20). K nim patří ještě kůlová jamka 524 v S VIIA. Tři kůlové jamky v řadě na okraji S VIII A jsou překryty až vrstvou 162 a jsou mladší než ostatní, menší kůlové jamky. Z celé vrstvy 164 však nepochází žádný nález. Ve vrstvě 154, totožné s vrstvou 132 v S VIIA, která vrstvu 164 překrývala, byly nalezeny pouhé tři střepy a několik zvířecích kostí. Spád vrstev do vnitřního příkopu je přerušen novou vrstvou mladších uloženin 189. Celá situace je uzavřena vrstvičkou 142 do černa propálené hlíny s popelem a uhlíky, jejímž pokračováním sesutým po svahu příkopu je útržkovitá vrstvička 183 s uhlíky. Na ni nasedá šedožlutá jílovitá vrstva 200, vrstva 182 stejného charakteru s mazanicí a žlutočervená vrstva 151, jejíž zbarvení pochází od žlutého jílu s četnými většími i drobnými kousky mazanice a do červena propálenými kamínky. Tato vrstva tvořila povrch pod odstraněnou podlahou ve zbytku místnosti jižním směrem. Na ní ležela tenká vrstva 199 stejného charakteru jako 182, ale navíc s kousíčky dřeva, a ve vrstvě 152 nad ní jsme už našli dřeva nejnižší vrstvy roštu dřevohlinitého valu (obr. 18).

Pozůstatky nejstarších etap lidského působení ve zkoumaném prostoru byly značně narušeny úpravami terénu před stavbou nadzemní hradby a výkopem mladšího, vnějšího příkopu 520. Nejstarším projevem lidské činnosti jsou kůlové jamky malých průměrů i hloubek (obr. 20, k. j. 511, 515-519, 522). Byly rozeznány až ve vrstvě 164 a překryty vrstvou 154. Ve vrstvě 164 nebyly nalezeny žádné artefakty, z vrstvy 154=132 tři atypické střípky, jsou tedy datovatelné jen relativně na základě stratigrafie.

Nepočetné nálezy keramiky mi dovolily vyobrazit všechny okraje i zdobené výduti. Typologicky nejmladší střep s náběhem k límcovitému tvarování okraje (obr. 21/1) byl nalezen ve vrstvě 125 – kamenném závalu bývalého vnějšího příkopu po výstavbě románské hradby. Ani další střepy z nejmladších zásypů tohoto příkopu nevybočují z typologického rámce středohradištní keramiky (obr. 21/2–3, 15). Vzhledem k datování zániku příkopu a hradby z kamenů pojených hlínou to však nic neznamená, tato událost je datována vedle historických pramenů i archeologicky, a to nálezy ze starších výzkumů, naposledy v r. 2002 při výzkumu ve Středním křídle, kdy byly v S1 ve vrstvách 108 a 104 odpovídající vrstvám 125 a 123 z r. 2010

nalézány ojediněle střepy z keramiky se zduřelým okrajem nebo s bílým přetahem. Absence této keramiky na výzkumu Informačního střediska je snadno vysvětlitelná skutečností, že se zde zachovala jen nejnižší část těchto vrstev. Nálezy z vrstev zásypu staršího než kamenná plenta 906 překvapily výrazným použitím hřebenových vpichů (obr. 21/16, 19, 27) i neobvyklým motivem řetízkovitě řazených vrypů až tažených vpichů (obr. 21/17). Nápadným jevem je použití slídy. Po roztřídění a případném slepení je nyní identifikováno 109 úlomků různých nádob, z nichž 22 obsahovalo viditelně slídu, což činí 20%. Většinou šlo o jemně rozmletou slídu v hrnčířské hmotě, pět z nich však mělo povrch nápadně třpytivý, pokrytý šupinami muskovitu (obr. 21/15, obr. 21/16, 19).

rydlo	vpich	vlnice	linie/pás	vln.+linie	vryp+lin.	vpich+vln.		typ rydla
hřebenové	2	9	3	2	1			17
jednoduché	1	1	3					5
jed.+hřeben.				1		1		3
typ výzdoby	3	10	6	3	1	1		25

Tabulka 3. Výzdoba keramiky z výzkumu v Informačním středisku Pražského hradu.

rydlo	vpich	vlnice	linie/pás	vln.+linie	vpich+vln.	vpich+vln.+l.	typ rydla
hřebenové	1	4	1	1			7
jednoduché	1	1	3				5
jed.+hřeben.					1	1	2
typ výzdoby	2	5	4	1	1	1	14

Tabulka 4. Výzdoba keramiky z vrstev 131 a 140.

Jednotný ráz okrajů šikmo, výjimečně až vodorovně vyhnutých, zaoblených, nejčastěji však kolmo nebo svisle seříznutých, nanejvýš s prožlabením plošky kraje, jakož i absolutní převaha výzdoby hřebenovým rydlem a motivu vlnice (tab. 3) potvrzují výrobu hrnců, z nichž nalezené zlomky pocházejí, v 9. a prvních desetiletích 10. stol. Zásypy obou příkopů i hlína použitá do hradebního tělesa nepochybně pocházely z míst mimo obývanou plochu, o čemž svědčí ojedinělost nálezů ve všech prokopaných vrstvách, s výjimkou přirozeně ukládaných vrstev ve vnějším příkopu 131 a 140, které zjevně pocházejí z doby přestavby hradby. Soubor čtrnácti střepů s výzdobou z těchto vrstev není reprezentativní co do množství, ale protože jde o vrstvu z důležitého časového úseku, je třeba mu věnovat pozornost. Ve srovnání s celkovým obrazem keramiky se v této etapě nejeví výrazná převaha jednoho motivu nebo typu rydla, lze pouze konstatovat, že hřebenové rydlo bylo častěji použito při výzdobě vlnicí, zatímco jednoduchý hrot k tažení obvodových linek (tab. 4). Malou skupinku pěti kusů tvoří střepy s třpytivým povrchem (obr. 21/ 13, 16, 33) pokrytým slídou, které se vydělují ze skupiny střepů se slídou

ve hmotě (22 ks, obr. 21/17, 19, 21, 27, 32). Všechny byly nalezeny ve vrstvách 131 a 140. Většina 109 střepů ze všech nalezených v Informačním středisku byla bez viditelného obsahu slídy.

Jedinečným nálezem je kámen s rytinou: jde o nízký plochý opukový blok se šesti stěnami nepravidelně trojúhelníkovitých tvarů, o rozměrech dolní stěny 34x33x30x12, horní stěny 32x34x29x12 cm a bočních stěn 29x32x14x11 cm, 34x34x9x4,5 cm, 12x12x11x9 cm a 31x33x15x4,5 cm; na této poslední je rytina. Všechny plochy jsou nerovné. Kámen ležel naplocho ve spodním řádku zdi tak, že z pohledu pozorovatele je rytina na miskovitě prohnuté levé části trojúhelníkovité čelní stěny, vyhlazené při okraji a drsné směrem ke středu kamene (obr. 22). Čáry jsou mělké, viditelné často jen při šikmém osvětlení. Hlouběji ryté a tudíž zřetelnější jsou jen v pravé horní části obrazce. Základem je obdélník rozdělený vodorovně na dvě poloviny, které jsou znovu rozděleny na vodorovné poloviny. Svislé čáry byly vedeny shora dolů zvlášť v horní a zvlášť v dolní polovině, jak ukazuje přetahování přes středovou i spodní vodorovnou linii. Horní polovina se člení do 20 svislých políček, dolní do 21. Políčka jsou celkem pravidelná v pravé části obrazce, vlevo nahoře také, nejnepravidelnější jsou na vypouklé části uprostřed a prohnuté vlevo dole. Nad obdélníkem činí trojúhelníkovitá věžovitá konstrukce s vrcholovým šikmým „stožárem“. Šikmé strany trojúhelníku pokračují dolů do obdélníku, nejsou ukončeny, ale v jejich dolní třetině se od nich šikmo oddělují strany dvou malých vložených trojúhelníků opět bez základny. Velký trojúhelník spojením s vloženými rýhami tvoří deltoid. Jen slabě viditelné jsou dvě paralelní rýhy, přeškrtávající levou polovinu obrazce. Jiné rytiny na kamenech hradby byly u nás zatím nalezeny pouze na Libušíně (*Váňa–Kabát 1971*, 201, 204). Na nich jsou motivy jezdců ve zbroji na koních, samotných koní nebo jen husté rýhy, někdy překrývající rytiny koní a jezdců. Pražská rytina je srovnatelně neumělá, námět je však asi jiný. Tvoří-li obrazec jeden celek, připomínají nejvíce jednoduchý pravoúhlý kostelík s věží, resp. šindelovou střechu kostela s věží. V tom případě by pravděpodobně zachycoval kostel Panny Marie na Pražském hradě, který byl podélné jednolodní dispozice (na rozdíl od rotundy sv. Víta a trojlodní baziliky sv. Jiří, *Frolík – Maříková-Kubková – Růžičková – Zeman 2000*, 93, 140) a při pohledu z hradby musel tvořit dominantu výhledu na předhradí. Může ale také jít o dva obrazce přes sebe, dělený obdélník a deltoid s trojúhelníky. Otázkou je nejen to, co je na rytině zobrazeno, zda jde jen o čmáranici z dlouhé chvíle nebo měla od začátku nějaké určení, ale také původ kamene. Může jít o kámen použitý do hradby druhotně, už pokreslený, v tom případě by vznik ani motiv rytiny s opevněním nesouvisely. Mohl být původně součástí kamenné plenty starší fáze hradby. Rytina (nebo rytiny) mohla být vyryta

buď na kameni vloženém ve zdi nebo v době, kdy ležel na skládce kamenů a čekal na další použití. V diskusi zazněla i možnost, že rytina vznikla rovnou v lomu. Přímo na Pražském hradě byly nalezeny rytiny na kamenech ve zdech baziliky sv. Jiří, z nichž 44 nejzachovalejších bylo publikováno (*Chotěbor 1985*, 628-643). Jsou umístěny ve výškách 46-194 cm nad podlahou a mezi náměty převládají postavy a obličeje, ale objevují se i geometrické motivy. Rytina č. 22 zobrazuje dokonce dvě postavy a dvě stavby, z nichž jedna byla identifikována jako svatojiřská bazilika, o druhé zazněla tři možná vysvětlení (*Chotěbor 1985*, 637). Zajímavé je, že všechny tři stavby mají střechy stejného tvaru, jako má rytina na kameni z hradby, střechy na rytině z baziliky však mají prokresleny i detaily střešní krytiny. Nepublikované rytiny byly zaznamenány i na okně v bývalém biskupském paláci v č. p. 48 na Pražském hradě, rytina hracího plánu hry „mlýnek“ byla nalezena na kameni při výzkumu na Staroměstském náměstí, druhotně „porýpané a poryté“ kameny uvádí z ostrovského kláštera P. Chotěbor (*Chotěbor 1985*, 640). Časově i místně nejvzdálenějším nálezem z našeho území jsou rytiny z oken tzv. Přemyslovského paláce v Olomouci. Všechny tyto rytiny vykazují známky stejného neumělého stylu, a pokud je lze datovat (ikonograficky, některé podle písma nápisů) jsou vesměs kladeny do 11. – 12., nejpozději do první poloviny 13. stol. (*Chotěbor 1985*, 634, 636-637). Rytina z Informačního střediska by tedy byla nejstarší, z 10. století. V současné době není možné rozhodnout, která z hypotéz o původu rytiny a motivu zobrazení je pravděpodobnější. Za nejméně pravděpodobnou považuji představu člověka ryjícího vleže na svahu příkopu do kamene již vestavěného v hradbě, na druhé straně poloha kamene v základu, uloženého rytinou ven vnucuje myšlenku, že nejde o náhodné umístění. Snad měla rytina mít magicko-ochranný význam pro hradební zeď. V tuto chvíli je třeba ponechat výklad budoucnosti a doufat, že budou nalezeny další rytiny na hradebních kamenech, ať už na Pražském hradě nebo jinde.

Shrnutí (s přihlédnutím k výzkumu ve Středním křídle v letech 2001-2002)

Nejstarším projevem lidské přítomnosti jsou ve všech sondách kůlové jamky, a to ve dvou vrstvách. Tato první etapa osídlení byla dosud chápána výlučně jako sídlištní, tedy jako osídlení na neopevněné ploše. Z nového zjištění linie kůlů v trase příštích opevnění nelze tvrdit s jistotou, že jde o první ohrazení hradního ostrohu, nicméně od nynějška se musí s touto možností počítat. Stejně jako ve Středním křídle, i zde jsou obě nejstarší vrstvy přerušeny starším příkopem 521, po jehož svahu však klesají v krátkém úseku dolů, což svědčí o splachování, zatímco jejich nepřítomnost hlouběji v příkopu zase o čištění jeho stěn. Bohužel dno příkopu je jako v S 2 zničeno betonovým kolektorem, maximální dosažená hloubka od dnešního povrchu činí 120 cm, od tehdejšího 100 cm. Po neurčitelném časovém úseku byl

příkop asi do poloviny zaplněn vrstvou 189, v níž byly nalezeny jen tři zvířecí kosti, uhlíky a nezřetelné stopy vláken dřeva, což nasvědčuje jednorázové záměrné akci. Charakter použité hlíny vnucuje představu rozvaleného hradebního náspu, který původně stál na východní straně příkopu a byl do něj svržen. Bohužel jeho existence je neověřitelná, nacházel by se v místech, kde byla v 16. stol. snižována úroveň povrchu nádvoří. V době, kdy byl starší příkop zpola zasypán, došlo k požáru, jehož dokladem je vrstva 142 a z ní vycházející vrstvička 183 s uhlíky, vzniklá rozplavením uhlíků a popela po svahu do příkopu. Stejnoměrná tloušťka spálených vrstev 2-5 mm vypadá jako záměrné čištění plochy před založením nové hradby, nevylučovala bych ani účel magické očisty po tom, co předcházelo, stejně tak však může jít o důsledek válečných událostí nebo náhodu. Silné vrstvy jílovitých zásypů 212, 201 a 211 v sondách VIB a VIIIB svědčí o rychlém záměrném dosypání zaniklého příkopu, aby na něm mohla být postavena nová hradba; v sondě VII B byly k tomuto účelu použity hlíny obsahující požárem propálený materiál (vrstvy 200, 182 a 151). Není jasné, kam přesně patří velké kůlové jámy porušené výkopem vnějšího příkopu: jsou překryty až vrstvou 162 se dřevem pod kamennou plentou, avšak jejich výplň sestávající z několika rozeznatelných vrstviček svědčí o jejich postupném zaplňování a zuhelnatelé dřevo v k. j. 526 by snad mohlo být současné s požárovou vrstvou 142. Pak by byla nasnadě hypotéza, že v době, kdy starší příkop byl již jen překážkou spíše symbolickou, fungovala jako obranný prvek palisáda a před ní mohl již být hlouben mladší příkop, jehož stopy zmizely jeho pozdějším rozšířením a prohloubením. Svými rozměry i polohou k nim může patřit i k. j. 510 ze S VI A. Rovněž tato etapa je nedatovatelná pomocí nálezů.

Další vývojové schéma se po výzkumu v r. 2001/2002 zdálo jasné: byl zarovnán vnitřní příkop, na něm postavena dřevohlinitá hradba s čelní kamennou plentou a před ní vykopán příkop. Výzkum v r. 2010 ukázal komplikovaný vztah příkopu a hradby: jednak ve vnějším příkopu v sondě VI A se v řezu pod čelní kamennou zdí objevila spálená vrstva 197, nepochybně totožná s vrstvou 142 v sondách VII a VIII, jednak objevená čelní zeď byla založena do kulturní vrstvy usazené na stěnách příkopu, je tedy až poslední dochovanou fází hradby a vyplývá z toho, že neznáme vzhled vnější stěny tohoto opevnění v jeho předchozích fázích.

Před započetím stavby bylo zapotřebí vyrovnat zřetelně zahloubený terén zaniklého, nyní vnitřního, příkopu násypy, přičemž v S VII B byla k tomuto účelu použita hlína s mazanicí, pocházející pravděpodobně z vypáleného výmazu nějaké shořelé stavby poblíž. Na vyrovnaném povrchu pak byla jednosměrně kladena (nebo jen házena) dřeva prosypávaná

hlínou, jejíž charakter s minimem artefaktů a naopak přítomnými kousky podložní břidlice i říčních valounků svědčí o tom, že byla brána z neosídlených ploch pokrytých eluviem, zřejmě přímo na hradním ostrohu. Byl tím zahájen (nebo už pokračoval) proces snižování a zarovnávání povrchu rozeklaného skalnatého hřbetu. Pod tíhou navršené zeminy vrstvy proklesávaly do málo ulehlého zásypu staršího příkopu. Jestli na tvrdém skalnatém podkladu mezi oběma příkopy, na propálené vrstvičce, byla kamenná plenta od počátku, to nelze říci. Je možné, že čelo hradby původně tvořila kamenná plenta, která ale probíhala v místech, kde jsme našli jen hlínu s poházenými neseskládanými kameny, a před ní a okrajem příkopu byla krátká berma; tak tomu bylo ve Středním křídle v S2, aniž ovšem víme, jestli to je stav prvotní nebo až pozdější přestavba. V S VII A nemáme čelo hradby zachyceno, jediný kámen, který z něj zbyl pod podlahami současné stavby, ležel již na svahu příkopu. V S VI A je čelní kamenná zeď nepochybně založena do starších zásypů příkopu. Na rozdíl od jednosměrného roštu nacházeného všude na Pražském hradě jako konstrukční prvek hlinitého hradebního náspu, byl pod kamenným čelem hradby použit rošt ze dřev kladených křížem prosypaný hlínou. Konce dřev základového roštu klesaly do zásypu příkopu stejně jako kameny plenty nad nimi. Doba příprav a budování nové hradby (a asi i čas zanedbávání údržby předtím) se projevila ukládáním nálezově relativně bohatých vrstev 140 a 131 v S VI A a VII A, jimž snad odpovídají vrstvy 117 a 116 v S 1. Součásti nadzemního opevnění se shodují ve všech sondách, skládalo se z pečlivě vyskládaného čela zdi, jehož opukové kameny byly pojeny jílovitou hlínou. Tato čelní zeď, která byla vlastní plentou celé hradby, přecházela přes nepravidelně naházenou masu kamení různé velikosti, mezi nímž byly často dutiny, do části hlinité s menšími řídce roztroušenými kameny až hlinitého náspu prokládaného tenkými větvemi kladenými příčně na průběh opevnění. Síla celé nadzemní hradby zřejmě vzrůstala během její trvání, což nejlépe dokládá právě rozšíření čelní plenty až za hranu původního svahu vnějšího příkopu. Předposlední etapou zachycenou při výzkumu v Informačním středisku je postupné usazování vrstev 139, 137, 136 v S VI A, 129 v S VII A před čelem hradby splachy téměř sterilních hlín z okolí, v tomto případě vyplavovaných z tělesa hradby, a poslední je záměrné zasypání příkopu, který byl využit pro založení nové zděné hradby kolem r. 1135, tedy mimo časový rámec mé práce.

V. 1. 4. Lakovna Pražského hradu

Prostory bývalé Lakovny jsou nejvýchodnější částí suterénu budovy Císařských koníren. Byly zkoumány v souvislosti se stavebními úpravami spolu s větší sousední místností tzv. Víceúčelového sálu s přestávkami v letech 1982 až 1993 kolektivem oddělení výzkumu Pražského hradu. Jeho vedoucím byl J. Frolík a na výzkumu se podílely I. Boháčová, I. Herichová-Vochozková, J. Petříčková, J. Žegklitz. Záchranný výzkum v místnosti Lakovny a ve spojovací chodbičce začal v roce 1985, pokračoval v roce 1986 a po změně projektu ještě v letech 1990-1991. Nálezovou zprávu z výzkumu ve Víceúčelovém sále vypracovala I. Boháčová (*Boháčová 1996*), která do ní zahrnula i poslední výzkumnou sezónu v Lakovně, kdy byla zbourána dělící příčka mezi oběma místnostmi. Výzkumy v letech 1985-1986 a 1990 zůstaly nezpracovány a jejich výsledky byly pouze stručně zmiňovány (*Frolík – Boháčová 1992*, 80; *Boháčová 1994*, 10; *Boháčová – Frolík – Vochozková 1995*, 265).

Místnost Lakovny spolu s chodbičkou oddělující ji od Víceúčelového sálu zaujímá plochu lichoběžníka o stranách 953x1264x973x1220 cm, tedy 119,6 m^2 (obr. 24a). Z hlediska polohy v hradním areálu leží ve vnitřním úhlu svíraném severním a západním, tedy příčným opevněním. Nálezy svědčí o tom, že se jedná o prostor v těsném zázemí hradby, využívaný k sídlištním účelům. Západní část Lakovny, zkoumaná v r. 1985, je vzdálena více než 3 m od zadních částí dřevěné konstrukce příčného opevnění přetínajícího hradní ostrožnu (podle obr. 6 v Přílohách I k nálezové zprávě). Na profilech VIA (obr. 24a, b), VIII, IV a IIZ (obr. 24a, 25) je vidět sídlištní souvrství s jámovými objekty a vodorovně ležícími dřevy, které klesá do jedné z roklinek vymletých působením vodních zdrojů prýštících ze skalnatého podloží, které brázdily povrch ostrožny. Tato roklinka ústí do tzv. prolákliny zkoumané na Slévárenském dvoře, ve které I. Boháčová (*Boháčová* 2001, obr. 28) popisuje dřevěnou konstrukci, z níž byly vzaty vzorky pro dendrochronologii. Nad podložím 87 ležela tmavá hlinitá vrstva 85 obsahující množství ztrouchnivělého dřeva, která v těchto místech představuje nejstarší sídelní horizont. Na profilu VI/A (obr. 24b) je vidět, že na povrchu vrstvy 85 leží hromada valounů; je to zásoba munice do praků, připravená v týlu hradby, jež byla odkrývána v sousedním Víceúčelovém sále. Je překryta vrstvami 84A a 84 z hlíny charakteru přemístěného podloží; na základě popisů situace v místech hledané zadní stěny hradebního náspu v nálezové zprávě z výzkumu ve Víceúčelovém sále je možno ji ztotožnit s vrstvou 113 pocházející z mladšího rozšíření hradby (*Boháčová 1996a*, 44). Vrstva 84 v Lakovně má na západním profilu IV podél zdi sílu 70-80 cm, avšak ve vzdálenosti 100-200 cm východním směrem vykliňuje na hraně roklinky, jeví se tedy spíše dokladem stupňovité úpravy zadní strany hradby než rozvalinou původně svislé

stěny. Ve vrstvách 84 a 85 byla nalezena kromě tří nezdobených malých zlomků keramiky část malého hrnku zdobeného na výduti hřebenovým vpichem (obr. 27).

Při srovnání polohy těchto profilů můžeme sledovat, jak se mělké zahloubení (profil VI/A, obr. 24b) mění směrem k Jelenímu příkopu ve strž (profil IIZ, obr. 25), v níž se vrstvy sesouvaly z jejích svahů na dno. V jílovité vrstvě 83 tvořící výplň terénního zářezu bylo nalezeno množství drobných nedokumentovatelných dřev, ale i opukové kameny. Jde zřejmě o záměrnou vyrovnávku terénu, na níž byl založen srub, doložený základovým trámem D 10. K němu se z vnější strany domu ukládala tmavá kulturní vrstva 75, obsahující střepy v počtu 75 kusů vyráběných středohradištní technologií, jediný střep byl z materiálu jemně plaveného. Při výzdobě nádob bylo 4x použito jednohroté rydlo (obr. 27), 2x dvojhroté a 20x hřebenové, dva slepené okraje měly límcovitou profilaci a čtyři byly jednoduše vyhnuté. Jílovité vrstvy 74, 73 a 74 A, kterými bylo zasypáno místo zaniklého srubu, neposkytly žádný datovatelný materiál. Na ostatních profilech na hliněný val nasedá souvrství jílovitých hlín 76 (22 střepů), 76A (bez nálezů) a 77 (10 střepů), obsahujících vedle keramiky středohradištní již dva okraje kalichovité profilace. V hlubší části roklinky-strže (viz profil IIZ, obr. 25) nasedá na vrstvu 81, ztotožněnou s vrstvou 77 již během výzkumu, vrstva 92 III. V textu deníku výzkumu je vrstva 92 I-III charakterizována slovy „vrstvy se dřevy kladenými nepravidelně křížem téměř po celé ploše“ (zápis 68) a v popisech terénní dokumentace „plocha vyplněná dřevem loženým nepravidelně křížem, uhlíky, místy neprohořelé dřevo“, přičemž římské číslice označují vrstvičky dřev ležících přes sebe. Z vrstvy 92 rovněž pocházejí okraje kalichovité profilace, v počtu deset kusů. Lidé se zjevně snažili roklinu postupně zarovnávat, v čemž jim pomáhaly sesuvy z boků strže a dešťové splachy. Tohoto souvrství se zřejmě týká popis v nálezové zprávě I. Boháčové, týkající se výplně prolákliny: „změť jílovitých vrstev s variabilními proplástky ... přítomnost vrstev s vysokým obsahem dřev včetně spálených indikuje katastrofickou událost“ (*Boháčová 1996a*, 44). Vrstva 69 je popsána jako přemístěné podloží, na ní leží tenký proplástek 69A černé hlíny s uhlíky a mazanice 69B. Vrstvy 66, 69, 77 a 76 poskytly málo nálezů, přesto se zdá, že jde o příklad inverzní stratigrafie, neboť ve vyšších vrstvách 66 a 69 se nalezly pouze střepy zdobené hřebenovým rydlem (stejně jako ve vrstvách 73 a 74), zatímco v nižších vrstvách 77 a 76 byla tato starší keramika doprovázena okraji prohnutými, někdy vzhůru vytaženými až kalichovitými. Z vrstvy 76 pochází také střep ze dna se zlomkem plasticky vystupující pravoúhlé značky v kruhu a na vnitřní straně stěny patrnými stopami válečků. Všechny vrstvy ležící výš včetně vrstvy 80 v roklince už obsahovaly typickou pražskou keramiku mladohradištního období s kalichovitou profilací okrajů, výzdobou rytou

převážně jednohrotým rydlem a dny nesoucími stopy tvarování na dřevěné podložce, po níž zůstane dno dovnitř prohnuté s rovným okrajem jako pozůstatkem prvního vnějšího prstence hlíny, kterým byla nádoba přilepena k ručnímu hrnčířskému kruhu, ojediněle se však objevuje i výzdoba hřebenovým rydlem. Jednorázovým zásypům nasvědčuje i nález dvou slepitelných střepů z vrstev 41 a 66, oddělených vrstvou 48=50 na profilu VIII, vrstvou 49 na profilu IIZ a vrstvami 49 a 91 na profilu IV. Téměř celou zkoumanou plochu pokrývala hlinitopísčitá vrstva 48 ztotožněná již při dokumentaci s vrstvou 50. Výše se ukládala vrstva 49 hlinitá s uhlíky, na profilu IIZ oddělená dřevem. Z vrstvy 49 se zahluboval jámový objekt I, nad ní ležela vrstvička mazanice 91 (na profilu IV) a nad nimi vrstva 41 se zbytky vodorovně kladeného dřeva, snad z rozvaleného tělesa dřevohlinité hradby.

Východně od roklinky ležely na podloží z různě zbarvených jílů až jílovitých hlín (kontexty 134, 120, 125, 121 a 123) nejstarší kulturní vrstvy (kontexty 112=116=118, 129, 130 a 119). Obsahují střepy z výdutí hrnců zdobených hřebenovými pásy a vlnicemi, případně hřebenovými vpichy, někdy kombinované s jednoduchou linií, s okraji prostě ven vyhnutými a jednoduše tvarovanými kraji (obr. 27/112, 116, 119); pravidelně se mezi nimi vyskytují jedinci z materiálu obsahujícího slídu. Na nich stál nejstarší srub, vymezený trámy D 4 na severu a snad D 9 na jihu, což by vymezovalo severojižní vnitřní délku místnosti 300 cm. Protože žlábek s torzem D 5 končil v úrovni D 4 (zápis 70 v deníku výzkumu 1985), tvořila zřejmě obě dřeva severovýchodní roh staršího srubu (obr. 26). Trám D 4 je na profilu B – B‘‘ překryt vrstvou 109, která tak tvoří zásyp nejstaršího srubu. Podle stratigrafie na profilu se zdá, že totéž platí o vrstvě 114, zatímco vrstva 115 už asi ležela vně srubu, stejně jako vrstvičky 141-144. Západní stěnu tvořil trám D 10, jehož vzdálenost k východní stěně činí 300 cm. Mezi zlomky keramiky z vrstev 115, 112=118, 116 a 119 převažují střepy z výdutí hrnců zdobených hřebenovými pásy a vlnicemi, s jednoduše tvarovanými okraji, někdy z materiálu obsahujícího slídu (obr. 27). Vnitřní prostor nejstaršího domu byl po zániku jeho obytné funkce vyplněn vrstvami 109, 127, 128 a 114, jež obsahovaly celkem 40 střepů z hrnců zdobených hřebenovými pásy a vlnicemi, s jedním límcovitým, dvěma šikmo vyhnutými okraji a jedním krátkým skoro svislým okrajem (obr. 27). Spodky nádob nesou zřetelné stopy vytváření hrnců technikou nálepu z válečků, zatímco okraje a hrdla bývají obtáčené. Výdutě jsou obtáčené většinou jen zvenčí. Ve vrstvách patřících k nejstaršímu srubu se vyskytovaly pouze okraje límcovité profilace nebo jednoduše ven vyhnuté. Podle přijímané chronologie pražské keramiky je tedy možné položit první fázi srubového domu do doby konce 9. až první poloviny 10. století.

Časově prostřední srub byl dvouprostorový, jižní místnost byla na severní straně vymezena kontextem 65, který byl dutinou po trámu D 1, a na jižní straně trámem D 3, měla tedy šířku 235-240 cm. Ze severní místnosti s trámem D 2 na východní straně byla odkryta jen nejjižnější část s jílovou podlahou. Vzhledem k posunům o pouhých 20 cm mezi D 1 a D 4 a rovněž D 3 a D 9 lze předpokládat, že i východozápadní rozměr srubů všech horizontů se pohyboval mezi 260 (od D 7/8 po D 10) a 300 cm (od D 10 po D 5). Kontexty 138 a 139 s kameny jsou dokladem úpravy podkladu pod základové trámy srubu, totéž je vrstva 146 pod trámem z r. 1986. Není jasné, zda souvrství popelovitých vrstviček s uhlíky (111A-F) a podkladem z tuhého jílu 113 (v popisu je poznámka „propálená?“) bylo pozůstatkem ohniště nebo požáru. Můžeme zde sledovat tři až čtyři vrstvy obnovovaných podlah jižní místnosti druhého srubu: nejstarší byla jílovitá podlahová vrstva s kameny 106 B, nad ní podlaha z plochých kamenů 106 A, překrytá tenkou jílovitou vrstvou 106 K, na té ležela podlaha z valounů (kontext 55) pomazaných jílem, který se při požáru vypálil do podoby mazanice (kontext 56). Jižní místnost domu byla zřejmě reprezentativní prostorou. V kontextech 106, 111 a 113 z doby užívání prostředního srubu se keramika objevila jen ojediněle, čtyři drobné střepy jsou zdobené hřebenovou vlnicí nebo pásem. V mazanici kryjící valounovou podlahu (kontext 56) bylo nalezeno sedm střepů ze tří nádob, mezi nimi i část dna se značkou kříže v kruhu a mezi valouny (kontext 55) ležely dva zlomky z okrajů vzhůru vytažených, prohnutých, s náběhem ke kalichovité profilaci. Srub shořel, jak dokládá popelovitá vrstva 54. Střepy z ní pocházející jsou zdobeny vlnicemi nebo křížícími se liniemi rytými jednohrotým rydlem, tři okrajové zlomky mají kalichovitou nebo kalichovité se blížící profilaci, třetí se jeví typologicky starší. Střední fáze srubů se jeví být důležitým rozhraním, protože se v ní objevují poprvé dva okraje archaické kalichovité profilace. Protože jde o nejmladší podlahu druhého srubu, podle dosavadních poznatků o vývoji pražské keramiky lze říci, že jestliže starší srub dosloužil již během první poloviny 10. stol., prostřední byl pravděpodobně postaven ještě před jeho polovinou a obydlen během jeho druhé poloviny.

Jílovité vrstvy 53 a 53A vznikly jako vyrovnávky terénu po požáru předchozího srubu a před stavbou jeho nejmladšího následovníka. Obsahují malé množství střípků zdobených vlnicemi rytými hřebenovým nástrojem, což značí, že byla použita zemina pocházející ze starších situací. Na nich ležely jílovité udusané podlahové vrstvičky 46 a 45 třetího, nejmladšího srubu, který rovněž zanikl požárem (uhlíková vrstvička 44). Všechny tři vrstvy jsou na severní straně ohraničeny kontextem 64, který sice není v soupisu vrstev popsán, ale z analogie s kontextem 65 se dá odvodit, že šlo rovněž o dutinu po trámu. Popsanou situaci proto lze považovat za

nejmladší časovou vrstvou obytného srubu, jenž na jižní straně pokračoval pod zeď místnosti a jeho severojižní rozměr tedy přesahoval 300 cm. Vrstva 43 představuje plošnou úpravu po zániku nejmladšího srubu (obr. 28). Obsahovala dosti početný (168 ks) soubor, v němž převažují střepy z jemnozrnné hmoty dobře vypálené, s výdutěmi jsou zdobenými obvodovými liniemi rytými jednohrotým rydlem a s okraji převážně kalichovité profilace. Délka trvání druhého srubu jakož i doba vzniku a obývání třetího srubu už pouze podle keramiky určitelné nejsou, je tudíž nejisté, jak dlouho třetí srub přetrval do 11. stol. Tyto události se však vymykají z časového rámce mé práce.

V r. 1990 byla zkoumána plocha ve východní části místnosti a tím i celé budovy. Profil na západním okraji plochy dokumentuje horní část odkrývaného souvrství se situacemi 11. - 12. stol. Po začištění plochy na úrovni dřev D a, D b byla situace dokumentována v ploše (obr. 29). Do plánku byla vynesena i dřeva D c z vyšší vrstvy a později vkresleno D d, avšak tentokrát z nich nelze rekonstruovat žádnou stavbu (obr. 29). Dále byly na ploše zjištěny plocha mazanice - patrně vypálená jílovitá podlaha (kontext 166), celkem 10 kůlových jamek, z nichž k. j. 2-7 tvořily řadu, mělká jáma vyplněná kameny (obj. 1/90), kamenná destrukce (obj. 2/90), topeniště s kameny a mazanicí (obj. 3/90) a plocha propálené světle žluté hlíny (obj. 4/90). Pokračování souvrství do hloubky zachycuje profil 2/90 položený podél východní zdi místnosti. Trám D d se objevil po sejmutí vrstvy 175, stejně jako kamenná destrukce v obj. 4/90. Ještě hlouběji, ve vrstvě 180, u níž je v popisu uvedeno „dřevěná drť s dřevomorkou“, byl odkryt obj. 5/90 – část mělké jámy s kameny v zásypu. Tmavohnědá jílovitá vrstva 181 byla rozpoznána jako původní půdní horizont, uložený na severním svahu sklánějícím se do Jeleního příkopu. Do ní byl zahlouben obj. 6/80, dvě kůlové jamky a žlábek. Bohužel v depozitáři nebyl nalezen materiál z této sezóny výzkumu. Výsledky výzkumu v roce 1990 ukázaly, že i tato plocha byla intenzivně využívána jako součást sídliště. Trámy a mazanicová podlaha jsou pozůstatky dřevěných, patrně srubových staveb, nejméně ve dvou časových horizontech; obj. 3 by mohl být mělce zahloubeným ohništěm uvnitř obytného domu. Vzhledem k ploše omezené na východní a jižní straně zdmi stávající budovy a na severní a západní zničenými vrstvami, nebylo možno získat žádný smysluplný půdorys. Řádka kůlových jamek snad svědčí o plotu oddělujícím v jedné časové fázi dvě usedlosti.

V r. 1991 byla odbourána zeď předtím oddělující Lakovnu od Víceúčelového sálu, takže mohly být prozkoumány situace propojující dosud oddělené zkoumané sousedící prostory. Také byly zkoumány terény nacházející se pod betonovým tělesem kolektoru při severní stěně místnosti a budovy směrem ke Slévárenskému dvoru. V podloží, pod bývalou příčkou mezi

místnostmi, se rýsoval obj. X – dřevěný žlábek po prknu severojižní orientace, délky 4 m, z obou stran lemovaný kůlovými jamkami. Severně, jako jeho pokračování, se táhla soustava kůlových jamek zahloubených do podloží (*Boháčová 2001*, 215, obr. 20). Protože probíhá rovnoběžně se starším příkopem ve vzdálenosti 300 cm východně od něj, uvažuje I. Boháčová o jeho souvislosti s nadzemní opevňovací konstrukcí na vnitřní straně staršího příkopu, avšak připouští i možnost, že patřil až k mladší situaci (*Boháčová 1996a*, 42). Při severní zdi budovy, z poloviny v Lakovně a z poloviny ve Víceúčelovém sále se rozkládala destrukce z opukových kamenů a valounů křemene a křemence v úrovních 253,69 až 254,38 m n. m.; v západní části je uváděna ve vrstvě 238, ve východní „ pod vrstvou 219, v rámci vrstvy 193“. Pokládám ji za součást „kumulace opukových kamenů“ (*Boháčová 1996a*, 42) v týlní části příčného ramene dřevohlinitého hradebního násypu (*Boháčová 2001*, 214, obr. 19). V severní části místnosti byly rozebírány vrstvy 193 a 195 obsahující „velké množství spálených i nespálených zbytků dřev“, respektive „četné uhlíky a dřeva“ s uhlíky a zbytky dřev, ve vrstvě 193 se dokonce mluví o zbytcích ohořelé dřevěné konstrukce (zápis 4. 2., plánově nedokumentováno) a ve vrstvách 195 a 197 jsou zase zmiňovány „zbytky rozměrnějších dřev“ (zápis 5.2.). Podle nálezové zprávy toto souvrství tvořilo výplň prolákliny, pokračující severněji do prostoru Slévárenského dvora (*Boháčová 1996a*, 41).

Z výzkumu v Lakovně pochází také malý, ale zajímavý soubor značek na dnech nádob. Značky se objevují až ve vrstvách s výskytem keramiky s kalichovitou profilací okraje a mladších, vyobrazila jsem zde tedy jen dva nejstarší zlomky. Bez rozdílu doby vzniku převládají pravoúhlé křížící se struktury v kruhu. Velikost obvodové lišty dna kolem značky činí nejčastěji 15 mm (obr. 27/76), mírně vkleslé dno svědčí o tom, že značka byla vyrytá na dřevěné podložce, s níž byla nádoba postavena na kruh a přilepena vnějším prstencem hlíny, jehož pozůstatkem je právě ona hladká obvodová lišta. U zlomku dna s drobnou značky uprostřed (obr. 16/13) není způsob výroby tak jednoznačný.

Z trámů srubů dvou časových vrstev byly odebrány vzorky letokruhů a v dendrologické laboratoři Mikulčice podrobeny analýze. V publikované tabulce (*Dvorská – Boháčová 1999*, 64, tab. 3, 4, 67, obr. 6) jsou uvedeny čtyři vzorky, všechny z dubu, označené CH 50, D 1, CH 52 a D 4, přičemž CH 50 pochází rovněž z trámu D 1 a v protokolech je jejich původ nazýván „dům 2“, zatímco u CH 52 se dochoval pouze údaj „dům 1“, shodně s označením D 4. Z údajů uvedených v tabulkách vyplývá, že stromy, z nichž pocházejí trámy z „domu 1“, tedy z nejstaršího srubu, byly podťaty po roce 874, ale nejpozději v r. 878, první srub tudíž vznikl počátkem poslední čtvrtiny 9. stol. Obě data získaná z trámu D 1 z „domu 2“ (po 929, po 916)

se liší o 13 let, což ilustruje nepřesnost datování pouze na základě letokruhů jádrového dřeva bez zachované běli a podkorového letokruhu. Prostřední srub mohl být stavěn nejdříve na rozhraní první a druhé třetiny 10. stol. Tato data v zásadě potvrzují závěry učiněné na základě archeologické chronologie keramiky.

Prostor Lakovny se z hlediska využití plochy rozpadá na dvě části: její západní část patří ještě k příčnému opevnění Pražského hradu, střední a východní už náleží sídelní zóně. V oblasti sídlení je nejvýznamnější objev místní kontinuity srubového domu dvakrát obnovovaného po požáru vždy zhruba na stejném půdorysu, jehož dlouhé trvání dokládají obnovované podlahy ve střední a mladší fázi a jehož počátek je možno klást již do 9. stol.

V. 2. Uherské Hradiště

Na rozdíl od Pražského hradu není obraz velkomoravského Uherského Hradiště všeobecně známý, pokládám proto za nutné předeslat stručný úvod do topografie a geologického vývoje města (*Frolíková-Kaliszová 2007*, 299). Sídliště na místě dnešního města Uherské Hradiště bylo částí velkomoravské aglomerace rozkládající se na katastru dnešního Starého Města, Uherského Hradiště a Sadů. Staré Město a čtvrť Uherské Hradiště-Rybárny jsou dnes na pravém břehu řeky Moravy, město Uherské Hradiště a lokalita Sady na levém. Toto je však stav vzniklý až po regulaci řeky Moravy ve 30. letech 20. stol., ještě na plánech ze 17. stol. je vidět síť říčních ramen, vytvářejících oddělené ostrovy, bažinaté území na soutoku Moravy s Olšavou a mlýnský náhon Rechla, dělící město na dvě poloviny (obr. 30 a). Pro 9. stol. kolísají rekonstrukce počtu ostrovů mezi šesti (obr. 29 b, *Snášil – Kruťa - Stloukal 1993*, obr. 29) až dvěma (*Galuška 2001*, 124). Osobně se přikláním k počtu tří až čtyř hlavních obydlených ostrovů, dvou v areálu městského jádra, jednoho v místech dnešní čtvrti Rybárny snad malého ostrova odděleného v počátcích osídlení mrtvým ramenem v prostoru Otakarovy ulice, který později splynul se západním ze svatojiřských ostrovů. Zatímco ve Starém Městě v poloze Na Valách byly odkryty žárové hroby (*Hrubý 1955*, 53 – 54) a na jejím úpatí sídelní objekty s keramikou pražského typu (*Hrubý 1965*, 17, 341, 450), počátky osídlení v místech pozdějšího středověkého města založeného Přemyslem Otakarem II. 1257 sahají nejhlouběji do 8. stol. V. Hrubý pro lokalitu zavedl název ostrov sv. Jiří (*Hrubý 1957b*) podle kaple sv. Jiří, uváděné právě v zakládací listině města jako stojící na jinak neosídleném ostrově, na základě logické úvahy, že kostel musel být postaven v době, kdy byl ostrov osídlen, což muselo být právě v době velkomoravské. Prvním, kdo představu jednoho ostrova zpochybnil, byl R. Snášil,

který upozornil na existenci toku zvaného v 15. stol. Rechla, který dělil město na dvě poloviny (*Snášil 1986*, 34). To potvrdil výzkum R. Procházky, který v r. 1994 objevil koryto Rechly, v jehož blízkosti nebyly nalezeny žádné stopy osídlení z raného středověku (*Procházka 1999*, 465-466). Začala jsem proto používat pojem „ostrovy sv. Jiří" a rozlišuji západní ostrov s lokalitami Otakarova ulice a Mariánské náměstí, a východní ostrov s lokalitami INPOST, Havlíčkova ulice, Masarykovo náměstí, Reduta, Hradební ulice-Telecom (obr. 31).

Geologické poměry v oblasti uherskohradišťsko-staroměstské byly zpracovávány P. Havlíčkem i jinými na základě jak samostatných geologických sond, tak archeologických stratigrafií, zejména ve spolupráci s R. Snášilem a R. Procházkou, a byly již několikrát publikovány (např. *Havlíček 1999*, 181-197, podrobněji *Procházka - Havlíček 1996*, 200-212; *Culek – Ivan – Kirchner 1999*, 199-221). Z hlediska historicko-archeologického stačí shrnout, že tzv. ostrov sv. Jiří vznikl v údolní nivě řeky Moravy na říčních štěrkopíscích, ukládaných v pozdním pleistocénu, a v holocénu překrytých 2 – 6 m mocnými písčitojílovitými povodňovými hlínami, tzv. siltem šedo-žluto-zelené barvy.

Celkový obraz vývoje ostrova vypadá tedy takto: ostrovy v inundaci řeky Moravy byly postupně vytvářen jejími náplavami a obtékány jejími rameny. V sušším období se na nich začala vytvářet půda, později znovu překrytá mohutnými naplaveninami, a ostrov byl dlouho neobyvatelný. Osídlení se soustřeďovalo do výše položených míst dnešního Starého Města (lokalita Na Valách, *Hrubý 1965*, 341-343). Teprve v 8. století povrch ostrovů již natolik vyčníval nad hladinu, že byl dostatečně suchý a bezpečný pro osídlení. Ostrovy sv. Jiří jsou tak časově posledními z ostrovů řeky Moravy, na nichž bylo významné slovanské osídlení (Mikulčice, Pohansko i Olomouc - Povel již od 7. stol.). Rozšířením osídlení ze Starého Města i na ostrovy v řece Moravě byla bezpochyby posílena kontrola nad brodem na křižovatce severojižní cesty podél Moravy a východozápadní cesty z Poolšaví na Brněnsko. Výhodnost polohy převážila nad nebezpečím, které představovala výjimečně velká voda, sto- nebo pětisetletá, která zasáhla okraje ostrova (Snášil 1986, 35) někdy během 9. stol., rozhodně však před jeho vrcholnou velkomoravskou etapou, proto bylo po ní osídlení opět obnoveno, díky zvýšení úrovně terénu naplaveninami na ještě rozšířenější ploše, vzniklé zanesením mrtvého ramene oddělujícího do té doby centrální ostrov od menšího okrajového ostrůvku, jak dokládají nálezy z nádvoří Galerie Slováckého muzea z r. 1979 (*Snášil 1981*, 18, dokumentace uložená v archivu archeologického oddělení Slováckého muzea v Uherském Hradišti). Poté již povodně ostrov nepřelily, až teprve od druhé poloviny 13. stol. jsou doloženy pravidelně se opakující záplavy plochy nově založeného města, to je však již v době, kdy byla niva v širokém měřítku odlesněna a kolonizace vyklučila i kusy lesů v podhůřích, takže deště splavovaly půdu a

zvyšovaly úroveň terénu v údolní nivě, která je dnes téměř zarovnaná. Ve městě bylo ukládání vrstev intenzivnější než ve volné krajině, ale průměrný dvoumetrový rozdíl úrovně velkomoravské a dnešní je dostatečně výmluvný.

V. 2. 1. Výzkum na Otakarově ulici

Středohradištní souvrství označované III se na Otakarově ulici skládá z pěti základních vrstev. Vrstva III/1 je kulturní vrstvou, rámcově z druhé poloviny 9. stol. až počátku 10. stol. Je charakterizována tím, že její tmavá hlína obsahuje bílá zrníčka malty, případně omítky. Nacházely se v ní objekty a ohniště. Avšak při úpravách terénu během zakládání města po r. 1257 docházelo k jejímu narušování, masivnímu přemísťování a místy odkopávání. Jako vrstva III/2 byly označeny štěrkovité úpravy. Vrstva III/3 je tvořena žlutozelenými povodňovými písky, pokrývala v různé síle celou zkoumanou plochu a níže, v místech s kolísající hladinou spodní vody, přecházela v tuhé rezavohnědé jílovité hlíny vrstvy III/4. Spodní kulturní vrstva III/5, datovaná rámcově do první poloviny 9. s možným počátkem již koncem 8. stol., je vrstvou smetištní, ve své horní části přecházející v kulturní vrstvu s pozůstatky ohnišť. Metoda výzkumu odpovídala tehdejším podmínkám: kopalo se rýčem, případně i krumpáčem, škrabkou a špachtlí byly preparovány pouze objekty typu ohnišť, pecí, kamenných destrukcí, kůlových jamek, dřev, apod. Proto jsem při zpracovávání opakovaně narážela jednak na problém vertikální synchronizace plánů v ploše s plány profilů, jednak na problém rozlišení nejstarší vrstvy ze souvrství II od vrstvy III/1. Přecházely plynule jedna v druhou, barevně ani strukturou se nelišily, jejich rozhraní bylo jen obtížně rozlišitelné. Někdy je bylo nutno dodatečně revidovat při dokumentaci profilů a třídění nálezů. Pracovně jsem proto zavedla označení vrstva II/III pro vrstvy původně označené III/1, mezi jejichž převážně středohradištním materiálem jsem ale objevila střepy vrcholně středověké a na základě dokumentace nemohu rozhodnout, zda se jedná o náhodnou intruzi do nejmladší středohradištní vrstvy, nebo jde o kolonizační vrstvu, vzniklou překopáním starších vrstev.

Při zpracování výzkumu jsem vycházela z plánové terénní dokumentace, ze sešitů evidence nálezů, z Kroniky výzkumu z let 1987-1988, ze své nálezové zprávy (*Kaliszová 1989*), ze studia nálezů, uložených v archeologickém oddělení Slováckého muzea, a z fotodokumentace, uložené v archivu Slováckého muzea. Získání grantu MK PK00P004OPP010 mi umožnilo provedení mineralogických analýz vzorků keramiky, chemických analýz korálků a olověného křížku.

V. 2. 1. 1. Popis objektů:

31 – kamenná destrukce, čtverec B7, spodek vrstvy III/1 (obr. 33a)

Kamenná destrukce se objevila na rozhraní vrstev III/1 a III/5, do níž byla zahloubena. Severně od ní na povrchu vrstvy III/5 byla mělká jamka vyplněná popelem a úlomky malty. Při rozebírání kamenů byly nalezeny dva velké kusy lité maltové podlahy, obrácené vyhlazenou stranou dolů. Nalezeno bylo také mnoho úlomků vápence velikosti 1 – 7 cm, některé přepálené do jemné mazlavé struktury (Kronika výzkumu, zápis R. Snášil 12.7.). Na původní interpretaci objektu jako pece s předpecní jámou není třeba nic měnit.

33 – a) kamenná destrukce ve čtvercích C7, D7-8 a E7-9 (obr. 34)

b) trámový rošt překrytý vrstvičkou štěrkopísku ve čtvercích E8 – E9 (obr. 35a)

Objekt se zprvu jevil jako plošně rozsáhlý rozptyl kamenů všech velikostí. Ve čtverci C7 byly zachyceny pouze ojedinělé kameny na spodku vrstvy III/1 (úroveň 176,01 - 175,72 m n. m.). Ve čtverci C8 není zmiňován ani zakreslen, i když z celkového plánu objektu vyplývá, že v západním rohu by nějaké být měly. Potíž je v tom, že v tomto čtverci nebyla rozhraní vrstev v ploše vůbec dokumentována, existují pouze plány profilů, plán č. 86 z r. 1982, který zachycuje povrch vrstvy označené jako 4, která by měla být povodňovou vrstvou ještě 13. stol., a pak už jen podloží na plánu 179/85.Vlastní objekt byl poprvé zachycen ve čtverci E 9 ve spodní části vrstvy III/1, označené III/1b, protože horní část III/1a náleží ještě k vrcholně středověkému osídlení. Shluky menších pískovcových kamenů v úrovních nad 176,25 m n. m. byly zprvu pokládány za destrukce pecí, a to i z toho důvodu, že v jejich blízkosti se nalézaly kousky mazanice a většina kamenů byla vypálených. Velké (až 50 cm) kameny ležely hlouběji, na úrovni kolem 175,95 - 176,00 m n. m. V Kronice výzkumu jsou zmiňovány i podlahové úpravy drobným žlutým štěrkem prokládaným plochými kameny a kousky vápenné malty z jedné strany hlazené a z druhé s otisky proutěného výpletu stěn (zápis R. Snášila 5. 7., J. Novotného 8.7.). Vzápětí bylo pokračování objektu zjištěno ve čtverci D8: „Kameny jsou ohraničeny … rezavě hnědým říčním štěrkem. V místě nakupení kamenů se nachází černá hlinitá půda s nálezy keramiky, přecházející do vrstvy III/5“. Po rozebrání kamenů se objevila zahloubená základová jáma vysypaná udusaným štěrkem (zápisy J. Novotný 11. 7. a 15. 7.). Objekt byl dále sledován ve čtverci E8, kde byl po dokumentaci skrumáží kamenů a jejich rozebrání začištěn a dokumentován podklad z udusaného žlutorezavého štěrkopísku. Výzkum objektu pokračoval až v r. 1987 do čtverců E7 a D7. Při něm byl odkryt nejprve obj. 12/87.

Objekt ležel na povrchu vrstvy III/1, je tedy pravděpodobně mladší než obj. 33, i když mohl vzniknout ještě během doby jeho fungování. Souvislost kamenů ve čtverci E7 s obj. 33 je nejistá, pravděpodobnější je, že pocházejí z rozvaleného obj. 12/87. Shluk kamenů v jižním rohu čtverce D7 však nepochybně pochází z obj. 33, po jeho rozpadu sklouzl do měkké výplně zaniklého vodního koryta, stejně jako jednotlivé kameny rozptýlené po ploše čtverce.

Pod kameny se ve čtvercích E9 a E8 objevila vrstvička rezavožlutého štěrkopísku, jejíž útržky se prostíraly od okraje jihozápadního svahu v úrovni 176,54 m n. m. po úroveň 176,33 v severovýchodním rohu čtverce E9. Zatímco ve čtverci E9 byly níže snímány jen povodňové písky vrstev III/3 a 4 (zápisy J. Novotného v Kronice výzkumu z 11. - 16. 7. 1985), ve čtverci E8 se těsně pod štěrkem objevily stopy dřevěných trámců. Pod patou původního, pravděpodobně upravovaného, říčního břehu ležel rovnoběžně s ním průměrně 30 cm široký pruh černé dřevité hmoty hnědočerné barvy, dlouhý 430 cm, který zřetelně končil u kůlových jamek a na druhé straně se zdál pokračovat do již vykopaného čtverce E9. Kolmo k tomuto trámu ležely rovnoběžně vedle sebe dva pruhy stejné struktury zuhelnatělého dřeva, 26 cm široké, vzdálené od sebe průměrně 50 cm, které pokračovaly rovněž do čtverce E9. O 40 cm dál naznačoval dobře patrný výběžek, že zde původně ležel třetí trám. Všechny spočívaly na rezavě hnědé hlíně. Nivelace jejich povrchu se pohybuje mezi 175, 98 - 175,80 m n. m. u trámu pod svahem a 175,85 - 175,74 u dvou paralelních, o 13 - 15 cm níž oproti trámu k nim kolmému, takže to vypadalo, jako by ležel na nich. Tloušťka zachované dřevité hmoty činila 4 - - 9 cm. Tři kůlové jamky v řadě u konce trámu byly zahloubeny v terasovitém stupni upraveném mezi příkrým svahem říčního břehu a plošinou mírně se svažující k severovýchodu, na níž trámy ležely. Jejich spojitost s objektem 33 je mimo pochybnost, dosahovaly hloubky od 20 do 35 cm, jejich průměry činily 25 až 34 cm. Délka objektu činila 7 m, šířka nejméně 3,5 m, objekt byl porušen kolonizační zemnicí. Podle původní interpretace R. Snášila šlo o základ konstrukce, související s opevněním na břehu říčního ramene (zápis z odborné komise k ukončení 8. výzkumné sezóny). Původní funkci objektu nelze posuzovat odděleně, ale až v souvislosti s celkovou situací, která na lokalitě nastala na rozhraní horizontů III/5 a III/1; ta bude probírána později.

34 – ve čtverci B7, spodek vrstvy III/5 (obr. 33c)

Při rozebírání kontrolního bloku se objevila mísovitá zahloubenina do podloží se schůdkovitým „vchodem“ na severní straně, o celkových rozměrech 310x300 cm. Je uváděna jako „objekt ?“ a jak ukazuje dokumentace, mohlo by jít jen o utváření podloží.

35 – ve čtverci C7, spodek vrstvy III/1 (obr. 33b)

Roh jámy se vyrýsoval při začišťování povrchu vrstvy III/3. Objekt byl hluboký 20 cm.

36 – ve čtverci C7, spodek vrstvy III/1 (obr. 33b)

Část jámy, hloubka 30 cm.

37 – ve čtverci C7, vrstva III/5

V Kronice výzkumu je popisován jako obdélná jáma zahloubená do podloží – žlab (J. Novotný 24. 7. 1985). Před dokumentací bylo geologickou tyčí sondováno podloží, následkem čehož do sondy začala natékat spodní voda a objekt nemohl být zakreslen. Čtverec byl znovu vyčištěn a zdokumentován až v r. 1989. Tehdy už bylo zřejmé, že jde opět o pouhé utváření podloží, žádný objekt v něm nebyl rozpoznán.

39 – ve čtverci F 9, povrch vrstvy III/5 (obr. 35b)

Objekt se skládal ze dna hliněné pícky se zaoblenými okraji o průměru asi 15 cm a mělké (7,5 cm) předpecní jámy s hnědofialově propálenými stěnami a nepropáleným dnem (popis R. Snášila na plánu 160/85).

1/86 - ve čtverci F-G 10, vrstva III/1 (obr. 36a,b)

R. Snášil ho popisuje takto: „Destrukce poměrně drobnějších lomových, v naprosté většině pískovcových kamenů nacházejících se v pravidelné zahloubenině ... Nahoře při obou okrajích jsou vodorovně situovány největší ploché kameny. Směrem od východu asi do 1/3 délky je destrukce kompaktní, bez dutin, zbývající část směrem západním je s prázdnými dutinami a kameny jsou uloženy tak, že vyvolávají dojem zhroucení do dutého volného prostoru. Dno po celé šíři je pokryto plochými vyloženými kameny – „dlažbou“. Mezi kameny se ojediněle nacházejí drobné hrudky vápenné malty, kameny samotné - zídka? – byly pojeny na šedý jíl. Vnější strana byla omazána hlínou s vyhlazeným povrchem.“ Vrstva nad objektem byla R. Snášilem popsána takto: „Vrstva 12 - semiterestrická tmavohnědá až černá jemná hlinitopísčitá půda překrývající kamennou destrukci … je sypká, nad kamennou destrukcí v horní části povrchové růžově propálená, na propálení leží 0,5 – 1 cm silná souvislá uhlíkatá vrstvička. Samotná vrstva III/1 obsahuje menší množství pozdní středohradištní keramiky a jsou v ní rozptýlené malé hrudky vápenné bílé malty.“ Nad touto vrstvou teprve začínalo souvrství tenkých kulturních vrstviček střídajících se pravidelně s proplástky povodňových hlín, které je

charakteristické pro obnovované výmazy obytných objektů ve vrcholném středověku v Uherském Hradišti (obr. 36a).

Z důvodu prozkoumání celého objektu, považovaného za pozdně velkomoravský, byla v r. 1987 zkoumaná plocha rozšířena až ke zdi stojícího domu, kde byl do té doby z bezpečnostních důvodů ponechán blok hlíny. V černohnědé hlíně se zrnky bílé malty, slabě probarvené žlutozeleným pískem, jsme nacházeli jak středohradištní keramiku, tak střepy druhé poloviny 13. stol., začala jsem proto používat označení vrstva II/III. V prostoru nad předpokládaným pokračováním obj. 1/86 se rýsoval polokruhový půdorys světleji zbarvené hlíny se zrnky mazanice, písku, kousky uhlíků a menšími kameny, lemovaný většími kameny a dusaným žlutým jílem ve východním rohu (obr. 36b). Takovýto jíl sloužil k utěsnění kůlů v kopaných kůlových jámách ve vrstvách 13. stol. Střepy, nalézané při rozebírání výplně objektu, patřily převážně keramice druhé poloviny 13. stol. Po vybrání zhroucených kamenů se objevila půlkruhový spodek kamenné pece se zuhelnatělým prknem ve dně a vrstvičkami propálených výmazů (obr. 36c). Kolem pece zůstal po vybraných kamenech vyrýsovaný zahloubený obdélný půdorys, který po sesazení s plánem 184/86 dává plochu o rozměrech 250x140-170 cm. Na některých kamenech byly zachovány zbytky malty.

Původní výklad obj. 1/86 jako věžové stavby na zděném základu – součásti opevnění na okraji ostrova (Snášil, zápis z odborné komise k ukončení 7. etapy výzkumu v r. 1986) nebo strážní věže nad cestou v těchto místech překračující bahnité mrtvé rameno (*Kaliszová 1987*, 63) je dnes nutno brát s rezervou. Zahloubený obdélný půdorys mohl být součástí nadzemního objektu, který byl úplně zničen při vybírání kamenů středověkými kolonisty. Jisté je pouze to, že zde stála stavba z kamenů pojených maltou, z níž patrně pocházejí i zlomky hlazených bělostných omítek a podlahových ker, nacházených ve vrstvě III/1. Více však o ní nelze říci.

2/86 ve čtverci G-F9 (obr. 37a)

Jako objekt byla na plánku 187/86 označena plocha pokrytá do červena propálenou mazanicí a uhlíky ve vrstvě III/1, v úrovních 17633 - 176,60 m n. m. Na plánu 188/86 je jako obj. 2/86 označena mělká jáma s jednou kůlovou jamkou uvnitř, druhou vně a dvěma malými skvrnami s popisem popel, a celý obj. 2/86 je opatřen poznámkou psanou rukou R. Snášila „předpecí“. Nivelace povrchu je 176,13-176,15 m n. m., dno jámy 175,92 m n. m. Snad by mohlo jít o destrukci klenby hliněné pece zakreslenou ve vyšší úrovni a předpecní jamku zakreslenou v druhé úrovni, protože oba objekty jsou vzájemně posunuté způsobem, který této interpretaci vyhovuje.

3/86 ve čtverci F9-10 (obr. 38a)

Tímto číslem je označen zahloubený útvar s obdélným dnem v podloží se třemi kůlovými jámami na plánu 188/86, který R. Snášil interpretoval jako uměle vykopaný. Popis objektu chybí. Patrně k němu patří i velká okrouhlá jáma stejné hloubky, protože spolu vyplňují plochu pod zalomením ostrovního břehu. Celkové rozměry 360x150-160 cm v úrovni podloží.

4/86 ve čtverci F9 (obr. 38a)

Nepravidelně oválná skvrna do červena propálené hlíny s uhlíky o rozměrech 100x80 cm ve vrstvě III/5 na plánu 188/86 nese popis „ mazanicová destrukce“.

5/86a ve čtverci F 9 (obr. 38a)

V západním rohu zkoumaného čtverce se zahlubovala o 20 cm do podloží jáma o zachycených rozměrech 150x60 cm, popis na plánu 188/86 – „jáma“.

5/86b ve čtverci E8 (obr. 37b)

Tímto číslem označil R. Snášil plošnou skvrnu černé hlíny s uhlíky na povrchu vrstvy III/5, dokumentovanou na plánu 202/87.

6/86 ve čtverci E8-9

Je popisován jako zahloubený objekt ve vrstvě III/5, ale na plánech je obrysově vyznačen půlobloukem u profilu pouze v podloží čtverce E9, kde se však neodlišuje ani hloubkou.
V profilu není vyznačen, považuji ho proto pouze za pracovní označení jevu, který by odpovídal odlišnému kontextu v dnešním pojetí, nikoliv za objekt.

7/86 ve čtverci E10

V popisu na plánu 190/86 je uvedeno „pec“, na plánu jde o červeně vybarvený ovál, zřejmě tedy mazanicové dno hliněné pece. V těsném sousedství se nalézal základový trám zahloubené kolonizační zemnice, časová příslušnost objektu tedy není zcela jistá.

8/86 ve čtverci E10 (obr. 39)

V popisu na plánu 190/86 je uvedeno „jáma“. Po vybrání se ukázalo mělké zahloubení nepravidelně oválného tvaru v podloží. V r. 1987 byla vybrána její druhá polovina: celkové rozměry 140x120 cm, hloubka až 50 cm. Tmavá výplň patří vrstvě III/1.

9/86 ve čtverci A 10 (obr. 39)

Jeho povrch byl začištěn v r. 1986, ale vybírán byl až v r. 1987, kdy byl rozebírán blok ponechaný z bezpečnostních důvodů u zdi stojícího domu. Byla to oválná jáma o rozměrech 190x95 cm, jejíž černohnědá výplň vrstvy III/1 se jasně rýsovala v žlutohnědé písčité vrstvě III/3. Dno se mírně svažovala od okrajů ke středové rýze, hloubka od zachyceného povrchu činila 24 cm.

10/86 ve čtverci D8

„Povrchový sídlištní objekt s kameny, mazanicí a uhlíky, mělce zasahující do spodní části hnilokalů, dno v úrovni podloží.“ Na plánku 185/86 je čárkovaně vyznačen obrys nepravidelné půlelipsy, nivelací se nelišící od okolního dna čtverce. Platí totéž, co o objektu 6/86 - považuji ho za pracovní označení jevu, který by odpovídal odlišnému kontextu v dnešním pojetí, nikoliv za objekt ve vlastním slova smyslu.

12/87 ve čtverci E7 (obr. 34)

Byly odkryty již v r. 1985, dokumentovány však až v r. 1987. Podle R. Snášila se jedná o zbytky podkovovité stěny pece skládané z kamenů pojených hlínou, o tloušťce 30 cm, zachované do výšky 30 cm. Vzhledem k tomu, že leží pod okrajem vysoké hlinité terasy, přičemž ústí by mělo být obráceno proti svahu, nepovažuji tuto interpretaci za jednoznačnou, avšak nebyla jsem při počátku jejího odkrývání v r. 1985, proto ji nemohu ani odmítnout. Objekt ležel na povrchu vrstvy III/1, je tedy pravděpodobně mladší než obj. 33, i když mohl vzniknout ještě během doby jeho fungování. Souvislost kamenů ve čtverci E7 s obj. 33 je nejistá, pravděpodobnější je, že pocházejí z rozvaleného obj. 12/87.

13/87 ve čtverci E 7-8 (obr. 37b)

Byl tvořen shlukem drobných kamenů v hlíně obsahující množství uhlíků, ve vrstvě III/1. Půdorys byl nepravidelný, kameny byly rozsypány po svahu pod hlinitou terasou. Po rozebrání kamenů se objevila černá hlína s uhlíky na ploše nepravidelného oválu o rozměrech 140x90 cm, klesající po svahu. Objekt je současný s obj. 33, kameny z jehož destrukce ho překrývaly.

15/87 ve čtverci G10 (obr. 40)

Plochy do červena propálené hlíny s popelem a uhlíky a zčernalou hlínou vespod. Ležely v horní části vrstvy III/3, v žlutozeleném písku promíseném hnědou hlínou, patrně povodňové

naplavenině, zkulturňované činností člověka. V další výzkumné sezóně se ukázalo, že jde o pravděpodobně o rozbitou stěnu pece, která překryla popel pod sebou.

16/87 ve čtverci F10 (obr. 39)

Sestával z drobných kamenů, z nichž mnohé byly propálené do růžovočervena, roztroušených na obrysu obdélníka, jehož kratší strana měří 140 cm a obě delší pokračují mimo odkrytou plochu. V horní části vrstvy III/3.

17/87 ve čtverci F10 (obr. 39)

Žlábek, hluboký 20 - 30 cm, běžící od rohu objektu 1/86 a přerušený mladším ohništěm (kruhový útvar). V horní části vrstvy III/3.

1/88 ve čtverci G10 (obr. 40)

Pokračování skrývky odkrylo plochu 200x120 cm propálené hlíny, popela, uhlíků a kusů mazanice u zahloubeného obj. 1/86.V její jihovýchodní části se nacházel kruh o průměru 60 cm a hloubce z propálené mazanice o síle 12 cm. Zřejmě je to spodek hliněné pece (úroveň 176,60–176,62 m n. m.), lemovaný mazanicovými stěnami do výšky 176,82 m n. m; objekt 15/87 byl asi její součástí. Ve vrstvě III/3.

2/88 ve čtverci F10 (obr. 40)

Vrstvička uhlíků nepravidelného tvaru, ve vrstvě III/3, pod kameny obj. 16/87.

3/88 na rozhraní čtverců D6-7 (obr. 38b)

Objekt tvaru protáhlého oválu o rozměrech 180c60 cm měl ve východní části kruhovou plochu do hněda propálené hlíny o síle asi 5 cm, zbylou část tvořila slabě propálená hlína s popelem. Jde o pozůstatky ohniště v povrchové části vrstvy III/5.

4/88 ve čtverci F10 (obr. 40)

Rýsoval se ve spodní části vrstvy III/3 jako skvrny mazanice zabíhající pod profil, lemované hnědofialově propálenou hlínou a plochou s uhlíky a popelem. Největší délka činí 145 cm.

5/88 ve čtverci G10 (obr. 40)

Pod okraj zkoumané plochy zabíhal zahloubený objekt s ploškou do červena propálené mazanice.

V. 2. 1. 2. Nálezy z vrstev a objektů

Početné nálezy ze smetištní vrstvy III/5 na dně koryta poskytly reprezentativní soubor zlomků keramiky staršího horizontu osídlení, velký soubor kostí a jejich zlomků, zlomek laténského náramku z tmavomodrého skla s natavenou bílou nití, polotovary výrobků z kostí a parohů, zdobený hrací kotouček z parohoviny (*Frolíková-Kaliszová 2002*) a 16 většinou drobných zlomků železných předmětů, z nichž bylo po povodních nalezeno sedm. Mezi nimi vyniká předmět, po nálezu označený jako sax (obr. 43a), po jehož nalezení v depozitářích však bylo jasné, že nejde o žádnou zbraň. Zlomek laténského náramku spadá do kategorie starožitností sbíraných Slovany jako amulety (*Ungerman 2009*, 224-256). Z nálezů mladšího středohradištního horizontu vynikají křížek s rytinou Ukřižovaného, zlomek nádobkového skla a skleněné korálky. Skleněné korálky bývají v sídlištních kontextech nalézány jen vzácně. Dva korálky, jeden modrý příčně členěný trojdílný inv. č. A 119 658 a původně bílý, dnes zažloutlý korálek inv. č. A 119 659 byly nalezeny v mladší vrstvě III/1 ve čtverci B7 již v r. 1981, pro jejich výjimečnost jsem je pojala do své práce. Byly analyzovány spolu s početnějším souborem korálků z Mariánského náměstí, proto jejich popis a rozbor bude uveden společně (viz kapitola V.2.2.).

V. 2. 1. 2. 1. Zemědělský žací nástroj – srp (obr. 43a)

Předmět rozlomený na tři kusy byl nalezen v bahnité vrstvě III/5 v zaniklém korytě ve čtverci D7 a v dosavadní literatuře je zmiňován jako sax, což bylo důsledkem špatně provedené konzervace. Po povodních jsem ho nalezla v depozitáři opět rozlomený a při jeho dokumentaci jsem zjistila, že jde o mírně zahnutý zemědělský nástroj neobvykle velkých rozměrů, k němuž jsem nenašla žádné přímé analogie. Vzhledem k velikosti zachované části 39 cm a šířce 4,3 cm, jakož i velmi mírnému zakřivení by patřil spíše mezi kosy, avšak nasazení rukojeti odpovídá srpům. Domnívala jsem se, že by mohlo jít o krátkou kosu a konzultovala jsem předmět s kolegy. Nejvýstižnější vyhodnocení jsem obdržela od Z. Borzové z katedry archeologie FF UKF v Nitře, která se přiklonila k zařazení předmětu mezi srpy a z jejíhož odůvodnění cituji: „zakrivenie čepeľe nasvedčuje tomu, že miesto najväčšieho zakrivenia je odlomené a pokračuje oblúkovito ako při kosákoch; čepeľ je odsadená od trna spôsobom typickým pre kosáky; trn je

odlomený, bol delší, polkosy majú krátke trny; rozmer čepeľe nie je rozhodujúci, lebo u tohoto predmetu spadá do kategórie kosákov i polkos“.

V. 2. 1. 2. 2. Parohový hrací kotouček (obr. 43b)

Publikováno: *Frolíková-Kaliszová 2002*, 163-166

Při dlouholetém výzkumu na Otakarově ulici bylo nalezeno množství předmětů, jichž se dotýkaly ruce našich dávných předků. Většinu z nich tvořily běžné věci, zlomky nádob, zbytky potravy v podobě zvířecích kostí, předměty vyráběné z kostí – šídla, proplétáčky, brusle-hladidla. Na Otakarově ulici se kromě nich objevovaly také poměrně četné nálezy neopracovaných rohů kravských a kozích a také divokých turů, tehdy ještě žijících v okolních lesích. Nejzajímavější jsou nálezy poloopracovaných jeleních parohů. Na rozdíl od předchozích nálezových kategorií pocházejí téměř všechny ze starší vrstvy, označované III/5. Mezi všemi těmito předměty vyniká zdobený kotouček, nalezený v r. 1988 v zásypu příkopovitého výběžku zaniklého mrtvého ramene Moravy, vyplňovaného během druhé poloviny 8. až první poloviny 9. stol. odpadem z přilehlého sídliště.

Kotouček z příčně řezaného jeleního parohu, o tloušťce 5 mm a průměru 30-31 mm, jehož okraj je členěný do osmi poloobloučkových laloků. Lícní strana je rozdělená rytými přímkami na osm trojúhelníkových polí s oble vydutou základnou. Výzdobu tvoří soustředné kroužky v každém laloku. Z pohledu dnešního člověka, navyklého na strojově přesné křivky a linie, působí opracování parohu neuměle: okraje laloků nesou místy ne zcela zahlazené stopy osekávání nástrojem s rovným ostřím, nejsou pravidelně obloukové, a ani linie se nekříží ve středu kruhu. Kotouček můžeme zařadit k rozetovému typu podle B. Kavánové (*Kavánová 1995*, 197).

Funkčně jde o hrací „kámen“ – žeton pro deskové hry typu dnešní dámy nebo mlýna. V. Hrubý (*Hrubý 1957*, 172) uvádí hru „na loupežníky“ se zajímáním soupeřových kamenů (v současné době se berou přeskokem ovečky ve hře „ovečky a vlci“ nebo jsou obkličovány kameny při japonském go) a hazardní hry lurč a vrhcáby, při nichž tahy hracími kameny po políčkách desky jsou určovány vrhy kostek. Dnes je tento princip používán při známém Člověče, nezlob se a různých bojových nebo závodivých hrách s postupem na hracím plánu. Hry s hracími kameny jsou známy od antiky (*Hrubý 1957*, 172) i z četných zmínek a vyobrazení ve středověkých rukopisech (*Zapletal 1991*, 144-145) a jejich potomky jsou

deskové hry oblíbené ve Středomoří a na Balkáně dodnes, jak můžeme o letních dovolených pozorovat i pod širým nebem. Hrací kameny-kotoučky jsou známy z různých nalezišť zejména v Polsku (*Hrubý, tamtéž*), pro nás jsou však nejbližší analogií čtyři rozetové kotoučky z Mikulčic. Jeden z nich je rovněž osmilistý, je však dvojnásobně tlustší. Tři další jsou stejné velikosti, ale jsou šestilisté (*Kavánová 1995*, 197). Na rozdíl od hradišťského nejsou děleny liniemi, nýbrž mají všechny koncentrický kruh ve středu. Mikulčické kotoučky pocházejí z mladšího velko-moravského horizontu, jeden snad ze středního (*Kavánová, tamtéž*), měly by tedy být všechny z druhé poloviny 9. až počátku 10. stol. B. Kavánová uvádí nálezy rozetovitých kotoučků z různých oblastí Evropy i z Egypta od 5. - 6. stol. po 10. - 11. stol. parohový kotouček z Otakarovy ulice mohl být náhodně ztraceným kusem, ale vzhledem k znakům jisté nedodělanosti (viz popis) by mohl být i nedohotoveným výrobkem. Patnáct kusů ořezaných parohů a další zlomky parohů neopracovaných, které byly na zkoumané ploše nalezeny rovněž ve vrstvě III/5, naznačuje blízkost dílny na zpracování parohů, jejímž produktem možná byl i tento hrací kotouček.

V. 2. 1. 2. 3. Zlomek skla (obr. 43c)

Publikováno: *Frolíková-Kaliszová 2009*, 217-219

Zlomek světlezeleného dutého skla pochází z lokality Otakarova ulice, zkoumané v letech 1979 – 1989. Byl nalezen v r. 1985 ve čtverci E8 v objektu 33 – destrukci kamenné stavby se zlomky malt z velkomoravského období (druhá polovina 9. stol.). Lehce korodované sklo s četnými vzduchovými bublinkami má nepravidelný tvar, vzniklý ulomením z původního kruhového kusu s otvorem uprostřed, jehož průměr činil 5 cm, tloušťka 2 – 5 mm a na průřezu je mírně zvlněný. Je to první a zatím jediné nádobkové sklo z Uherského Hradiště.

Původně jsem se domnívala, že jde o patku skleněného poháru na nožce, typu vycházejícího z antické tradice, vyráběného až do 10. stol. v severoitalských dílnách a k nám importovaného, pravděpodobně v době římské (srovnej nálezy římského skla v Mikulčicích, *Himmelová 1995*, obr. 9/7, 11, 12, 16). Do vrstvy z 9. stol. by se dostal jako starožitnost, nalezená na předpokládané římské stanici v okolí. Podle Z. Himmelové však má sklo příliš nepravidelný tvar a středový výčnělek s otvorem není úlomkem vybíhající nožky, nýbrž jizvou po píšťale. Jedná se tedy o tzv. kopnu, zbytek skla po vyfouknutí, který je od budoucí nádobky odříznut, odklepnut a zůstává na píšťale, zatímco nádoba je formována z druhé strany na nálepníku. To by znamenalo, že jde o výrobní odpad, pravděpodobně ze soudobé sklářské dílny na území Starého Města (*Marešová 1978*, 288).

Chemická analýza byla provedena na Fakulte priemyselných technológií v Púchove (*Frolíková-Kaliszová 2009*, tab. 1) ing A. Plškem, z jehož posudku cituji: „Sklo bolo chemicky rozložené zmesou kyseliny fluorovodíkovej a kyseliny chloristej. Obsahy jednotlivých prvkov boli stanovené metódou atómovej absorbčnej spektrometrie. Podĺa výsledkov patrí sklo do sústavy Na_2O-K_2O-CaO-MgO-Al_2O_3, ale od skiel z Boroviec, ktoré patria do tejto sústavy, sa značne líši predovšetkým relatívne vysokým obsahom CaO a neprítomnosťou MnO.“ Zmiňovaná skla této soustavy z Boroviec jsou korálky (*Staššíková-Štukovská / Plško 1997*, 271). Podle systému E. Černé patří toto sklo do skupiny A 2 sodno-vápenatých skel popelových (*Černá – Hulínský – Gedeon 2001*, 71-72), k níž patří jeden korálek z Olomouce a šest z hradiska Rubín, katastr Dolánky, ze 7. - 8. stol. a jeden korál ze Žatce a deset z Čelákovic z 9.-10. stol. Analyzovaná dutá skla z Mikulčic patří do skupiny sodno-vápenatých skel natronových A 1 podle E. Černé a tato autorka také uvádí, že jako surovina k jejich výrobě mohly sloužit střepy římského skla, sbírané k tomuto účelu (*Černá – Hulínský – Gedeon 2001*, 74-75). Sklo z Otakarovy ulice se od mikulčického liší hlavně obsahem MgO (Uherské Hradiště 2,60 hmotnostních %, Mikulčice v rozsahu 0,5 – 0,95, srovnej *Himmelová* 1995, tab. 3). Rovněž od skel skupiny A 2 se sklo z Uherského Hradiště liší vysokým obsahem CaO, jsou však mezi nimi tři korálky z Rubína s neměřitelně nízkým obsahem MnO. Srovnatelně vysoké hodnoty CaO jsem nalezla u tří vzorků ze skupiny chemicky nezařazených skel, které se ale zase liší v hodnotách oxidů sodíku a draslíku.

Dodatek: L. Galuška zmiňuje nález průsvitného nazelenalého skla s drobnými bublinkami z obj. 53 na lokalitě U Víta (*Galuška 1989a*, 444).

V. 2. 1. 2. 4. Olověný křížek s rytinou Ukřižovaného (obr. 43d)

Publikováno: *Frolíková-Kaliszová 2009*, 217-219

V roce 1987 probíhal osmým rokem výzkum na parcelách zbořených domů stojících na vnitřní straně středověké hradby Uherského Hradiště v těsné blízkosti barokní zbrojnice, dnes Galerie Slováckého muzea, v severozápadní části města. Při začišťování povrchu nejmladší středohradištní vrstvy III/1, datované rámcově do třetí třetiny 9. stol. až první poloviny 10. stol., těsně pod nejstarší vrstvou středověkou z poloviny 13. stol. ve čtvercích F-G 10 jsem téměř nad profilem z r. 1986 a pod profilem na jihovýchodním okraji zkoumané plochy vyškrábla drobný křížek (obr. 39).

Popis: téměř rovnoramenný křížek (v 26 mm, š 25 mm) se závěsným ouškem (v 5 mm, š 2 mm) s nedokončeným otvorem. Křížek z šedivého kovu píšícího po papíře - olova má tloušťku

1 mm a jeho okraj je na rubní straně po celé délce lemován 1 mm vysokou a stejně širokou obrubou, mohlo by tedy jít buď o část ostatkového křížku – enkolpionu, nebo by mohla být zamýšlena pro výplň nějakou jinou hmotou, nejspíše dřevem. Lícní strana je zdobena neuměle rytou postavou Ukřižovaného. Na dvou místech byl kov rytím proražen skrz – v místě nosu a na prsou.

Analýzu křížku provedl ing. J. Samsonek, PhDr., z laboratoře chemikálií a životního prostředí Institutu pro testování a certifikaci ve Zlíně, nedestruktivní rentgenovou fluorescenční spektroskopií na přístroji Oxford ED 2000 Ag metodou Oxford: Metal Majors + Traces. Měření proběhlo na dvou místech povrchu předmětu (proto se ve spektru objevují také prvky, které pocházejí z půdního prostředí, jako Ca, Al, Si, P, Ti, část Fe). Spektrální čáry (obr. 3) ukazují, že křížek je z téměř čistého olova (skoro 95%), což znamená, že nebyl vyroben z vytavené suroviny, nýbrž z výrobků znovu přetavovaných. Průměr z výsledků obou měření přepočítaný na % je zachycen v horní části blokového diagramu na obr. 4 (již s odečtením některých prvků pocházejících ze zeminy, které se v běžných slitinách nemohou vyskytnout), ve spodní části jsou prvky, jejichž obsah je vyjádřen v tisícinách promile (ppm).

Podle odborného posudku P. Slámy, znalce v oboru mineralogie, drahokamů a drahých kovů ze SPUR ve Zlíně, je materiálem křížku velmi čisté olovo. Pro zjištění jeho původu je důležité jednak to, že neobsahuje ani arsen, ani stříbro, a dále obsah stopových prvků. Zdrojem olova byl vždy galenit, který obsahuje až na vzácné výjimky vždy Ag, proto se galenity považovaly za rudu olova a stříbra a primárně se z nich získávalo stříbro technologií tzv. odhánění. Při ní se galenit žíhal, až se spálila veškerá obsažená síra a snížily výrazně obsahy jiných prvků. Na závěr procesu došlo k „záblesku“ stříbra na dně pece a z olova zbyly oxidy, tzv. klejt. Ten byl pak redukován dalším přežíháním ve směsi s práškovaným dřevěným uhlím na kovové olovo. Tímto způsobem bylo olovo získáváno již v době římské. Druhým nejpočetněji zastoupeným prvkem je křemík. Je diskutabilní, zda tak vysoký obsah pochází pouze kontaminací z půdy a na povrch se navázal fyzikálními i chemickými reakcemi (stejně jako vápník, hliník, fosfor, titan, železo), nebo zda pochází jeho část také z původní suroviny. Pro zjištění původu rudy však další úvahy v tomto směru nemají význam. Naopak důležité jsou stopové prvky, které byly zjišťovány až do množství 10 ppm. Z nich nejdůležitější je příměs niklu ve spojení s telurem. Důležitost obsahu 124 ppm teluru je významná hlavně z hlediska původu rudy. Tento prvek je mimořádně vzácný, jeho obsah v zemské kůře se udává ještě o řád nižší než u zlata. Pokud se vyskytuje v množstvích nad 100 ppm, a vezmeme-li v úvahu ztrátu těkáním při žíhání, je jasné, že výchozí surovina pochází z lokality, kde se telurové minerály vyskytují poměrně hojně. V Evropě je to klasická oblast tzv. Zlatého trojúhelníku v dnešní rumunské

Transylvánii – Sedmihradsku. Za římské vlády zde probíhala prospekce a těžba zlata i olova ve velkém. Byzantské vlivy se v Rumunsku i Moldávii projevují až do počátku 11. stol. (*Teodor 1970*, 128).

Co se týče výskytu kovových křížků na Moravě, nejvíce je jich pochopitelně známo z hrobů. Na pohřebištích ve Starém Městě bylo dosud nalezeno osm křížků: olověný, jetelovitého tvaru, 16 x 18 mm, s otvorem k zavěšení v hrobě 27 na Špitálkách (*Poulík 1955*, 324, obr. 25/5), v dětském hrobě 243/AZ závěsný rovnoramenný křížek 20 x 20 mm z bílého kovu, zdobený perlovcem (*Hrubý 1955*, 391, tab. 34/9) v mužském hrobě 278/AZ závěsný rovnoramenný olověný křížek (*Hrubý 1955*, 394), který je ale v textu popisován jinak – má mít drobné otvory v koncích ramen (*Hrubý 1955*, 264); ve skutečnosti má otvory a nemá závěsné ouško, jde tudíž pravděpodobně o křížek – kování, a to z bronzového plechu; a v kameny obloženém hrobě ročního dítěte 4/48 olověný křížek 25 x 23 mm s rameny lehce se rozšiřujícími (*Hrubý 1955*, 409, tab. 56/1), v hrobě 66/49 byly na náhrdelníku kromě dalších předmětů také olověné zlomky, podle V. Hrubého rozpadlý křížek (*Hrubý 1955*, 430) a podobně v hrobě 238/49 byl mezi korálky náhrdelníku „zlomek bronzového závěsku (křížku?)“ (*Hrubý 1955*, 449). Železný křížek z mužského hrobu 266/49 měl delší konce ramen upraveny (*Hrubý 1955*, 453, tab. 62/9) zúžením pro přichycení k podložce, nebyl závěsný. Dva bronzové zlacené křížky – kování na dřevě byly nalezeny v dětském hrobě 309/49 (*Hrubý 1955*, 460, tab. 68/1,2). Ze sídlištních vrstev nebo objektů pocházejí kromě křížku z Hradiště také olověný křížek s oboustrannou rytinou Ukřižovaného ze Starého Města, poloha Na Dvorku, (*Galuška 2000*, 91) a známý olověný závěsný křížek s řeckým nápisem a rytinou Ukřižovaného z chaty II ze Sadů (*Hrubý 1965*, tab. 47, *Galuška 1996*, obr. 71), o nichž pojednám podrobně později. Posledním nálezem je pravděpodobně bronzový křížek, s oboustranným vyobrazením Ukřižovaného z velkomoravského souvrství za synagogou v Uherském Hradišti (*Geisler 1993*, 250).
Z Mikulčic byly publikovány známý závěsný stříbrný křížek s plastikou Ukřižovaného (*Klanica 1974*, 18, obr. 2, *Klanica 1993*, 212, obr. 1, 3, *Poulík 1985*, 66), dva poškozené olověné závěsné křížky s drobnou rytinou Ukřižovaného Měřínského typu Bernhardsthal nalezené v sídlištních vrstvách (*Klanica 1985*, 135, *Poulík 1985*, 39), závěsný křížek z dětského hrobu 339 původně považovaný za olověný (*Klanica 1985*, 135, *Poulík 1985*, 66), později popisovaný střídavě jako bronzový a olověný (*Klanica 1993*, 215 – 216, obr. 2) s plastickým Ukřižovaným v řasnaté suknici nebo širokých podkasaných kalhotách, dva křížky – kování, jeden měděný zlacený a druhý stříbrný (*Klanica 1985*, 135, *Poulík 1985*, 67) a konečně olověný tzv. procesní kříž s násadním trnem (*Klanica 1993*, 217 – 218). Z. Klanica

uvádí, že v Mikulčicích bylo nalezeno šest křížků s výzdobou a „mnoho dalších“ bez výzdoby (*Klanica 1985*, 134).

B. Dostál uvádí ztracený závěsný olověný křížek ze Ždánic (*Dostál 1966*, 56). Z. Měřínský se zabýval olověnými křížky z nejjižnějších částí Moravy a přilehlých Dolních Rakous a rozdělil je do několika typologických skupin (*Měřínský 1988*, 122-145), takže zde jen stručně shrnu: z pohřebiště v trati Od Čejkovska na katastru Velkých Bílovic, z pohřebiště v Prušánkách a ze sídliště Mutěnice pochází po jednom kosočtverečném křížku typu Mutěnice, z pohřebiště v trati Úlehly na katastru Velkých Bílovic a z náhrdelníku v hrobě 467 z pohřebiště Na Pískách v Dolních Věstonicích jsou kosočtverečné křížky typu Velké Bílovice, z pohřebiště Steyregg u Windeggu kosočtverečné křížky typu Windegg. Rovnoramenné křížky s podkovovitě oddělenými rameny a písmenem Ω uprostřed typu Dolní Věstonice se vyskytly pouze ve dvou kusech na náhrdelníku z hrobu 467 na této lokalitě, zatímco rovnoramenné křížky s drobnou rytou postavičkou Ukřižovaného uprostřed typu Bernhardsthal jsou rozšířeny nejvíce. Byly nalezeny v již zmíněných Mikulčicích, na pohřebišti v Bernhardsthalu, v sídlištní vrstvě na hradisku Gars – Thunau, v hrobě 481 v Dolních Věstonicích a je uváděn také jeden ztracený exemplář z Guntramsdorfu (*Měřínský 1988*, 122 - 127). Polotovar olověného křížku uvádí z Pohanska B. Dostál (*Dostál 1980*, 155). Velkomoravského stáří byl zřejmě brzy po nálezu ztracený stříbrný křížek z hrobu kněžny v Želénkách (*Turek 1963*, 225).

Tvarově se hradišťský křížek nejvíce podobá křížkům typu Bernhardsthal, ale liší se od nich ve třech věcech: za prvé podle Z. Měřínského křížky typu Bernhadsthal mají rozměry 43/44 x 34/37 mm (Měřínský 1988, 127), hradišťský křížek je tedy v obou směrech o 10 mm menší, za druhé u typu Bernhardsthal jsem nikde nenašla zmínku o vzhledu rubní strany a jak Z. Měřínský ústně potvrdil, je hladká a jde tedy o jednoduché náprsní kříže - pektorály, hradišťský má však na zadní straně výraznou obrubu, a za třetí křížky typu Bernardsthal mají rytinu vyplňující jen středovou plochu, zatímco hradišťský i ostatní zdobené křížky mají rytinu vyplňující i jejich ramena.

Pokud jde o možný výklad křížku jako součásti enkolpia, musím zdůraznit, že se mi nepodařilo najít stejně drobné enkolpion a také závěsy bývají u enkolpií řešeny dvojitým nebo trojitým ouškem, což ale může být dáno právě jejich velikostí. Měla-li být obruba křížku vyplněna jinou hmotou, byla by reprezentativní, kvalitnější výzdoba provedena na ní, byla by to tedy strana lícová a neumělá rytina v olovu by se stala stranou rubovou.

Rozměrově jsou hradišťskému křížku nejbližší rovněž olověný, ale nezdobený křížek ze staroměstského hrobu 4/48, ten však zřejmě není závěsným (*Hrubý 1955*, 264, tab. 56/1), dále olověný rovněž nezdobený závěsný křížek 30/38 x 26 mm z Hlincea – Iasi v Moldávii (*Teodor*

1970, obr. 8/14), ze zdobených pak bronzový křížek z mikulčického hrobu 339 o rozměrech 34 x 27,5 mm (*Klanica 1985*, 134), křížek ze Starého Města – Na Dvorku o rozměrech 34 x 26 mm, výška ouška 7 mm (za možnost prostudovat a změřit křížek děkuji L. Galuškovi) a křížek ze Sadů o rozměrech 40 x 26 mm (rozměry dle *Salaš 2000*, 228).

U všech tří zdobených křížků jakož i u stříbrného křížku z Mikulčic vyplňuje postava celou plochu křížku, na bronzovém křížku z Mikulčic je však vyobrazen jiný typ oděvu. Z. Klanica píše, že sadský křížek a stříbrný křížek z Mikulčic nesou „analogické vyobrazení" a datuje je do 8. a 9. stol. (*Klanica 1993*, 214-215). Avšak rozdíl v použitém materiálu a velikosti (mikulčický 45 x 32 mm, *Klanica 1993*, 212) i rozdíly ve vyobrazení postavy (Sady – rytina, Mikulčice – plastický odlitek) i motivů nad hlavou Ukřižovaného (Sady – ruka, Mikulčice – Slunce, X a Měsíc) mě vedou k tomu, že se spíše přikláním k názoru V. Hrubého, A. Avenaria a L. Galušky, kteří křížek v souladu s nálezovým kontextem kladou do 9. století a dávají jeho původ a výskyt u nás do přímé souvislosti s působením cyrilometodějské misie (*Galuška 1996*, 112). Křížek ze Starého Města, lokalita Na Dvorku je materiálem, rozměry i způsobem vyobrazení velice podobný křížku ze Sadů, jen na rubové straně nemá řecký nápis, nýbrž rovněž rytinu Ukřižovaného, byť o něco jednodušší a méně zřetelnou. Pochází z vrstvy příkopu ze druhé poloviny 9. stol. (za informaci děkuji L. Galuškovi). Výzdoba hradišťského křížku se v tomto srovnání jeví jako výsledek neumělé snahy napodobit rytinu Ukřižovaného buď přímo podle popisovaného staroměstského křížku nebo podle jejich společné předlohy, případně podle jiných, nedochovaných, předloh.

Podle obsahu olova (staroměstský měl podle sdělení L. Galušky 93%) se můžeme domnívat, že jak hradišťský, tak staroměstský křížek mohly být odlity na místě řemeslníkem z jím přinesené suroviny – olověných hřiven a zlomků olověných šperků (srovnej *Dostál 1980*, 153 - 158). Podobně jako pracovaly dílny na Pohansku a v Mikulčicích (*Poulík 1985*, 39), ve vrcholném velkomoravském období pracovala jiná dílna i ve staroměstsko-uherskohradišťské aglomeraci. Původ použité suroviny i pravděpodobné předlohy pocházejí z oblastí pod byzantským kulturním vlivem a dílnu lze tedy spojovat s kulturním a civilizačním působením církevního centra na sadské výšině u Uherského Hradiště. Vzhledem k funkčním nedostatkům hradišťského křížku – neproražené ouško a naopak proražené vlastní tělo křížku – je možné, že šlo o zkažený polotovar (*Frolíková-Kaliszová 2003*, 523-560).

V. 2. 1. 2. 5. Keramika

V. 2. 1. 2. 5. A. Technologický vývoj v 9. století

Publikováno: *Frolíková-Kaliszová 2001*, 207-216

Nejpočetnějším artefaktem a zároveň nejdůležitějším kvůli datování je ovšem keramika, v případě sídlištních nálezů vesměs ve zlomcích. Na počátku studia keramiky jsem vyhodnotila vzorek složený z pěti souborů z vrstvy III/1, celkem 1079 střepů, a tří souborů z vrstvy III/5, celkem 385 střepů (soubor v tomto případě znamená jedno muzejní přírůstkové číslo, které bylo přidělováno materiálu z jedné vrstvy v jednom zkoumaném čtverci). Soustředila jsem se při tom na stanovení základních rozdílů mezi oběma chronologickými horizonty, rozeznatelných makroskopickým pozorováním, jednak z hlediska poznání používané technologie a jejího vývoje, jednak z hlediska možností archeologického třídění při zpracování velkého množství materiálu.

Keramika z vrstvy III/1 byla vyráběna z hlíny ostřené jemně mletým pískem s nepatrnou příměsí práškové slídy. Materiál 88, 5% (857 střepů) jsem klasifikovala jako materiál hlinito-písčitý jemnozrnný, s velikostí zrn pod 1 mm. 7% (67 střepů) bylo z materiálu hlinitého, tedy bez viditelných zrn písku, 3% (29 střepů) z materiálu hlinitopísčitého jemnozrnného s ojedinělými většími zrny, a 1,5% (15 střepů) z materiálu písčitohlinitého jemnozrnného, jenž obsahuje zřetelně větší množství zrn písku. Z uvedených čísel vyplývá, že podle hodnocení W. Holubowicze bylo sotva 5% střepů z materiálu, který nemohl být obtáčen při rychlých obrátkách kruhu, protože obsahoval větší množství písku nebo zrna větší než 1 mm (*Holubowicz 1950*, 33-35). Malý počet střepů, v nichž se bílými zrnky projevila přítomnost chemického vápence v surovině, v terminologii lidových hrnčířů tzv. merglu (ústní informace etnoložky Slováckého muzea M. Náplavové), svědčí o výběru ložiska podloženém zkušeností a o pečlivé přípravě suroviny. Technologické stopy na dnech svědčí o podsýpce a přilepování okrajů dna ke kruhu. Tyto přilepené okraje byly po dokončení nádoby odříznuty (*Holubowicz 1950*, 158-159), na což ukazují zřetelné zářezy. Nerovná nebo na okrajích se zvedající dna zase ukazují, že nádoba byla stavěna na kruhu při jeho pomalém pootáčení rukou, protože při rychlejším roztočení by se na něm neudržela. Jde o nejjednodušší použití kruhu, nevyžadující zvláštní cvik ani zručnost, kdy kruh slouží pouze k tomu, aby hrnčíř či hrnčířka nemuseli nádobu neustále zvedat nebo obcházet. Takových den je však méně než polovina. Více den je rovných, která udrží nádobu i při rychlejších obrátkách, nebo dovnitř vklenutých. Dno dovnitř vklenuté vznikne při použití oblé podložky nebo z rovného dna přirozeným napětím hlíny při sušení, k němuž dochází, je-li dno tenčí než stěna a hlína málo písčitá (*Klose – Holubková 1984*, 12). Stopy po napojování stěn k placce dna bývají viditelné podle uspořádání zrn na profilu, vzácně se špatné přilepení projeví prasklinou. První prstenec stěny byl přilepován buď

k vnitřní straně horní části nahoru vytaženého okraje dna nebo k vnější straně placky a pak byl spodek přilepeného prstence rozhněten a přilepen ke kruhu. Dna někdy zůstala uvnitř nezhlazená, jindy nesou stopy urovnávání prsty nebo dřívkem a občas jsou i na nich viditelné obtáčecí rýžky. Někdy bývá vidět, že při povrchových úpravách byla přebytečná hmota stahována shora dolů: na vnější straně se to projeví přesahem hmoty ze stěny přes okraj dna ve formě úzkého nepravidelného prstence, na vnitřní straně vidíme špatně urovnané rozhraní stěny a dna. Důvodem stahování hmoty bylo zřejmě to, že stěna lepená z válečků byla silnější, než do tenka rozhnětená placka dna, což mělo vliv na nosnost vyšších prstenců při stavbě spodku a výduti nádoby. Stopou po odřezávání od kruhu může být rýha nade dnem nebo zářezy po dřevěném hrnčířském noži na dně. Otisky osy kruhu se objevily jen zřídka, ještě méně značky na dně, a to vždy jen jako neurčitý fragment. Na jednom střepu se vyskytla plastická kružnice, jež však nemusí být značkou, nýbrž jen stopou po reparaci hrnčířského kruhu (*Buko 1990*, 110). Střepy z výdutí bývají tenčí než od spodků nebo hrdel, což je dáno technologicky, protože k rozšíření průměru nádoby je třeba rozhníst váleček více do tenka. Stopy hlazení se objevují jak svislé, tak vodorovné, které je ale na horních částech nádob obtížné rozeznat od obtáčecích rýžek. Někdy jsou rozeznatelné oba směry přes sebe, nádoba tedy byla uhlazována jak svisle, tak vodorovně, ale v tom případě byla pravděpodobněji obtáčena. Vzácně jsou rýžky šikmé, které mohou – ale nemusí! být důsledkem skluzového vytahování hmoty z válečků při rychlém roztočení kruhu (*Buko 1990*, 106-07). Okraje jsou většinou vyhnuté šikmo v úhlu větším než 45° až vodorovně. Všechny okraje byly oboustranně obtáčeny i s hrdly, na což ovšem stačí jedna ruka při současném roztáčení kruhu druhou rukou. Vlastní kraje (termín převzatý z lidové hrnčiny) bývají tvarovány rozmanitě. U zaoblených i hranatých však výrazně převažují ustupující, tzv. nálevkovitě seříznuté. Zhruba u poloviny okrajů se projevuje více či méně výrazný žlábek pro dřevěnou pokličku, jejímuž sesmeknutí brání povytažená horní hrana. I zde se jeví tendence k přehrnování přebytečné hmoty směrem k hrdlu, čímž vznikají nepravidelné převisy na vnější straně nad hrdlem. Okraje byly zřejmě tvarovány prsty s pomocí hadříku. Povrch byl potom přetahován rukou nebo hadříkem namočeným ve šlikru, to je v rozplavené čisté hlíně bez zrnek horniny. Podle toho, kolik se na které místo povrchu nádoby dostalo čerstvě nabrané dávky šlikru nebo kolik zbylo šlikru na konci dráhy ruky, vznikl přetah silnější nebo slabší a povrch se podle toho jeví hladší či zrnitější. To je viditelné na ostrém lomu, síla přetahu šlikrem však nikdy nepřesáhne 1 mm (*Klose – Holubková 1984*, 21). Samozřejmě hrnec z jemného hlinitého těsta má povrch přirozeně hladký, naproti tomu hrnec z těsta písčitého nebo více zrnitého bude mít povrch na omak krupičkovitý i při silnějším přetahu. Barva střepů na středohradištních hrncích nemá valného významu, při slepení se ukazuje, že

střepy vedle sebe mají odlišnou barvu, ovlivněnou chemismem půdy v místě, kde ležely. Běžným jevem jsou černé krusty na povrchu uvnitř i vně – příškvary při vaření. Výzdoba, nakolik o ní lze soudit jen ze střepového materiálu, je typická pro vrcholně velkomoravskou keramiku: převažují obvodové linie ryté jednohrotým nástrojem, s velkým odstupem následují kombinace linií a vlnic dělané jednohrotým rydlem a pouze ojediněle se vyskytly samostatné jednoduché vlnice nebo naopak výzdoba dvoj-, troj- a vícehrotými nástroji. Vrypy jsme našli dosud jen na jediném střepu. Všechny střepy byly dobře vypáleny, při poklepu vydávají jasný zvuk, nikoli však zvonivý.

Hrnčina z horizontu III/5 se neliší zbarvením ani výpalem, odlišnosti nalezneme ve zpracování hmoty. Téměř úplně chybí plavený hlinitý materiál, hlinitopísčitého jemnozrnného je sice nejvíc, ale materiál s drobnými zrny (velikosti 1-2 mm) dosahuje většího podílu. Hmota běžně obsahuje řídce rozptýlenou práškově rozemletou slídu a zhruba každý desátý střep má vysráženou hrudku vápence, objevují se i zuhelnatělé organické zbytky. Svědčí to o méně pečlivém zpracování nakopané hlíny. Technologické stopy výroby jsou stejné, protože technika stavby nádob z válečků a tvarování vyhlazováním a obtáčením okraje na ručním hrnčířském kruhu byla stejná, častěji se však objevují brázdy v místě slepení dna a stěny, což může být způsobeno buď hrubší hmotou nebo jejím horším propracováním při spojování. Ojedinělým příkladem ledabyle zhlazeného povrchu je hrnec, na jehož spodku se výzdoba vryla jen do vyvýšených míst (obr. 71/161 192). Zajímavé je také dno s excentricky otištěnou osou kruhu, což svědčí o používání kruhu jen jako pomůcky, nikoliv nezbytného nástroje při vytváření nádoby. Vyklonění okrajů je stejné, avšak tvarová variabilita je menší, jsou jednodušší, náznak žlábku pro pokličku se objeví jen výjimečně. Rysy typické pro hradišťskou hrnčířskou produkci – ustupující profilace okraje, přehrnování hmoty dolů - však lze pozorovat již ve starším horizontu. Přehrnutí hmoty zdola nahoru, tedy z kraje na vnitřní plošku okraje, je výjimečné. U velkých nádob s širokým ústím lze pozorovat, že její okraj nebylo možno obtočit na jedno roztočení kruhu, protože profilace kraje se na jednotlivých střepech, z nichž je slepen, v detailech závislých na postavení ruky vůči okraji hrnce mění. Zřejmě byl používán kruh s malou setrvačností, točna otáčející se na pevné ose, jejíž otáčky tlak ruky na okraj nádoby rychle zbrždďoval. Povrch byl také přetahován šlikrem, ale vzhledem k často hrubší zrnitosti má většina střepů povrch krupičkovitý, místy až hrbolkovitý a je-li přetah slabší, působí povrch na dotek ostře, písčitě. Dna byla zhlazována, o čemž svědčí jizvy po vytrhaných zrnkách. Rovněž charakter výzdoby je odlišný: poměr střepů zdobených motivem obvodových linií vytvářených jednohrotým rydlem k ostatním druhům výzdoby je vyrovnanější, běžné jsou hřebenové vlnice,

vyskytují se kombinace vícenásobných vlnic s jednoduchými liniemi. Na některých výdutích se vyskytují svislé pruhy černé barvy, kterých si všiml již V. Hrubý na staroměstské keramice (*Hrubý 1965*, 297). Na vnitřcích jiných nádob bylo znatelné červenofialové zbarvení, na dně a spodku syté, na výdutích slabší. Chemická analýza prokázala organický původ, čímž se otvírají dveře spekulacím, zda šlo o hrnce, v nichž se vařila barva na látky (z bobulí černého bezu nebo trnky, *Opravil 1984*, 201) nebo se v nich zpracovávaly lesní plody na šťávy, marmelády či povidla, někteří kolegové by v nich nejraději viděli barvu po červeném víně.

Obraz vývoje hradišťského hrnčířství na základě dosavadního studia vypadá následovně: v celém středohradištním již byla hrnčířská výroba v rukou řemeslníků, používajících ruční kruh s pomalými otáčkami, asi jednohalířový na pevné ose podle dělení W. Holubowicze (*Holubowicz* 1950, 108-109), avšak v mladším horizontu, alespoň v mocenských centrech, byl zaváděn kruh s rychlejší rotací a delší setrvačností. Došlo k tomu stykem s řemeslníky příchozími z oblastí s vyspělejší technologií, ať už byli přivedeni jako váleční zajatci nebo přišli jako svobodní na dvorce velkomoravských velmožů. Podle schématu W. Holubowicze si vylepšený kruh můžeme představit jako jednohalířový s křížovou vzpěrou a příčlemi, zajišťujícími lepší stabilitu a zmírňujícími kolísání talíře kruhu, které nejvíce brzdilo rotaci. Cizí mistři naučili domácí řemeslníky lépe zpracovávat surovinu, aby mohli vyrábět více hrnců, díky rychlejšímu kruhu se symetričtějším hrdlem a celkově vzhlednějších pro zvětšující se trh. Starší hrnčíři, kteří se už nedokázali přizpůsobit, vyráběli dál postaru, proto se objevují střepy staršího i mladšího rázu po jistou dobu (kterou my archeologové zatím nedokážeme přesněji vymezit) souběžně. Avšak domácí hrnčíři byli schopni zvládnout jen vylepšení, nikoli zásadní změnu technologie, jak ukazuje osud tzv. keramiky antických tvarů. Z uvedeného vyplývá, že nemá smysl pokoušet se o podrobnou chronologii keramiky v horizontu menším než jedna generace, tedy zhruba 30 let. A. A. Bobrinskij uvádí podle etnografického materiálu dobu splynutí cizích technologických zkušeností s domácí tradicí ještě delší, rozkládá ji na postupné kroky po generacích (*Bobrinskij 1978*, 127-129). Také nemá smysl stavět podrobnou chronologii pouze na typologii okrajů, protože u tohoto znaku může jít v krátkém čase o pouhé módní změny nepodložené funkcí, vzor jednoho mistra v dílně a podobně. Do třetice pokus o chronologii středohradištní keramiky má smysl jen v případě dostatečně početných souborů, desítky kusů střepů jsou málo, mělo by se jednat aspoň o stovky, v lepším případě podepřené několika celými nádobami (*Frolíková-Kaliszová 2001*, 207-216).

V. 2. 1. 2. 5. B. Rozbor a vyhodnocení

Tyto poznatky se staly východiskem další etapy, kdy jsem v rámci grantu MK PK 00P04OOP010 nechala udělat výbrusy vybraných vzorků 13 skupin keramiky, jak se jevily na základě rozdílů ve složení hrnčířské masy a kvality zpracování povrchu podle makroskopického pozorování. Autor mineralogického posudku, RNDr. J. Ševčík z firmy TIMEX Zdice, výbrusy studoval v polarizačním mikroskopu, v binokulárním mikroskopu byla pozorována kvalita povrchu. Ostřivo tvoří křemen většinou poloopracovaný, méně často opracovaný nebo naopak ostrohranný. Zrnitostně jde o špatně tříděný materiál s velikostmi od setin milimetrů až po 2 mm, obvykle však mezi 0,1-0,5 mm. Z toho vyplývá, že ostřivo je původní příměsí hlíny. Podle složení (křemen, živec, zvětralé amfiboly a lupínky slíd, ojediněle další minerály) jde o běžné svahové hlíny. Pojivem je směs jílových minerálů prachového křemene, slídy a organických příměsí. U vzorků makroskopicky odlišených jako jemný plavený materiál bylo potvrzeno, že jde o matrix dobře homogenizovaný, s vyrovnanou zrnitostní skladbou a všesměrnou stavbou. Teploty výpalu dosahovaly maximálně 800°C, a to jen v některých částech pece. Ve střepech byly pozorovány nepropálené části, obvykle při vnitřním okraji, ale i jinde. Ty mohou vzniknout nejen různou teplotou v peci, ale již při sušení nebo dotykem nádob v peci. Soubor je značně homogenní.

Výsledky se dají shrnout do několika vět: jako hrnčířská surovina byly brány místní hlíny, které obsahují směs minerálů přinášených a ukládaných během čtvrtohor řekou Moravou, podle přítomnosti některých minerálů (granát, pyroxen, turmalin, apatit, zirkon) převážně z oblasti Jeseníků. Z nakopané suroviny byly pouze vybírány větší úlomky hornin. Ve vyhodnoceních jednotlivých vzorků se opakují formulace „rýhy připomínající zpracování na hrnčířském kruhu mají na vnější a vnitřní straně nádoby jiný směr“, „hmota obsahuje zrna v různém stadiu usměrnění, a to i na jednom vzorku“, „u vzorku je struktura v různém stadiu uspořádání od všesměrné po fluidální a proměnlivé zrnitosti.“ nebo „hmota je slabě usměrněná“. konstatuje, že u všech archeologicky stanovených skupin se matrix liší stupněm propracovanosti a konečnou strukturou i v rámci jediného vzorku, což svědčí jednak o nedostatečně propracovaném těstě, ale záleží i na tom, ze které části nádoby střep pochází. Výsledky podle časových horizotnů se nelišily. Jedinou výjimkou byl vzorek pocházející z keramiky antické tradice, vyrobený z jemně plavené hlíny se zrny velikosti setin milimetru, který dokládá dokonalou přípravu suroviny i dokonalou hrnčířskou techniku.

Při dalším studiu keramiky jsem mohla vycházet ze závěrů, formulovaných J. Ševčíkem. Keramiku třídím podle kvality materiálu do tří skupin:

M 1 – běžná hmota, hlinitopísčité těsto, jemnozrnné, tzn. zrnka jsou vytříděna na velikost do 1 mm, ojediněle se může objevit zrno až do velikosti 2 mm. Povrch vykazuje strukturu v závislosti na síle hlinitého přetahu-šlikru, kterou charakterizuji podle hmatového vjemu jako jemně krupičkovitou, měkce drsnou až ostře písčitou. Jemně krupičkovitý povrch je překrytý silnou vrstvou přetahu, takže jednotlivá zrnka se projevují jen jako jemné zvlnění, povrch i na pohled připomíná vychládlou hustou krupičnou kaši. Povrch měkce drsný je nejčastější, ostré hrany vyčnívajících pískových zrn jsou překryté tence roztaženou vrstvičkou přetahu, povrch tak na omak působí drsně, ale zároveň měkce. Ostře písčitý povrch je přetahem nepřekrytý, způsobuje škrábavý vjem.

M 2 – materiálem je plavená hlína, povrch je hladký, nepotřebuje přetah, na dotek působí prachově. V terminologii K. Tomkové vytvořené pro levohradeckou a používané i pro pražskou keramiku je nazýván sametový. Ke keramické třídě M 2 řadím i hlinitopísčité těsto lišící se od M 1 stejnorodou velikostí zrn písku o velikostech menších než 0,5 mm, s povrchem hladce přetaženým.

M 3 – hrubší drobnozrnná hmota, se zrnky běžně kolem 2 mm a ojediněle i většími. Povrch bývá silněji přetažen, vystupující větší zrna jsou překrytá šlikrem, takže na omak působí měkce hrbolatě. Na dnech naopak při seřezávání a zhlazování docházelo k vytrhání vyčnívajících zrn, povrch je potom pórovitý.

Musím zdůraznit, že vzhled jednotlivých střepů je ovlivněn tím, ze které část nádoby pochází: povrchové úpravě spodku nádob byla obvykle věnována menší péče než horním částem, může se tedy stát, že střepy ode dna a z výduti jedné nádoby nejsou identifikovány jako pocházející z téže nádoby. U okrajů a hrdel je povrch unifikován oběžnými rýžkami po obtáčení, u malých střepů pokrytých hluboce rytým dekorem se povrch z vnější strany nedá hodnotit. Sledovala jsem rozdíl v úpravě povrchu vnější a vnitřní strany nádob: někdy byla lépe zhlazena vnější strana, jindy vnitřní. Závisí to na síle naneseného přetahu a jeho rozetření (*Klose – Holubková 1984*, 21). I u den je někdy vnitřní strana pečlivě vyhlazena, jindy jsou na ní vidět hrubé zářezy dřevěnou špachtlí šířky kolem 15 mm, vedené svisle nebo mírně šikmo, kterou byly zarovnávány válečky. Funkci hrnčířské špachtličky, jejíž ostře ohraničené stopy jsou dosti běžně pozorovatelné na vnitřních stěnách, zřejmě plnila dřevěná tříska. Jindy byly stopy po vytahování hmoty ode dna vzhůru žlábkovité, neostré, hrnčíř použil jenom své prsty.

Jednou z příčin rozdílu mohla být výška nádoby a průměr hrdla, tedy jestli se hrnčíř dostal rukou až na dno, a jistě také na jeho pečlivosti. U nádob s malým průměrem dna je nejčastějším vytvarováním dna uvnitř nádoby jamkovité prohnutí, u den větších průměrů bývá nejvíce hmoty uprostřed a rozhraní dna a stěny je více či méně pečlivě obkrouženo, někdy až žlábkovitě, prstem. Rovněž povrchová úprava vnější strany dna bývá různá, zčásti závisí na tom, zda je dno rovné nebo dovnitř prohnuté. Dno rovné bývá někdy pečlivě přetaženo a zahlazeno, podle většinou malé síly dna šlo asi o malé nádoby. Většinou však byla nádoba jen odříznuta od kruhu za použití dřevěné špachtle-třísky, která občas zanechala stopy na okraji dna. Výjimečně jsem zaznamenala otisk struktury dřevěné podložky (obr. 94). Značky na dnech se vyskytly výjimečně, o něco více v mladším než ve starším horizontu, a to jen v nejjednodušší podobě kruhu nebo kříže. Zastoupení jednotlivých keramických tříd ve vrstvách je znázorněno v tabulkách 5-7 a navazujících procentuálních grafech:

III/1	1985	1987	součet
M1	1589	796	2385
M2	199	146	345
M3	91	33	124
celkem	1879	975	2854

Tab. 5. Počet zpracovaných zlomků keramiky z vrstvy III/1.

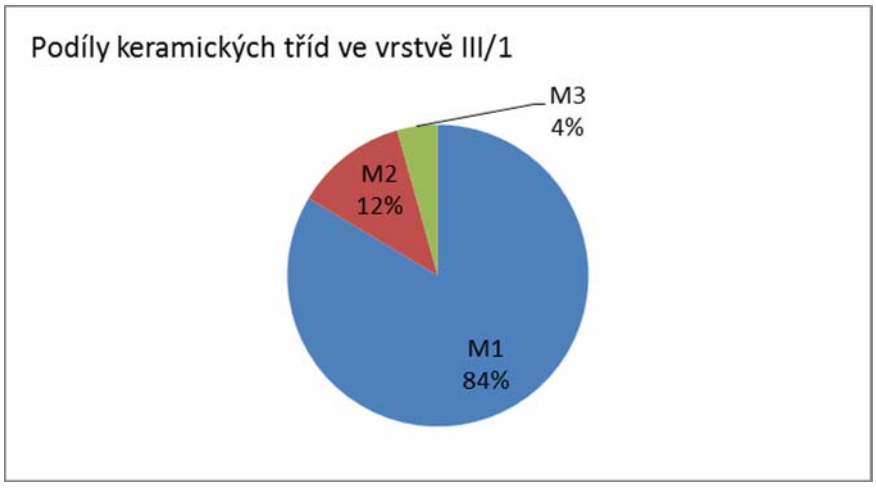

Z procentuálních grafů je vidět, že podíl základní hmoty je ve všech horizontech zhruba srovnatelný a neměnný, mění se podíl jemné a hrubé: zatímco ve starším horizontu je 9% hrubší a pouhá 3% jemné, ve středním horizontu je jejich podíl vyrovnaný a v mladším podíl jemné keramiky stoupl až na 12%, podíl hrubé klesl na 4%. S rezervou je nutno brát výsledek pro střední horizont, který obsahuje jen 760 nalezených zlomků oproti skoro čtyřnásobnému

počtu 2 854 zlomků z mladšího horizontu a více než sedminásobnému počtu 4 037 ze staršího horizontu.

III/3	1985	1986	1987	1988	součet
M1	291	218	106	46	661
M2	31	9	7	0	47
M3	15	8	25	4	52
celkem	337	235	138	50	760

Tab. 6. Počet zpracovaných zlomků keramiky z vrstev III/3-4.

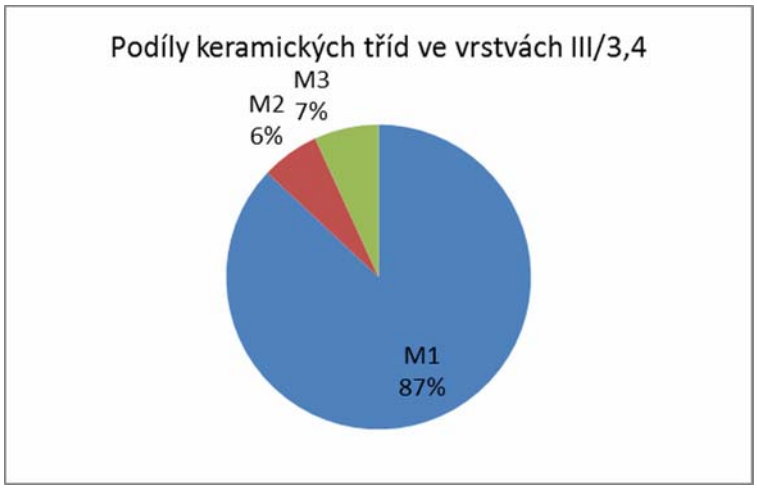

III/5	1985	1986	1987	1988	součet
M1	2093	523	261	669	3546
M2	78	13	18	16	125
M3	182	89	26	69	366
celkem	2353	625	305	754	4037

Tab. 7. Počet zpracovaných zlomků keramiky z vrstvy III/5.

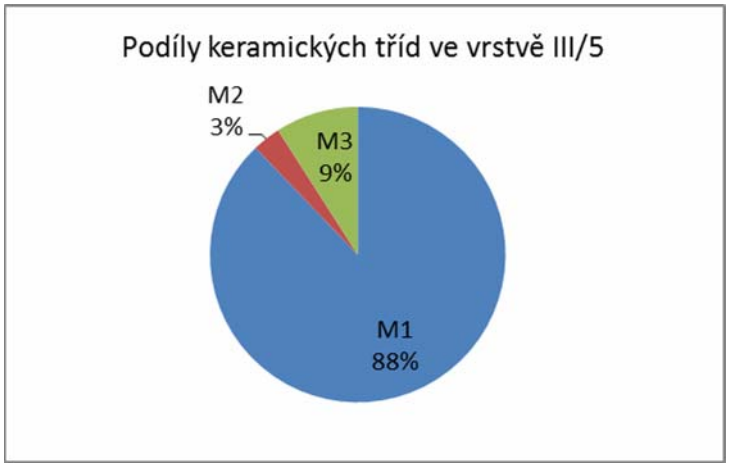

Vyčlenit samostatnou keramickou třídu slídnatého materiálu mezi hradišťskou keramikou nelze. Slída se ve hmotě vyskytuje vždy, její původ je v horninách, jež s sebou přinesla řeka Morava a uložila je ve svých náplavech, z nichž byla hrnčířská hlína podle mineralogického posudku brána. Různí se pouze její množství, což mohlo být způsobeno její koncentrací již v místě hliníku. Ojediněle to vypadá, že slída byla záměrně přidána do přetahového roztoku, protože povrch je výrazně slídnatý, avšak lom nikoliv. Ve starším horizontu III/5 jsem zaznamenala 30 střepů s nápadným množstvím slídy ve hmotě, tedy viditelně se lesknoucích, ve vrstvě III/3 jich bylo 16 a v mladším horizontu III/1 27. Podíl slídy v jednotlivých keramických třídách odpovídá absolutní převaze hmoty M 1, k ní patří 67 slídnatých střepů, k materiálu M 2 patří 3 slídnaté střepy a k materiálu M 3 také 3. Většinou jde o jemný prášek rozptýlený v hrnčířském těstě, což podle mého názoru nasvědčuje tomu, že byla spolu s matečnou hlínou proplavována a hnětena. Pouze v pěti případech se slída vyskytovala ve formě šupinek, zde je možno uvažovat o jejím záměrném přidání. Ve dvou případech lze mluvit o záměru s jistotou: na rozdíl od světlého muskovitu byla jednou použita slída se zlatavým odstínem a jednou tmavý biotit. V obou případech jde o střepy z vrstvy III/5 a musí se jednat o zlomky keramiky dopravené na lokalitu odjinud.

O import se jedná i v případě dvou střepů obsahujících v keramické hmotě jemně rozmletou tuhu. Jeden byl nalezen ve vrstvě III/1, kdy je ještě možné uvažovat i intruzi z vyšší vrstvy – zakládacího horizontu města po polovině 13. stol., avšak u druhého, který byl objeven ve vrstvě III/3 už žádná pochybnost o původu zlomku v 9. stol. možná není. Tuhová keramika se lokálně vyskytuje v 9. stol. na Moravě, problémem je její původ. Jedinou lokalitou, na níž je výskyt tuhové keramiky kladen do celého středohradištního období 800-950, je birituální mohylník ve Vysočanech nad Dyjí, na němž se vyskytovala výlučně tuhová keramika. Jde však o starší výzkum, datování hrobů se vyvíjelo (shrnutí *Dostál 1994*, 43-44). Problematice výskytu tuhové keramiky, počátků její výroby a zdrojů tuhy se věnoval B. Dostál (*Dostál 1994*, 43-67; *Dostál 1998*, 67-86) B. Dostál pokládá tuhovou keramiku z Pohanska ve většině případů za import, v případě koncentrace tuhových nádob v jednom obydlí uvažuje i o přesídlení osob. Shledává ji v celcích z druhé i z první poloviny 9. stol. (*Dostál 1994*, 54-56). Ve shrnující studii o tuhové keramice z Mikulčic shledává L. Poláček na rozdíl od situace na blízkém Pohansku pouze ojedinělé střepy v některých objektech mladšího středohradištního horizontu, větší výskyt nádob z tuhové keramiky konstatuje až v 10. a počátkem 11. stol. v rámci mladohradštního období (*Poláček 1998*, 149). Oba badatelé shodně hledají původ suroviny v sousedním rakouském Podyjí a Pokampí. Za centrum její výroby v 9. stol. bývá považováno hradiště Gars-

Thunau v Dolním Rakousku, odkud pocházejí nálezy tuhové keramiky z 9. stol. (*Felgenhauer-Schmied 1998*, 199-207) a odkud se mohla dostávat obchodními cestami do center velkomoravské říše.

Naproti tomu v případě keramiky tzv. antické tradice jde o výrobek z domácí hlíny, včetně řídce rozptýlených prachových zrnek slídy. Vyskytovaly se ojediněle ve všech vrstvách, a tloušťka a nepravidelnosti jejich stěn svědčí o nezvládnutí technologie výroby domácími hrnčíři. Vždy šlo o zlomky z výdutí a spodků nádob, žádný okraj nebyl nalezen.

Výpal byl vesměs dobrý, pokud se objevily popraskané střepy, šlo o materiál silně písčitý, kategorie M 3, s okrovým hlazeným přetahem. Tyto střepy se tak výrazně lišily od převažující masy hradišťské hrnčiny, že jsem zpočátku uvažovala o jejich pravěkém původu, žádný ze specialistů na pravěk se však k této keramice nehlásil. Náhodně jsem zjistila, že stejný typ keramiky pochází z výkopů J. Kohoutka na výšinné poloze na hoře Klášťov. Zda se skutečně jedná o doklad směny na střední vzdálenosti (více než jeden den cesty), bude nutno potvrdit srovnávacím studiem této keramiky z obou lokalit.

Barva keramiky je nejméně spolehlivým hodnotícím kritériem. Na jednotlivých střepech se měnily odstíny šedi a hnědi, případně i červeně, na částech nádob nebo celých nádobách mohla být jedna strana červenohnědá a druhá šedá, zřejmě podle přístupu vzduchu nebo kouře v peci při vypalování a tedy oxidační nebo redukční atmosféry působící jinak nejen na každé straně nádoby, ale i vně a uvnitř. O tom svědčí i to, že některé střepy byly uvnitř bělavé a vně šedé nebo hnědé, jiné naopak. Když vezmu v úvahu vliv půdního prostředí, musím konstatovat, že barva může sloužit nanejvýš jako pomocné kritérium až poslední v řadě. Výjimkou je keramika tzv. antické tradice, všechny nalezené střepy se vyznačovaly oranžovou barvou kolísající k červené nebo okrové.

Tvary okrajů a výzdobu prezentuji v nejširší možné míře na obr. 44-102. Na některých lomech byly dobře viditelné směry vytahování hmoty při tvarování okraje, proto byly do profilu zakresleny. Zakreslovala jsem rovněž rozhraní mezi obtáčenou horní částí nádoby pouze v ruce formovaným spodkem, což je vyznačeno šipečkou nebo čárkou směřující k příslušnému místu na profilu. Dále jsem na profilech vyznačovala hranění okraje řadou čárek označujících jednotlivé hrany.

Ve starším horizontu je klasifikovatelných 339 okrajů, ve středním horizontu 97 okrajů a v mladším 238. Většinou byly tvarovány jednoduchým vyhnutím ven, nejčastěji v úhlu 45-90°,

tedy šikmo až vodorovně. Okrajů, které zůstaly téměř svislé nebo byly jen nepatrně vykloněné, je ve starším horizontu osm (obr. 44/159 937; 58/167 681; 59/167 690, 167 693 a 167 700; 77/170 853, 78/172 060; 102/182 544), ve středním jsou dva (obr. 97/171 357; 99/184 466) a v mladším horizontu jsou tři (obr. 63/160 732; 67/172 060; 68/160 076). Okraj nádoby byl ukončen zaoblením nebo svislým či šikmým seříznutím, naprostá převaha krajů se dá nejlépe popsat jako oble hranatá. Tvar zřejmě vznikl tak, že po seříznutí hrany dřívkem byl okraj ještě jednou obtočen prsty. Jak jsem konstatovala již na počátku studia keramiky z Otakarovy ulice (viz výše), mezi místními hrnčíři, případně hrnčířkami převládala tendence šikmého podřezávání a zatlačování hmoty směrem dolů. Tento tvar nazývá L. Galuška nálevkovitým (*Galuška 1993*, 107). Ve spočitatelných případech byl kraj seříznut kolmo na směr vyhnutí okraje, výsledný tvar nazývá L. Galuška kuželovitým (*Galuška 1993*, 107). Ve starším horizontu se objevil na 15 okrajích (obr. 47/161 838; 55/166 932; 56/166 855, 166 859, 166 868; 58/167 654; 59/167 668; 60/167 747, 167 748a, 167 750; 77/171 724, 172 052; 78/172 261; 79/178 620; 90/184 511), ve středním horizontu na 14 (obr. 91/161 328; 92/161 330; 93/161 329; 94/161 345, 161 346; 95/167 617; 96/170 669, 170 592; 97/170 571, 170 589, 171 356, 171 588; 100/185 125, 185 123) a v mladším na pěti okrajích (obr. 63/160 778; 66/160 753; 67/160 739; 70/160 810, 161 160). Naprosto ojediněle se vyskytne tak výrazné zesílení kraje (94/161 346, vrstva III/3; 76/177 359, vrstva III/1), které nemohlo vzniknout vytlačováním hmoty při formování okraje, jako je tomu ve většině případů ovalení směrem dolů nebo vytažení hran. Při hodnocení tvaru okraje jednotlivých střepů je navíc třeba opatrnosti, neboť při obtáčení na pomalu rotujícím ručním kruhu docházelo k nepravidelnostem, jež jsou pozorovatelné na větších zlomcích. V případech, kdy byla změna tvaru nebo tloušťky stěny tak zřetelná, že se dala zakreslit, dokumentovala jsem ji dvojitou linií (obr. 53/162 647; 55/166 936; 58/167 660, 167 676; 82/178 767; 88/181 514, 181 610 starší horizont; 98/171 343, 175 861, 178 701 střední horizont; 71/161 154, 161 192 mladší horizont). Výrazně nižší výskyt větších výkyvů v průběhu okraje nádoby v mladším horizontu snad naznačuje používání dokonalejšího kruhu s rychlejší rotací v hrnčířských dílnách (*Frolíková 2001*, 214). Žádný z popisovaných jevů patrně nemá význam chronologický ani se nedá jednoznačně říci, že jde o tvar domácímu prostředí zcela cizí a tudíž importovaný. O importu z mikulčické oblasti snad můžeme uvažovat v případě spodku hrnku zdobeného vlnicí (obr. 76/177 307, průměr dna 7 cm), která je typická pro výzdobu keramiky blučinského typu (*Mazuch 2007*, 97-114). Na rozdíl od celkové ednotvárnosti složení hrnčířské hmoty, tvarování nádob, úpravy povrchu a výpalu, poskytuje mnohem různorodější obraz výzdoba. Celých

nádob nebo alespoň tak velkého zlomku horní části nádoby, aby bylo jisté, že je zachycen celý ornament, není mnoho. Typy ornamentace se dají rozdělit do tří skupin:

1) výzdoba pomoravského typu (definována J. Poulíkem, *Poulík 1948*, 81-82), kdy pás ornamentu soustředí na výduti, případně na horní části nádoby. Sestává ze tří prvků, nejčastěji vlnice a linie, v případě vícehrotého rydla pásu linií, kdy je ryta vlnice mezi dvěma liniemi nebo opačně, linie mezi dvěma vlnicemi. Varianty tohoto základního motivu jsou dvojitá linie, nahrazení vlnice vrypy či důlky, sestava pěti prvků – dvě vlnice mezi třemi liniemi. Všechny prvky mohou být ryté jedním typem rydla nebo se kombinují hřebenové vlnice s jednoduchou rýhou nebo opačně. Pomoravský typ výzdoby jednoznačně určitelný převažoval ve starším horizontu, kde se objevil 33x (obr. 45/161 828; 46/159 888, 161 825, 161 827, 161 829; 47/161 835; 48/161 836; 50/162 549, 162 550, 162 551, 162 555, 162 556; 55/163 373; 56/167 237; 57/167 658; 58/167 663; 61/167 748b; 78/170 861, 172 261; 79/172 513; 80/178 624, 178 628, 178 629, 178 634, 178 636; 81/178 791; 84/178 783, 178 792; 85/178 781; 88/182 539, 182 537, 181 514; 89/182 541). Ve středním horizontu se vyskytl na 7 nádobách (obr. 93/161 335; 94/161 345, 161 660; 97/171 588; 96/170 567; 98/171 341; 99/182 085) a v mladším horizontu na 10 nádobách (obr. 63/160 742, 161 051; 64/160 719, 160 720, 160 743; 70/161 152; 72/164 462; 75/176 452; 76/177 059, 177 745). V mladším horizontu se na střepech někdy vyskytuje velmi táhlá vlnice, takže je těžké rozhodnout, zda jde o pomoravský typ ornamentu nebo jen nepravidelnost v tažení obvodové rýhy, tyto případy proto neuvádím.
2) výzdoba výlučně obvodovou linií nebo více liniemi rytými jednohrotým rydlem. Ve starším horizontu byla použita na 22 nádobách (obr. 47/161 834; 48/161 841, 161 845, 49/161 847, 161 899, 161 903, 161 911; 51/162 560-563, 162 565; 81/178 764-765; 82/178 768, 178 770, 178 767; 87/178 863, 178 874; 102/159 929, 163 420, 182 536), ve středním horizontu na čtyřech nádobách (obr. 93/161 335; 94/161 345, 161 666 dvojhroté rydlo; 97/171 588) a v mladším na 15 nádobách (obr. 63/160 722; 64/160 729; 65/160 764; 67/160 760; 68/160 745; 69/160 847, 161 033; 70/161 155; 71/162 461; 72/164 142; 74/176 455; 76/177 748; 101/93 168, 164 828-829).
3) do poslední skupiny jsem shrnula jiné typy výzdoby, z nichž nejčastější jsou vlnice vícenásobné i jednoduché. Ve starším horizontu sem patří 20 nádob (obr. 45/161 828; 46/159 888, 161 825, 161 827, 161 829; 47/161 835, 161 831, 161 826; 8/161 836; 49/161 862, 161 861; 50/162 549, 162 550, 162 551, 162 555; 55/163 373; 56/167 237; 57/167 658; 58/167 663; 61/167 748b), ve středním čtyři nádoby (obr. 92/161 326a; 93/161 329; 97/171

Z přehledu vyplývá, že nejvíce používaným ornamentem je výzdoba pomoravského typu, a to ve všech horizontech, druhým nejčastějším ornamentem rovněž ve všech horizontech jsou vodorovné rýhy, třetím typem co do početnosti jsou vlnice. Pokrytí celého těla nádoby hřebenovým ornamentem se vyskytlo pouze u malých hrnků (obr. 55/165 375; 71/161 192; 88/181 610; 102/182 544), třikrát ve starším horizontu a jednou v mladším. Podíl zdobených zlomků výrazně převyšuje počty okrajů, už proto je třeba věnovat jim pozornost (tab. 8).

vrstva	poč. zlomků	zdobených	okrajů
III/1	2854	380	238
III/3	760	201	97
III/5	4037	631	339

Tab. 8. Podíl zdobených zlomků a okrajů z celkového počtu kusů keramiky podle vrstev.

Aby bylo možno alespoň částečně vyhodnotit početný střepový materiál nesoucí rytou výzdobu shora, zdola nebo i z obou stran neohraničenou, vytvořila jsem tabulky, v nichž je ve svislém sloupci započítán použitý typ rydla podle počtu hrotů a ve vodorovné řadě výzdobný prvek: vodorovnou rýhou nebo svazkem rýh – hřebenovým pásem, zvlněnou rýhou – vlnicí, vrypem až důlkem či hřebenovým vpichem, a jejich vzájemné kombinace. Nejzákladnější dělení rydel je na jednohroté a vícehroté samostatně jsem ponechala kategorii dvojhrotého nástroje, zatímco troj- a vícehroté jsem shrnula do jedné kategorie, protože při rozlišování trojhrotých, čtyřhrotých, atd. rydel vznikalo množství nepočetných skupinek statisticky nevýznamných. U hřebenových, pěti- a vícehrotých nástrojů totiž často počet zubů není přesně spočitatelný, neboť na oblé stěně nádoby zanechávají plynulou rýhu jen prostřední zuby, zatímco krajní tvoří stopu střídavě v horním a dolním ohybu vlnice, u oběžných pásů se zase často překrývají. Na střepech malých a menších středních velikostí je zase obtížené rozlišit, zda jde o dvě rýhy ryté jednohrotým nástrojem souběžně vedle sebe nebo jde o stopu dvojhrotého nástroje. Rozlišení rydel do podskupin podle tvaru zanechané rýhy, např. vlasově tenké z hřebenových, hluboce nebo mělce ryté, tupé rydlo zanechávající žlábky s jemnými podélnými drážkami se ukázalo jako neúnosné, vznikalo velké množství skupinek s malým počtem zástupců. Důvod je nasnadě – každé rydlo se používáním obrušovalo a jeho stopa se měnila. Rezignovala jsem i na slovní rozlišování tvaru vlnice (táhlá, strmá, převrácená, drobná, vysoká, střední, apod.), více než slovní popis vypoví kresba. Z kresebných tabulek vyplývá, že ve všech horizontech se objevovaly všechny typy vlnic včetně přerušovaných a nepravidelných. Vede

mě to k závěru, že výsledný typ vlnice závisel na dovednosti hrnčíře a snad i na jeho okamžité kondici – nepravidelně vedené navzájem se křížící rýhy, vlnice a vrypy (obr. 59/167 752; 63/160 757, 82/178 777, 83/178 778, 86/178 844 ze staršího horizontu, 99/184 463 ze středního horizontu) nebo slabě ryté nezřetelné rýhy a vlnice (obr. 90/184 875, střední horizont) působí dojmem učednické práce nebo práce třesoucích se rukou. Jejich výskyt soustřeďující se do staršího horizontu opět ukazují na lepší úroveň hrnčířských dílen v mladším horizontu.

III/1	vpich/vryp	vlnice	linie	vln.+lin.	vryp+lin.	vryp+vln.	typ rydla
vícehroté	2	27	13	39	1	1	83
dvojhroté		1	11	7			19
jednohroté	5	14	193	54	7		273
jed.+vícehroté		1	2		1		4
jedn.+2+vícehr.			1				1
typ výzdoby	7	43	220	100	9	1	380

Tab. 9. Typy výzdoby v mladším horizontu.

III/3	vpich/vryp	vlnice	linie	vln.+lin.	vryp+lin.	trojkomb.	typ rydla
vícehroté	1	18	5	27			51
dvojhroté		5	2	4			11
jednohroté	3	20	75	30	1	1	130
jed.+vícehroté				4	3		7
jedn.+dvoj.			1				1
dvoj.+vícehr.					1		1
typ výzdoby	4	43	83	65	5	1	201

Tab. 10. Typy výzdoby ve středním horizontu.

III/5	vpich/vryp	vlnice	linie	vln.+lin.	vryp+lin.	trojkomb.	typ rydla
hřebenové	8	77	23	92			200
dvojhroté		11	11	31			53
jednoduché	9	54	196	79	13	2	353
jed.+hřeben.		2		9	7	1	19
jedn.+dvoj.				3			3
dvoj.+hřeben.		1		2			3
typ výzdoby	17	145	230	216	20	3	631

Tab. 11. Typy výzdoby ve starším horizontu.

V mladším horizontu jednoznačně převažuje používání jednohrotého rydla (v 72%), které bylo používáno 3,5x častěji než vícehroté (23%), zatímco použití dvojhrotého je jen

pětiprocentní. Motiv vodorovných linií činí 58% ze všech zdobených střepů a převažuje více než dvojnásobně nad druhým nepočetnějším motivem kombinace vlnic a rovných linií (26%) a pětinásobně nad třetím motivem vlnicovým (11%). Vrypy a vpichy včetně použití v kombinaci s rýhou jsou zastoupeny necelými 5%, ani jednou se nevyskytla kombinace všech tří prvků ryté výzdoby.

Ve středním horizontu rovněž převažuje používání jednohrotého rydla (v 65%), avšak jen 2,5x oproti vícehrotému (téměř 30%), zatímco podíl dvouhrotého se nezvýšil. Převaha motivu linií (41,3%) oproti druhému – kombinaci vlnic a rovných linií (32,3%) je menší a proti třetímu nejpočetnějšímu motivu vlnic (21,4%) je, na rozdíl od mladšího horizontu, jen dvojnásobná. Pětiprocentní podíl výzdoby vrypy a vpichy včetně použití v kombinaci se nezměnil. Ve starším horizontu je pestrost používaných prvků i nástrojů největší. Jednohroté rydlo bylo použito na nadpoloviční většině zdobených zlomků (57,6%), vícehroté na třetině (33,4%) a dvouhroté na 9%. Výskyt motivu vlnic kombinovaných s linií (34,2%) téměř vyrovnává počet použití motivu rovných rýh (36,5%), oba mají více než třetinový podíl ze všech výzdobných motivů, necelou čtvrtinu střepů zdobí motiv vlnice (23%), použití vrypů či vpichů včetně použití v kombinaci se nepatrně zvýšilo (6,3%). Podotýkám, že na střepovém materiálu nelze rozeznat obvodové linie od šroubovice, nicméně ani na celých hrncích (viz dále) se šroubovice neobjevila.

Zvláštním prvkem ryté výzdoby je zdobení krajů nebo vnitřků okrajů nádob. Na Otakarově ulici se vyskytly jen ve starším horizontu. Vnitřek okraje byl zdoben hřebenovými vpichy (obr. 45/159 995), kraje byly zdobeny jednou dvěma hřebenovými vlnicemi (obr. 88/181 513) a jednou hřebenovou vlnicí a pásem (obr. 89/182 252). Výzdoba vpichy na vnitřní straně okraje má poměrně přesnou analogii na zlomku z Ostrožské Nové Vsi, lokality Oráčiny (*Galuška 1987*, 78, obr. 4), tedy na místě patřícím do zázemí aglomerace staroměstsko-uherskohradišťské. Sporadický výskyt takto umístěné výzdoby podporuje mínění L. Galušky, že výzdoba vnitřní strany okraje záležela na schopnostech a představivosti hrnčíře (*Galuška 1987*, 79). Domnívám se, že totéž platí o výzdobě krajů nádob.

Lišty se vyskytly jen čtyřikrát, jednou ve starším horizontu (obr. 62/167 962), dvakrát ve středním (obr. 95/161 667, 98/171 395) a jednou v mladším (obr. 67/161 052), avšak vždy se jedná jen o výzdobný prvek na běžné keramice, nikoliv o primárně funkční součást velkých zásobnicových hrnců, jaké je popisuje L. Galuška ze Starého Města, z polohy U Víta (*Galuška 1989*, 126-130).

Značky na dnech nádob se objevovaly hlavně v mladším horizontu (obr. 73/165 490 kříž, 165 491 dva soustředné kruhy; 75/ 176 613 kříž, 176 190 kruh; 76/177 085 kruh, 177 435 kříž), ve starším byla objevena jediná (obr. 53/163 316 kříž), ve středním žádná. Důlky na dně jsou četnější, ty jsou ovšem pouze svědectvím výroby na ručním hrnčířském kruhu s vystupující osou a objevily se čtyřikrát ve starším horizontu a jednou v mladším (76/176 956), jednou jsem zaznamenala výstupek uprostřed dna jako otisk zapuštěné osy, rovněž v mladším horizontu. Dvakrát se na dně nádoby zachovaly otisky dřeva hrnčířského kruhu.

V. 2. 1. 2. 5. C. Celé nádoby aneb hrnce, hrnky, hrnečky...
Publikováno: *Frolíková-Kaliszová 2009d*

Archeologické bádání o keramice se soustřeďuje především na její typologii jako prostředek pro datování nálezových celků. Menší segment množiny bádání tvoří zkoumání způsobů výroby, protože ta z velké míry podmiňuje tvarové a výzdobné možnosti hrnčíře. Nejmenší pozornost byla věnována otázce objemů (*Marešová1980*, *1983,* 72-75, *Bialeková – Tirpáková 1983, Tirpáková – Bialeková – Vlkolinská1989*, *Fusek 2002*, *Kuna – Profantová*, *2005*, 155-156) a prakticky nulová jejich účelu, s výjimkou diskuse o existenci či neexistenci funerální keramiky. Mlčky se předpokládá, že v hrncích se vařilo, v zásobnicích skladovalo, výjimečně byl hrnek použit jako schrána pokladu. Tento přístup je dán zlomkovitostí keramiky dochované na sídlištních – na střepu můžeme pozorovat tvar, případně technologické stopy, ale málokdy se podaří najít a identifikovat tolik střepů z jednoho hrnce, aby z něj bylo možno slepit celý profil a aby mohl být rekonstruován a změřen jeho objem.

Celé tvary známe hlavně z hrobů, a zde narazíme na první rozdíl mezi nádobami z pohřebišť a těmi ze sídlišť: zatímco z hrobů pocházejí nádoby vesměs menších rozměrů a objemů, ze sídlišť máme i nádoby větší a velké. D. Bialeková uvádí z hradiska Pobedim 25 celých hrnců o objemech od 1/6 do 8 sextarií (1 sextarius rovná se 547 cm^3, *Marešová* 1980, 36, při přepočítávání jsem zaokrouhlovala na 0,55 l), to znamená od 0,75 do 4,4 l, a z celého Slovenska až do objemu 11,5 l (*Bialeková – Tirpáková*, 1983, 122, obr. 1, 132, tab. IX, 137). Souvěké pohřebiště v Uherském Hradišti-Sadech, poloha Horní Kotvice, vydalo 66 hrnků o vnitřních průměrech hrdla od 48 do 126 mm a objemech 0,135 až 1,63 l (*Marešová 1983*, 72-75). Jak K. Marešová, tak D. Bialeková se objemy nádob zabývaly se záměrem dokázat možnost, že hrnčíři v době Velké Moravy používali při výrobě římských měr, A. Tirpáková pak dokazovala, že objemy nádob lze zjistit výpočtem i z kresebné rekonstrukce. G. Fusek srovnal

změřený objem 10 hrnců z Nitry-Šindolky s jejich objemy vypočtenými a zjistil, že u celých symetrických nádob je odchylka při výpočtu mezi -0,31 a +1,95%, zatímco u dosádrovaných asymetrických nádob se objevily odchylky -16,71 a +31,92%. To je z hlediska metodiky podstatné zjištění, protože středně velké a velké nádoby jsou zpravidla dosádrované a asymetrické. Co se týče zjištěných objemů, pohybovaly se od 0,325 do 12,89 l. N. Profantová zjistila u 31 celých nádob pražského typu z Roztok u Prahy objemy od 0,2 (miniaturní nádobka) do 16 l a stručně se zmínila i o jejich účelu: nádoby do 1 l považuje za keramiku stolní, 1-2 l za nádoby k „výrobě a skladování“ mléčných výrobků, 3-7 l k vaření, 5-7 l pro přípravu luštěnin, a zásobnice měly objem více než 10 l (*Kuna - Profantová 2005*, 156, tab. 24, 152-3).

inv. č.	objem	výška v cm	p. okraje v cm	p. dna v cm	v. hrdla v cm	v. výduti v cm	p. hrdla v cm	prům.výd. v cm	popis
164 828	0,9 l	13,5	12	8	12	9	8	11	hrnek
159 929	0,9 l	13	16	8-9	10	7	12	13,5	miskovitý hrnek
182 544		14,5	10	7	12,5	8,5	8	10,5	hrnec
184 462		14	20	8	11	7	16	17	miska
164 829		17	17	8,5	15	9	12,5	15	hrnec
93 168	8-9 l	27,5	26	9-10	26-26,5	18,5	21,5	25,5	velký hrnec
163 420	8-9 l	29-30	24	13	28	21	19	24	velký hrnec
182 536	14-15 l	31,5-34,5	30,5-31,5	13	30	24	28	31	zásobnice
165 686	přes 20 l	40-42	29-30	13	36,5	29	23	28	zásobnice

Tab 12. Objemy a velikosti rekonstruovaných nádob z Uherského Hradiště, Otakarovy ulice.

Z lokality Otakarova ulice v Uherském Hradišti z vrstev z druhé poloviny 8. až počátku 10. století je nyní v depozitáři Slováckého muzea uloženo šest rekonstruovaných nádob různých velikostí. Každé byla změřena výška, průměr okraje, vnější průměr dna, výška hrdla v jeho nejužším místě a výška výduti, na kresbě byly změřeny nejmenší vnitřní průměr hrdla a největší výduti. Vnitřní průměr dna nemá smysl zjišťovat vzhledem k jeho oblé profilaci. U velkých nádob je z kolísání rozměrů jasně patrná jejich asymetričnost, protože hrnčíř při stavbě a obtáčení obtížně zvládal jejich hmotu. Křivost stěn se ještě zvětšila při slepování střepů a dosádrování tvaru. Objem byl zjišťován postupným plněním nádoby po nejužší průměr hrdla nejdostupnějším ze všech prostředků – vodou, nalévanou kuchyňskou odměrkou o obsahu 1 l s ryskami po 1 dl. U velkých nádob je hrdlo protáhlé, nelze přesně určit jeho největší zúžení, uvádím proto maximální míru až po místo, odkud se hrdlo zřetelně rozšiřuje nahoru. U největší

zásobnice nebylo možno zjistit její úplný obsah, protože v oblasti hrdla a okraje nebyla zcela dosádrována. Nádoby 182 544, 184 462 a 164 829 jsou rekonstruovány pouze kresebně, jejich obsah podle rozměrů odhaduji na více než 1, ale méně než 2 litry. Následující rozdělení nádob do kategorií podle velikosti je dáno stávající situací zpracování nálezového fondu z Uherského Hradiště, v němž zatím chybí kategorie nádob střední velikosti mezi 2 až 8 litry. Proto jsem do kategorie malé nádoby prozatím zahrnula všechny, které nepřesáhly výškou ani průměry 20 cm a obsahově 2 litry. Vidíme mezi nimi tvary hrncovité, jejichž výška zřetelně převažuje nad průměrem výduti i okraje (obr.101/164 828 a 164 829, obr. 102/182 544), misku s průměrem výduti i okraje větším než výška (obr. 100/184 462) i miskovitý hrnec s výškou zhruba rovnou průměru výduti (obr. 102/159 929). Jen u této kategorie má smysl měřit objem na zlomky litru. Nápadná podobnost hrnců 164 828 a 164 829 není náhodná, byly nalezeny ve stejném objektu a spolu s dalšími střepy v něm nalezenými byly pravděpodobně vyrobenou jedním hrnčířem či hrnčířkou. Náleží mladšímu nálezovému horizontu, zatímco ostatní tři nádoby pocházejí ze staršího horizontu.

Velké hrnce o shodném objemu 8 až 9 litrů reprezentují rovněž oba nálezové horizonty. Rozdíl mezi náplní po nejnižší a nejvyšší část hrdla, která činí 1cm výšky, znamená při průměru hrdla kolem 20 cm skoro o 1 litr náplně víc. Starší (obr. 102/163 420) má horší povrchovou úpravu, ale relativně tenčí stěny a stabilnější tvar se širším dnem a menšími průměry, mladší (obr. 101/93 168), s kožovitě lesklým povrchem, měl původně obsah větší než změřený, protože uvnitř jsou stěny a dno v dosádrovaných místech až dvojnásobně silnější než originální střep.

Do kategorie zásobnic jsem zařadila dvě největší nádoby, jednu o objemu 14-15 litrů ze staršího horizontu (obr. obr. 102/182 536) a druhou o objemu přes 20 litrů z mladšího (obr. 101/165 686). Menší a starší zásobnicový hrnec má stěny uvnitř pokryté jemnými vodorovnými prasklinami a povrch lesklou šupinovitě se odlupující vrstvičkou uvnitř černou, vně okrovou. Bez chemické analýzy nelze rozhodnout, zda jde o hrnčířskou úpravu povrchu přetahem nebo o stopy po náplni, pravděpodobnější se však jeví první možnost. Největší nádoba má pečlivě obtočené stěny téměř po celé výšce, jemně rytou výzdobu, profilovaný okraj. Nejzajímavější na ní jsou jasné stopy její náplně – slabé červenofialové zbarvení spodku nádoby od barviva organického, a to rostlinného původu (chemická analýza barviva byla provedena již v r. 1989). V zásobnici tedy bylo zpracováváno ovoce. Nejjednodušší je rozmačkání a procezení na šťávu. Kameninové nebo polévané hrnce velkých objemů jsou k tomuto účelu používány v domácnostech, ve kterých si ze zahradního ovoce vyrábějí domácí pochutiny, dodnes.

Druhou možností je zpracování plodů bezu chebdí nebo kaliny na barvivo (*Opravil 1972*, 21). Staří Slované sbírali lesní plody, z nichž barví borůvky, ostružiny, maliny, jahody, třešně, rybíz, trnky, černý bez (*Hajnalová 2001*, 105, *Opravil 1972*, 20). Obyvatelé ostrovního hradiště je pravděpodobněji přinášeli z okolních strání, zarostlých porostem tohoto typu dodnes (nejblíže leží svahy pod Sadskou výšinou). Z botanických rozborů materiálu z Mikulčic známe pecky švestek a slivoní (vedle dalších druhů ovoce, které ale nebarví, *Opravil 1972*, 17) a není důvod předpokládat, proč by nebyly pěstovány i ve staroměstské-uherskohradištské aglomeraci. Jestli se ve velkých zásobnicových hrncích ovoce již tehdy rozvářelo na marmeládu nebo povidla, to zatím nevíme. Rovněž další možné použití ovocné šťávy, jejíž část se mohla nechat zkvasit na ovocný burčák v dřevěných bečkách, je archeologicky nedoložitelné.

U ostatních nádob žádné průkazné stopy používání nejsou doloženy, musíme se proto spokojit s „kuchyňskými" úvahami. Velké hrnce byly a někde ještě jsou používány pro uskladnění zásob vyškvařeného sádla, uvařených povidel a stočeného medu na zimu. Také v nich lze nechat zkvasit zelí, i když je to v dřevěném soudku praktičtější. Pokud Slované již tehdy nakládali okurky (semínka nalezená v Mikulčicích), nemohli tak činit do sklenic jako dnes, ale použili by asi soudek nebo větší hrnec. Rovněž pro příležitostné vaření piva na různé oslavy během roku by asi hospodyně (či snad hospodář?) používaly právě velké až zásobnicové hrnce. Hrnce-železňáky o velikosti 9-10 litrů stávaly v dobách nedávno minulých na okraji plotny sporáku či pece, aby byla stále po ruce zásoba teplé vody. U velké kamenné pece ve slovanském domě nepochybně měl své místo hrnec na vodu také. Nezapomínám na možnost uložení malé zásoby zrní ke spotřebě během několika dní, přestože se mi zdá pravděpodobnější, že bylo zavěšováno ve vacích na trámy, aby se k němu nedostaly myši.

Velikost hrnců, které hospodyně používala k vaření, se řídila množstvím strávníků v domácnosti. Je třeba brát v úvahu skutečnost, že při vaření musí být nádoby plněny jen do poloviny až dvou třetin, maximálně tří čtvrtin svého obsahu, při tvaru slovanských hrnců to znamená asi po největší výduť, aby vařící se voda nepřetékala z hrnce. Jaký má potom význam měření hladiny s přesností na milimetry a objemů na cm^3? A co se v nich mohlo vařit? Maso, zelenina, luštěniny, polévky s nejrůznějším obsahem. Těžko by se v nich mohly vařit sladké mléčné kaše, jaké známe my. Obilniny se musely nejprve rozvařit ve vodě, a teprve rozvařená měkká hmota mohla být ochucena mlékem a medem. Ke zpracování mléka sloužily asi hlavně dřevěné nádoby, různé díže, hrotky, putýnky a máselnice, jež jsou doloženy v etnografických sbírkách muzeí a skanzenů. Menší hrnce mohly sloužit ke svařování mléka a jeho

krátkodobému uchování, k přinášení oběda na pole nebo do lesa, příležitostně také polévky šestinedělce, do domu nemocného apod., jako to bylo zvykem na venkově až do nedávna. U miskovitého hrnce a misky předpokládám zhruba stejné využití jako u hrnců a hrnků stejného objemu. Jídlo u společného stolu se jistě nabíralo dřevěnou lžící ze společné dřevěné mísy a zapíjelo z dřevěných pohárků, protože sebemenší hrnek běžné slovanské keramiky má příliš drsný povrch a silný okraj, nepříjemný na dotek rtů. O stolování velmožů nemáme v archeologických nálezech, kromě vzácných střepů skleněných nádob, žádné doklady. Můžeme si představovat zdobně vyřezávané dřevěné nádobí a náčiní, u knížecího stolu i z cenných kovů, ale zatím nic z toho nebylo nalezeno.

Nakonec několik slov o terminologii. V dnešní době označujeme jako hrnce veškeré, většinou kovové, nádoby používané k vaření (kromě specializovaných tvarů), které mají obsah 1 litr a víc. Hrnky, zpravidla porcelánové, méně plechové nebo smaltované, používáme k pití, přičemž jejich obsah je od 2 dl do 5 dl, větší hrnek může být používán k ohřevu mléka apod. A když se řekne hrneček, představíme si malý hrníček do dětské ručky nebo jemný porcelánový šálek s podšálkem na sváteční pití kávy nebo čaje. U slovanské keramiky by bylo možno zdrobnělinu použít jen pro miniaturní nádobky. Pojem hrnek odpovídá menší nádobce, proto jsem ho použila pro nádobky o obsahu do 1 litru. Všechno, co je větší, jsou hrnce. Ty největší jsem označila jako zásobnice z toho důvodu, že naplněné je nelze běžně přenášet a jejich obsah musel být vybírán naběračkou nebo menší nádobkou.

Z úvah o použití nádob vyplývá, že slovanské hospodyně nepotřebovaly a proto ani nepožadovaly nádoby přesně daných objemů podle ustálené soustavy měr, ať už římských či jiných. Každá měla „v oku“ míru hrnce, kterým zrovna potřebovala doplnit vybavení své domácnosti a podle toho si u hrnčíře vybírala. Stejně tak hrnčíř na základě zkušenosti odhadl, jaké množství hlíny bude potřebovat k výrobě hrnce požadované velikosti, ale určitě nebyl schopen vypočítat koeficient smrštění vlhké hlíny, aby si pak mohl vzít správné množství pro výrobu nádoby přesně daného objemu. Otázka měr, vah a objemů má v našem raném středověku místo jen v dálkovém obchodu, a ten se kuchyňské hrnčiny netýkal (*Frolíková-Kaliszová 2009*, 94-98).

V. 2. 1. 2. 6. Zvířecí kosti

Publikováno: *Frolíková-Kaliszová 2004*, 75-80

Obsáhlý soubor zvířecích kostí z výzkumu na Otakarově ulici postihla povodeň ještě citelněji než artefakty, proto jsem mu věnovala vedle artefaktů největší pozornost. Pokud je mi známo, R. Snášil nedával kosti z výzkumu k osteologické analýze, v archívu archeologického oddělení Slováckého muzea v Uherském Hradišti nebyly žádné protokoly nalezeny. Alespoň některé vybrané nálezy kostí a paroží však s osteologem Z. Kratochvílem z AÚ ČSAV Brno konzultoval, o čemž svědčí jeho informace o tom, že podle perlení paroží pocházeli ulovení jeleni z lužních i horských lesů (*Snášil 1983*, 153). Ještě za svého působení ve Slováckém muzeu v Uherském Hradiště 1988 jsem nechala určit kosti z výzkumné sezóny 1987. Určení prováděl RNDr. Z. Kratochvíl, CSc. V dalším roce Z. Kratochvíl vážně onemocněl a k předání kostí z dalších sezón už nedošlo. V r. 1997 prošla Uherským Hradištěm povodeň, která zalila celou archeologickou sbírku, uloženou v té době ve sklepeních bývalého františkánského kláštera. Po vyčerpání vody ze zaplaveného sklepního depozitáře byl zpočátku obsah krabic pečlivě překládán a údaje na štítcích omývány a přepisovány. Po několika dnech ale začaly na všem papírovém rašit bílé, zelené a černé plísně, které rozežíraly písmo a nejdůležitější se stalo co nejrychleji dostat všechno ze sklepů pryč. Pracovníci muzea už přepisovali jen to, co se ještě dalo přečíst, a v rychlosti plnili přepravky jednu za druhou, takže docházelo k rozdělení materiálu z jedné krabice po sáčcích. Tak se mohly části celků ocitnout na umytí v různých institucích. Po navrácení materiálu jsme zjišťovali, že někdy byly celky s neúplným popisem sesypány dohromady; takže u kostí, vzorků mazanic, kamenů či jiného materiálu, který byl číslován jen výběrově, už nešlo zjistit jejich původ. Zřejmě v důsledku dalšího stěhování materiálu z provizorního uložení v Topolné do nových archeologických depozitářů v Buchlovicích a poté do nynějších depozitářů v bývalých kasárnách v Uherském Hradišti, jakož i střídání archeologů a technického personálu ve Slováckém muzeu došlo k tomu, že většina kostí nalezených v r. 1998 a část nalezených v r. 1999 byly znovu ztraceny, některé z nich byly v dalších letech znovu nalezeny. Stav dochování osteologického materiálu zjištěný do r. 2002 je zachycen v tabulce:

rok výzkumu	počet nálezů	stav v r. 2002
1985	3 492	2379
1986	1 249	684
1987	2 568	517
1988	2 690	340
celkem	9 999	3 920

Tab. 13. Počty zvířecích kostí evidovaných po výzkumu a nalezených od povodně v r. 1997.

Bylo dohodnuto, že v rámci grantu GAČR Sídelní aglomerace velkomoravských mocenských center v proměnách údolní nivy, jehož řešitelem byl L. Poláček, budou předány k osteologickému určení i identifikované kosti z výzkumu na Otakarově ulici v Uherském Hradišti. Určení provedl RNDr. V. Páral z Veterinární fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

přírůstkové č.	čtverec	poznámka	pův.	2002	Ov-Cp	Sus	Eq	Bo	BoP	Cer	Gal
starší horizont											
5/85	B 7		200	30	1/1	11/3		9/1			
13/85	C 7	2 brusle	5	15			1/1	2/1	13/1	1/1	
15/85	C 8		690	603	73/4-7	276/7-15	1/1	138/3	15/2	5/1	
			3	3					3/2		
22/85	E 8		70	69	16/4	26/3		16/2			1/1
26/85	E 9		266	276	43/5	158/12		39/2	9/1		
30/85	F 9		378	378	58/8	205/15		65/4	6/1		1/1
112, 125/87	D 7		167	86	17/5	51/7		13/1-2	2/1	1/1	2/1
129/87	C 6		14	16		12/3		4/1			
střední horizont											
107/81	B 10	obj. 15	102	12	3/1	5/2		2/1	2/1		
12/85	C 7	pod povodňovou	138	81	11/2	36/3		16/2	1/1	1/1	
25/85	E 9		33	37	2/1	26/3		3/1	1/1		
74/87	F 10	III/3a	26	18	1/1	9/2		6/1	1/1		
107/87	E-F 8		39	24	5/2	6/1		5/1			
110/87	D-E 7		41	27	7/1	14/3		5/1	1/1		
111/87	D 7	2 šídla	63	37	13/3	19/3		2/1	1/1		
116/87	G 10		21	12		9/2		3/1			
118/87	D 7	obj. 16/87, III/3b	6	20	7/2	10/2					
mladší horizont											
10/85	C 7	obj. 35/85	50	56	4/1	34/5		7/1		1/1	
16/85	D 8		53	49	9/1	8/1		9/1	1/1		1/1
17/85	E-D 8-9	obj. 33/85	316	237	33/3	69/6		54/4	5/1		
21/85	E 8		109	112	14/4	27/4	2/1	32/2	6/1		
23/85	E 9		262	273	53/7	85/7		55/1			1/1
24/85	E 9	III/1b	189	99	13/3	46/4		21/2		4/1	
27/85	F 9		33	30	10/2	8/2		8/1			
16/86	E 9	kontrol. blok	58	57	14/2	24/4		15/1	1/1		
18/86	B 7	kontrol. blok	33	32	6/2	12/3		12/1			
29/86	E 8	kontrol. blok	45	35	7/1	18/3		9/2			
55/87	F 10	II/III	20	20	4/1	11/3		4/2	1/1		
62/87	G 10		19	3	1/1	2/1					
94/87	E 8	obj. 33/85	98	117	13/2	62/8	1/1	25/3	6/1		
97/87	E 7	obj. 13/87	82	33	4/2	22/3		6/2			
99/87	E-D 7		25	6	1/1	5/2					
100/87	D 7		100	16	1/1	7/2		6/2	2/1		
102/87	D 7		18	17	10/1	5/2		2/1			
106/87	C 6		14	9		4/1		4/1			1/1

Tab. 14. Zvířecí kosti určené V. Páralem. Číslo před lomítkem udává počet zlomků, číslo za ním počet jedinců, z nichž zlomky pocházely.

V tabulce (tab. 14) je vidět, že v některých celcích se dochovalo kostí méně, v jiných více. První případ je jasný - příliš malé zlomky kostí byly při popovodňovém čištění vyhozeny. Druhý si vysvětluji tak, že došlo k rozpadu, odlupování a lámání kostí. Ostatně ve svém posudku u č. 17/85 V. Páral uvádí „drť, rozpadající se kosti a fragmenty se prakticky nedají čistit.“ V některých případech je však nepoměr tak velký, že připouštím možnost záměny (např. u č. 118/87 a 99/87 nebo 62/87). Srovnání s výsledky, k nimž došel Z. Kratochvíl, je jednak obtížné, jednak bolestné. Obtížné proto, že cíl analýzy i prezentace výsledků jsou různé, což je dáno dobou – před 15 lety nebylo zvykem určovat, z kolika jedinců kosti pocházejí, nyní naopak počítače umožňují mnohem podrobnější dokumentaci. A bolestné proto, že nám ukazuje dosah povodňových ztrát nejen kvantitativních – v r. 1987 nalezeno 3482 kostí, v r. 2001 určeno jen 2379, ale i kvalitativních – v r. 2001 chybějí tři živočišné druhy oproti roku 1988 (nebyly nalezeny husa, pes a srnec). Další rozdíl je v tom, že Z. Kratochvíl kromě kategorie Ovi-Capra uvedl tam, kde je bylo možno rozlišit, ovce a kozy zvlášť. Také rozlišoval prase domácí a divoké.

vrstva	Bos	Sud	Ov-Cp	Ov	Cp	Eq	Can	Gal	Ans	Cer	Cc	Sus	Urs	BoP	neurč.	celkem
II	31	54	14	2	1	1		5		1		4			147	260
II/III	16	74	20	1	1			3	2						251	368
III/1	114	171	36	9	3	6		3		8	3	17		2	424	796
III/3	18	53	28	1	3		1			6		1			82	195
III/5	167	322	64	28	3	7		3	1	35	1	4	1	4	448	1127

Tab. 15. Zvířecí kosti z výzkumu v r. 1987 určené Z. Kratochvílem. Bos – tur domácí, Sud – prase domácí, Ov-Cp – ovce nebo koza, Ov – ovce domácí, Cp - koza domácí, Eq – kůň domácí, Can – pes domácí, Gal – kur domácí, Ans – husa domácí, Cer – jelen lesní, Cc srnec obecný, Sus – prase divoké, Urs – medvěd brtník, BoP – pratur lesní.

Z výsledků Z. Kratochvíla je vidět, že lovené druhy tvoří velmi malou část kostí. Z jeho souhrnných tabulek vyplývá, že z domácího skotu, bravu i drobných přežvýkavců pocházejí kosti ze všech částí těla, a to včetně zlomků rohů, stejně jako z divočáka a jelena. Z koně pocházejí jen dlouhé kosti končetin, které byly vhodné pro výrobu nástrojů, což svědčí o tom, že jejich maso nebylo požíváno. Z divokých praturů byly nalezeny všechny druhy kostí (kromě obratlů) včetně rohů; domnívám se, že tato impozantní a tehdy už vzácná (jak ve svém posudku zdůrazňoval Z. Kratochvíl) zvířata byla trofejní kořistí vyhrazenou pro panovníka a jeho okruh. Ze psa, srnce, medvěda a domácího ptactva pocházejí jen ojedinělé kosti. Protože Z Kratochvíl určoval všechny kosti, zařadila jsem do tabulky pro srovnání i výsledky ze smíšené i z vrcholně

středověké vrstvy. V ní bylo téměř nulové zastoupení divoké zvěře (jediná kost jelení, čtyři kosti divočáka), naopak výrazně vzrostl podíl kostí skotu vůči kostem vepřů a stejně výrazně klesl podíl kostí drobných přežvýkavců.

Z výsledků V. Párala je přínosem stanovení počtu jedinců zastoupených v kostním materiálu. Bohužel, protože kosti byly předávány přes prostředníka a na etapy, nedošlo k souhrnnému určení počtu jedinců ve vrstvách. Můžeme tak pouze říci, že jich bylo více než je nejvyšší počet podle čtverců, tedy ve starším horizontu více než čtyři kusy skotu, 15 vepřů, osm ovcí a koz. Kosti koně, jakož i srnce a medvěda určené Z. Kratochvílem, pocházely zřejmě vždy z jednoho jedince. U drůbežích kostí je situace složitější, vzhledem k jejich křehkosti se zachovaly jen vzácně a spíše náhodou, jejich počet tedy nemůže být určující pro stanovení množství zkonzumovaných kusů. Vypovídají jen o tom, že slepice a husy byly chovány. O praturech a jelenech se zmíním dále, v části zabývající se nálezy rohů a parohů. Ve středním horizontu, kam se nálezy dostaly zčásti s naplaveninami a zčásti půdními pohyby a činností drobných živočichů i zašlapáním z horní vrstvy, jde vesměs o menší počty jak kostí, tak jedinců, a nemají příliš velkou vypovídací hodnotu. V mladším horizontu jsou celky ještě roztříštěnější, byly rozlišeny nejméně tři kusy skotu, osm prasat a sedm ovcí či koz, ostatní druhy byly zastoupeny asi jen jedním kusem.

inv. č.	předmět	vrstva
121 309	jelení paroh	III/5
99 305	srnčí parůžek	III/5
99 307-11	jelení parohy	III/5
159 925	jelení paroh	III/5
160 647	jelení paroh rozřezaný příčně na části	III/6
161 054-5	2 podélně řezané jelení parohy	III/1
162 404	ořezaný jelení paroh - trojcípá schránka	III/5
163 439-44	6 zlomků parohů	III/5
167 262-3	2 jelení parohy, z jednoho hrot d 14 cm	III/5
172 462	2 zlomky parohu	III/5
172 761	paroh rozřezaný na 4 kusy, hrot zaostřený	
178 218-220	3 ks jeleních parohů, z nich 2 osekané	III/1
181 998	hrací kotouček zdobený rytím	III/5
184 416	1 paroh řezaný podélně, rozlomený	III/5
184 416	1 polotovar zděře z příčně řezaného parohu	III/5

Tab. 15. Nálezy parohů a parohové industrie.

Aby bylo možné oba posudky srovnávat, sečetla jsem všechny kosti podle druhů zvířat v rámci horizontů z posudku V. Párala a u Z. Kratochvíla sečetla divoká a domácí prasata a

ovce a kozy s ovi-capra, a u všech vypočítala procentuální podíl. První nápadný rozdíl byl v procentech neurčených kostí. Vysvětlení bylo nasnadě, drobné neurčitelné zlomky kostí povodeň rozmáčela tak, že je nebylo možno uchopit a očistit a byly (až na výjimky) při mytí vyhozeny. Proto jsem procenta přepočítala vzhledem k počtu určených kostí. Zde už jsou podíly podle druhů zvířat a vrstev většinou srovnatelné. Získané výsledky se shodují s poměry běžnými na velkomoravských sídlištích (*Bialeková 1988*, 301-303) – nejvíce (kolem 50%) kostí pochází z prasat, následuje tur domácí, o něco méně jsou zastoupeni drobní přežvýkavci. V přepočtu na množství získaného masa jsou ovšem brav a skot srovnatelné, zatímco podíl koz a ovcí byl výrazně menší (z posudku Z. Kratochvíla). Z hlediska výživy obyvatel stravou živočišného původu nejsou mezi starším a mladším sídelním horizontem podstatné rozdíly.

Vezmeme-li nálezy parohů zachycené v seznamech nálezů, tedy s vyloučením vlivu povodní (ale bez určení, z kolika jedinců zlomky pocházely), dostaneme zčásti odlišný obraz (tab. 15). V mladším horizontu se počet jedinců zjištěných V. Páralem (jeden) liší jen málo od počtu kusů parohů (čtyři, snad tedy ze dvou jelenů), ve starším však počet parohů (až 21) naznačuje mnohem vyšší počet jedinců než jednoho zjištěného V. Páralem. Podle R. Snášila totiž pocházelo veškeré nalezené paroží z ulovených zvířat, nikoliv ze sběrů shozených parohů (*Snášil 1983*, 153). Totéž (pokud jde o počty jedinců) se týká rohů praturů (tab. 16).

inv. č.	předmět	vrstva
161 288	kozí roh	III/1
162 403	roh pratura	III/5
162 405	kozí roh	
163 419	roh pratura, osekaný	III/5
167 745-6	roh pratura, polámaný	III/5
168 825	kozí roh	
169 562	kravský roh	III
170 258	roh pratura, 2 ks	III
172 318	zlomky rohu pratura	III/3
177 591	roh pratura	III/1
177 852-3	roh pratura celý	III/1
178 121	roh pratura	III/1
178 217	kravský roh	III/1
179 028	roh pratura	III/5
179 325	3 rohy pratura	III/5
179 625	3 rohy pratura	III/5
179 847	lebka a roh pratura	III/5
180 421	roh pratura	III/5-6
180 496-7	2 rohy pratura	III/5

Tab. 16. Nálezy rohů.

Z celkového počtu nalezených a evidovaných kostí za čtyři výzkumné sezóny tvoří kosti a parohy se stopami opracování, včetně hotové industrie, 0,4 % ve starším horizontu a 0,6 % v mladším. Střední, tedy povodňový, není relevantní. Podle F. Biermanna se obvyklý podíl kostěné a parohové industrie na sídlišti pohybuje mezi 0,5 až 1,3 % (*Biermann 1998*, 99-100), mladší horizont tedy zapadá do tohoto rozmezí. Starší horizont má podíl nižší, avšak to je pochopitelné, protože ve zdejší odpadové vrstvě je abnormálně vysoký podíl zvířecích kostí mezi nálezy obecně a tím relativně klesá i podíl kostěné a parohové industrie a polotovarů.

inv.č.	předmět	vrstva
121 858	šídlo	III/3
99 306	hladidlo	III/5
100 315	šídlo	III/5
161 671 - 4	hladidla	III/3
162 406 - 7	hladidla	III/5
163 437	hladidlo	III/5
167 438	kost s otvorem	
167 259	hladidlo	III/5
167 260 - 1	řezané kosti	III/5
167 970	hladidlo	III/5
15/86	šídlo - proplétáček	III
16/86	ohlaz.kost- polotovar šídla?	III
170 465	šídlo	III/1
170 763	hladidlo	III/4
172 163 - 4	hladidlo, šídlo	III/3
178 841	závěsek	II/III
178 744	šídlo	III/3b
180 337	hladidlo	III/5
180 525	hladidlo	III/5-6
184 415	šídlo	III/5

Tab. 17. Nálezy výrobků a polotovarů z kostí a parohů

Z parohů byly nalezeny většinou jen polotovary. Prvním stupněm zpracování bylo rozsekání parohu na potřebné části (většina nálezů), následovalo řezání podle záměru příčně (jeden kus) nebo podélně (tři kusy), dále byly řezné plochy zhlazovány. U prvního stupně zpravidla nelze rozeznat, co mělo být výrobkem, pouze v případě A 162 404 – parohu se záseky, řezáním i dlabáním mohu říci, že výsledkem měla být trojcípá dutá schránka. Příčně řezaný kus A 184 416 měl být objímkou – zděří. Podélně řezané kusy mohly být zamýšleny jako destičky k obkládání střenek kovových nožů nebo jiných předmětů. Jediným dohotoveným nebo téměř hotovým výrobkem je hrací kotouček A 181 998 (viz výše). Repertoár výrobků z kostí je poměrně chudý, vyskytují se především šídla a tzv. brusle, ve skutečnosti hladidla. Hladidla, na rozdíl od bruslí, jsou vesměs bez otvorů v předním zvýšeném výběžku kosti a jejich spodek je

rovný, bez zúženého místa vzadu před kloubem, kde by bylo možno uvázat řemínky k upevnění „brusle“ k botě, jejich funkce je tedy zřejmá. Dva kusy určené V. Páralem pocházely z koňského metacarpu a z radiu tura domácího. Šídla jsou běžného tvaru s kulatým hrotem, určené kusy (rovněž dva) jsou z tibií ovce či kozy. U P 15/86 připadá v úvahu i funkce proplétáčku, protože hrot je širší než u ostatních šídel (*Bartošková 1995*, 55), nebo by se dal zařadit k šídlům/proplétáčkům R. Švecové (*Švecová 2000*, 62-63). Ve čtyřech případech snad jde o polotovar – u kosti s otvorem A 167 438, ohlazené kosti P 16/86 a dvou kostí se stopami řezání A 167 260 - 261. Pozoruhodným výtvorem řezbářství v kosti je závěsek ve tvaru krokodýlí nebo ještěrčí hlavy. Bohužel pochází z vrstvy se smíšeným materiálem středohradištním a středověkým, takže jeho datování je nezjistitelné, a navíc po povodních dosud nebyl nalezen (*Frolíková-Kaliszová 2004*, 75-80).

Výsledky osteologického rozboru ukazují obraz v celkových obrysech shodný s jinými velkomoravskými hradisky: dokládá konzumaci a tudíž chov především hovězího dobytka a prasat (u těch bez rozlišení domácí a divoké formy). Výrazně méně byly chovány kozy a ovce, podle kostí nerozlišitelné, a rovněž kur domácí. Výjimečně se objevily kosti husy domácí a koně. Pozoruhodný podíl v nalezených kostech tvořila trofejní zvěř – medvěd, srnec, ale hlavně jeleni a pratuři, jejichž impozantní rohy, u kořene o průměru 15 cm a délce jednoho 70 – 80 cm byly nalézány většinou ve starší vrstvě. Nepochybuji, že tuto zvěř si pro sebe a svou družinu vyhrazoval kníže, a je jisté, že lovy velkomoravských knížat tuto zvěř alespoň na Uherskohradišťsku vyhubily, protože mladší nálezy už nejsou známy (*Frolíková-Kaliszová 1991*, 37-38).

V. 2. 1. 3. Palynologie

Nejpodrobnější obraz vývoje přírodního prostředí na lokalitě a v jejím okolí, a to už od vzniku ostrova, poskytuje palynologie. Vzorky z lokality na Otakarově ulici byly odebrány H. Svobodovou, tehdy z Archeologického ústavu ČSAV v Brně, v r. 1988 z velkého profilu ve čtvercích G-F 10 a z vrstvy III/5 v korytě, k jejich zpracování však už tehdy nedošlo. V r. 2001 jsme uzavřely smlouvu díky grantu PK00P04OPP010 a vzorky byly rozplaveny a začalo jejich zpracovávání, přerušené dlouhodobou pracovní neschopností H. Svobodové. Teprve v loňském roce bylo zpracování dokončeno. Pro použití palynologie v archeologii jsou zvláště zajímavé rozdíly v pylových spektrech časově současných vrstev, avšak z různých půd. Vlhká půda vrstvy III/5 v zaniklém vodním korytě zachovala bohaté spektrum pylů (166 sporomorf). Mezi

dřevinami byly doloženo pyly dubů a borovic, pravěpodobně z okolí. Porosty břehů ostrova se skládaly z vrb, bříz a olší. Ochmet dokládá teplejší klima. Mezi bylinami převažuje trávo-bylinná rumištní vegetace (čekanka, merlíkovité). Rozvinuté obilné zemědělství je doloženo pylem pšenice a plevely chrpou, vlčím mákem a svlačcem rolním. Pyl dokládá i pěstování vinné révy. Játrovka hlevík tečkovaný dokládá odkrytou zamokřenou ladem ležící půdu na břehu vodní plochy, kde rostla i máta. Velké množství hyf houby Sporormiella indikuje pohyb hovězího dobytka na lokalitě.

Naopak pylové spektrum odebrané z profilu na břehu ostrova (obr. 42a, hloubkové míry dále uváděné jsou hloubkou v odebraném sloupci pylového profilu, počítané shora dolů), tedy ze suchých kulturních vrstev a od 100 cm hlouběji z naplavených hlín, bylo celkově velmi chudé. Výjimku tvořil pohřbený půdní horizont a vzorek z hloubky 135 cm naplavené půdy. Od hloubky 50 cm do 100 cm pylového profilu, tedy v kulturních vrstvách středohradištního období, se pravidelně vyskytovaly vlhkomilné dřeviny olše, bříza a vrba. Pyl habru, lísky, lípy a jilmu pocházel ze zbytků habrové doubravy v okolí. K časově zajímavým patří nález pylu ořešáku, který se na naše území dostal v době římské a spolu s pylem révy vinné z vrstvy III/5 dokládá pěstování kulturních plodin přejatých ze Středomoří. Jalovec se považuje za doklad pastevectví, podle mého názoru mohl být přivátý z okolních kopců. Zajímavé jsou nálezy pylu ochmetu, který indikuje teplé oceánické klima. V bylinném spektru se ukazuje trávo-bylinné rumištní společenstvo (čekanka, pelyněk, brukvovité, pcháč, merlíkovité). Z druhů, které mohly mít větší význam, je potřeba zmínit pohanku nalezenou v hloubce 70 cm, jejíž pěstování se dosud datovalo až od novověku. Musím však zdůraznit, že pohanku zmiňuje mezi pyly nalézanými jak ve vzorcích z Mikulčic, tak z Pohanska (*Svobodová 1990*, 200-202). Chrpa polní (85 cm a 100 cm) je plevelem obilných polí. Obiloviny (pšenice) se nalézaly v profilu jen v hloubce 45 cm. V celé části profilu od 50 cm do 100 cm se nalézají vodní a bažinné druhy. Od 60 cm do 70 cm se vyskytují vodní zelené řasy, které mohou osídlovat i malé tůňky. V 75 cm se objevuje pyl vodních makrofyt rdest. Halucha vodní dokládá zamokřené stanoviště v profilu v 95 cm, k ní se přiřazují ojedinělá pylová zrna leknínu a orobinců. Z toho je možné usuzovat na blízkost stojaté vody. Sporormilella je houba, která roste na zvířecích exkrementech. Zaznamenávána byla průběžně od 55 cm do 100 cm a prokazuje tak pohyb hovězího dobytka na místě. V 55 cm bylo zjištěno vajíčko tenkohlavce lidského a ve vzorku ze 75 cm část vajíčka škrkavky.

Část profilu od hloubky 100 cm do 150 cm obsahovala také velké množství uhlíků i minerálních částic. Od 102 cm do 130 cm se pylu nezachovalo mnoho, mezi dřevinami se

občasně v jednotlivých pylových zrnech vyskytovala olše, bříza, borovice a lípa, mezi bylinami trávy, pelyněk, pyl čeledi hvězdnicovitých a chrpa luční; jitrocel kopinatý a jitrocel prostřední. Podle tohoto velmi chudého spektra se jedná o rumištní vegetaci. Druh chrpy luční, která se v pylovém profilu vyskytuje pravidelně, roste na loukách, pastvinách, na okrajích lesů, v příkopech a na mezích. Upřednostňuje světlá a sušší až středně vlhká stanoviště a neutrální až slabě kyselé půdy bohaté na živiny. Bohatší vzorek ze 135 cm obsahoval 124 pylových zrn dřevina bylin. Mezi dřevinami se často objevovaly vlhkomilné druhy olše, bříza a vrba. Borovice pochází pravděpodobně z náletu. Zajímavý je v tomto kontextu kvetoucí břečťan, který kvete vysloveně jen na dlouhodobě osluněných polohách. Mezi bylinami převažuje čeleď hvězdnicovitých, která spolu s pelyňkem, čeledí merlíkovitých, šťovíkem, svízelem a kopřivou představují rumištní vegetaci. Máčka ladní osídluje suché pastviny nebo kamenité svahy a stráně. Jitrocel kopinatý většinou dokládá většinou spásané plochy. Obilné zemědělství reflektuje pyl žita a pšenice. Ve vzorku z hloubky 150 cm bylo dosaženo počtu 166 pylových zrn. Mezi dřevinami převažovala olše pravděpodobně olše lepkavá, indikující vlhké půdy. Doložena byla vrba, bříza a habr. Habr by mohl indikovat smíšené dubové habřiny. Zajímavý je nález pylu ořešáku. Mezi bylinami dominovala opět čeleď hvězdnicovitých, dále pelyněk, šťovík a kopřiva dokládající rumištní vegetaci. Máta rostla na vlhčích stanovištích. Jitrocel kopinatý opět dokládá pastvu. Velké množství obilovin, zejména pšenice a méně žita je dokladem obilného zemědělství v okolí.

Profil ukazuje trvalou přítomnost vlhkomilných dřevin, což je na ostrově přirozené, jakož i porosty dubových habřin v okolí. Bylinný porost samotného ostrova tvořila rumištní synantropní vegetace, z okolí byly přiváty pyly pšenice a žita. Zajímavý je výskyt ořešáku, snad mohl růst zplaněle v okolí již od doby římské. Důležité jsou nálezy pylu pohanky a vinné révy. Pěstování pohanky bylo tradičně spojováno až se 16. stoletím (ústní informace H. Svobodové-Svitavské), avšak její pyl se vyskytuje i ve spektrech z Mikulčic a Pohanska a dokazuje tak její pěstování již v 9. stol. přinejmenším v okolí centrálních hradišť (*Svobodová 1990*, 201-202). Ve vrstvách 9. stol. se objevuje teplomilný ochmet. Nepřekvapí výskyt pylů vodních a bažinných druhů rostlin i vodních řas, řeka Morava vytvářela tůňky se stojatou vodou a mrtvá ramena až do své regulace ve 20. století.

V. 2. 1. 4. Vývoj na lokalitě – rekonstrukce

Pro rekonstrukci podloží jsem použila i plány z výzkumných sezón 1981-1983, s jejichž sestavováním započali již R. Procházka a R. Snášil (obr. 41). Konfigurace ukazuje, že původně byla lokalita na Otakarově ulici okrajem ostrova: napříč zkoumanou plochou, od východu k západu se táhlo příkopovité koryto, místy široké až pět metrů a hluboké kolem 50 cm, vyplněné stojatou vodou. Patrně šlo již tehdy o mrtvé rameno nebo dokonce jen jeho konec. Dno i svahy koryta – původní proudnice toku - od nivelety zhruba 175 m n. m. níže byly pokryty modrošedým zvodnělým slínem, usazujícím se ve stojatých vodách (obr. 42 b, cituji z pedologické analýzy, vypracované ing. Z. Kovářem z Agrochemického podniku v r. 1988; posudek je uložen v archivu archeologického oddělení Slováckého muzea). Na slínu v nejhlubší části ležela deseticentimetrová vrstvička hutné zjílovatělé dřevité hnědé hmoty s vodorovným povrchem, tzv. hnilokal, vzniklý rozkladem dřeva za nepřístupu vzduchu. Často v něm byla ještě patrná vláknitá struktura dřeva a ležící kusy dřev. Výše bylo koryto téměř v celé své hloubce až 60 cm vyplněno černou hlínou protkanou vysráženými modrofialovými nitkami vivianitu $Fe_3(PO_4)_2.8\ H_2O$, vznikajícího chemickou reakcí při rozkladu masitých zbytků na kostech. Co se týče nálezů, zvířecími kostmi byla tato hlína, označená jako kulturní vrstva III/5, doslova nabita. Dále obsahovala četné zbytky ležících dřev i spodků do dna zaražených kůlů většinou malých (do 15 cm) průměrů (největší 20 cm), uhlíky a střepy, mezi nimi často i velké kusy, z nichž se daly rekonstruovat části nádob. Pedologicky jde o půdu hlinitou, s extrémně vysokým obsahem živin (fosforu, draslíku a hořčíku). To vše svědčí o tom, že koryto bylo obyvateli ostrova využíváno jako smetiště. Při odkrytí první části koryta v r. 1981 byly kůly interpretovány jako pozůstatky palisády v obranném příkopu (*Snášil – Procházka 1981*, 29-31; *Procházka - Snášil 1981*, 62; *Snášil – Procházka 1982*, 63). Vzhledem k nemožnosti vysledovat jakoukoliv pravidelnost je však pravděpodobnější, že jde o pozůstatky kůlů nesoucích lávky a můstky přes bahnitou plochu, průběžně opravované a vyměňované (*Frolíková-Kaliszová 2001*, 207). Proudnice je po obou stranách lemována mírně zvýšenou plochou mělčiny původní vodní plochy, která ale již v době počínajícího osídlení ostrova byla suchá, voda ji zalévala jen za povodní. Směrem do nitra ostrova byla plošina až 10 m široká, převyšovala dno koryta o 50 cm. Na opačné straně se koryto poměrně zvedalo prudčeji, agradační mělčina tam chyběla. V mělké části ramene tvořil podloží tvrdý silt, na nějž nasedala přímo nejstarší kulturní vrstva o mocnosti 20-35 cm. Z ní se v různých úrovních zahlubovaly kůlové jamky, z nichž většina byla rovněž malých a středních průměrů, několik však bylo větších, jež R. Snášil považoval za základ konstrukce dřevěné hlídkové věže, součásti palisádového opevnění (*Snášil – Novotný 1983*, 71, *Snášil 1986*, 36), umístěné na bermě před dosud neodkrytým valem na zvýšeném břehu ostrova. R. Procházka rovněž pokládal mělkou

část říčního ramene za uměle sníženou plošinu a v interpretaci kůlů jako palisády v příkopu souhlasil s R. Snášilem (*Procházka 1990*, 293), později od této interpretace ustoupil (*Procházka - Havlíček 1996*, 209).

Vlastní povrch ostrova ležel ještě o 50 - 60 cm výše a byl zachycen jen malým výsekem ve čtvercích G-F-E 10. Zde bylo možno řezem zjistit stratigrafii vrstev až do podloží (obr. 42 a), což bylo nutno také kvůli řešení problému, zda je břeh ostrova přírodního původu nebo jde o hliněný násep hradby (požadavek vznesený při odborné komisi k ukončení 8. etapy výzkumu v r. 1987). Na siltovém podloží a místy ještě na šedivém jílu ležela 30 – 40 cm mocná vrstva sterilních rezavohnědých jílovitých naplavenin s černohnědými povlaky vysráženého manganu, pedologicky charakterizovaná jako hlinitá, s nízkým obsahem humusu a vápníku a zásaditým PH. Rezavé zbarvení je způsobeno glejovými procesy, tedy střídáním oxidačních a redukčních procesů při oxidaci železa při zvlhnutí půdy v zimě a jejím vyschnutí v létě. Na ní byla 10 - 20 cm silná vrstva šedohnědé jílovité hlíny s pískem a uhlíky – pohřbený půdní horizont, v němž dřevo karbonizovalo za nepřístupu vzduchu. Tato půda je pedologicky charakterizována jako písčitohlinitá, s vysokým obsahem fosforu, draslíku a hořčíku, nízkým obsahem vápníku, středním obsahem humusu a zásaditým PH. Její povrch klesá z nejvyšší zachycené úrovně176,50 m n. m. v jižním rohu zkoumané plochy až na 175,50 m n. m. o šest metrů dál severovýchodním směrem. Byla převrstvena až 60 cm mocnou vrstvou naplavenin ve spodní části jílovitých rezavohnědých, v horní písčitých žlutých, archeologicky označených III/4 a III/3. Obě mají zásadité PH, vysoký obsah živin (P, K, Mn) a nízký vápníku, liší se však zrnitostí – nižší je hlinitá, vyšší písčitohlinitá, a obsahem humusu – nižší ho má nízký, vyšší střední. Leží již nad úrovní kolísající hladiny spodních vod. Rozdíly v zrnitosti a obsahu humusu jsou vysvětlitelné proplýváním z vyšších vrstev. Z této vrstvy pocházejí ojedinělé střepy, které se do ní dostaly zřejmě stejným způsobem. Povodňovou naplaveninu stejného charakteru nacházíme i v bývalém mrtvém rameni Moravy, kde překryla nejstarší smetištní kulturní vrstvu III/5 a její spodní rezavá část bez nálezů je označována III/4, horní žlutá část s malým množstvím nálezů je označována III/3. Z archeologických poznatků tedy vyplývá, že povodní, z nichž vznikly usazeniny, muselo být více než jedna; nejstarší překryla/y původní půdní horizont, vytvořila/y břeh a pravděpodobně způsobila/y zaslepení tohoto meandru, jenž poté začal být využíván jako smetiště a byl zanesen nebo zanášen další velkou povodní nebo povodněmi. Vrstva III/5 vytvořila v korytě nánosy o mocnosti 20 – 30 cm. Některé kůly a kůlové jamky se v nich rýsovaly od povrchu vrstvy, jiné se objevily až v průběhu jejího skrývání. Na jejím povrchu se vyrýsovaly objekty – ohniště s uhlíky a popelem. Na základě

dokumentace nelze s určitostí rozhodnout o původu zahloubených útvarů, označených jako obj. 3/86 a 34. Jsou položeny mimo průběh koryta, přesto jsou zahloubeny více než terén mezi nimi a korytem. Bohužel se oba útvary nacházejí na okrajích zkoumané plochy a nebylo možno pokračovat v terénním odkryvu dál, aby mohly být objasněny souvislosti. V souvislosti s obj. 3/86 je nápadný pravoúhlý tvar ostrovního břehu nad ním a koncentrace rohů praturů v jeho bezprostřední blízkosti (obr. 38a). Objekt 3/86 R. Snášil interpretoval jako součást rozsáhlého předvelkomoravského opevňovacího systému (*Snášil 1987a*, 36).

Povodňové vrstvy III/4-3 byly až 80 cm mocné v nejhlubších místech koryta (obr. 42b), na plošině vykliňovaly. Utvořily povrch vyrovnávající výškový rozdíl mezi korytem a mělkou částí mrtvého ramene a snížily také rozdíl výšky vůči břehu, zřejmě se však rozbahňovaly po každém dešti. Proto asi byl použit štěrkový posyp povrchu – vrstva III/2. Zároveň s ní vznikl na části plochy mezi suchým břehem a bývalým korytem objekt 33b z trámů a prken, posypaných štěrkem. Poloha trámu pod jihozápadním svahem koresponduje s trámy ve žlábku odkrytými ve čtverci C10 a pravoúhlým dřevem na „nároží“ ve čtverci F9, které jsou však dokumentovány až v úrovni podloží. Vzhledem k nedostatečné dokumentaci ale nemohu vyloučit, že by mohly souviset přinejmenším funkčně, tedy ve smyslu následných úprav ostrovního břehu na ochranu proti povodním. U objektu 33b jsem uvažovala o jeho výkladu jako zpevněné cesty přes bahnité koryto na sousední suchou plochu dalšího ostrova, jehož osídlení je doloženo sondou z r. 1979 ve dvoře Galerie Slováckého muzea (*Frolíková-Kaliszová 1991*, 37; *2001b*, 115-116). V době výzkumu a při komisi (zápis z odborné archeologické komise k ukončení 7. etapy výzkumu v r. 1986, uložen v archivu archeologického oddělení Slováckého muzea) uvažoval R. Snášil i o základu dřevohlinitého valu, v tom případě by však val musel být beze stopy snesen nebo šlo o jen o nedokončený záměr. Obtížnost pokusů o výklad funkce obj. 33b ztěžuje až znemožňuje také to, že neznáme jeho velikost.

Velkomoravská sídlištní vrstva III/1 je ve své spodní části značně probarvena žlutým pískem a proto byla v některých případech označována III/1b. Svrchní část vrstvy III/1 (III/1a) byla tmavohnědá, písčitá a obsahovala četná drobná bělostná zrnka vápenců a malt. Pedologicky je charakterizována jako písčitohlinitá, s vysokým obsahem živin, ale nízkým obsahem vápníku, středním obsahem humusu a neutrálním PH. V této vrstvě se nacházejí sídlištní objekty. Kromě jam jsou typické objekty z kamenů různých velikostí, většinou pískovců, z nichž některé na sobě mají přilepenou maltu a mnohé jsou přepálené. Jedná se zejména o obj. 33a, rozsáhlý slabě zahloubený objekt s ohništi nebo pecemi z drobných kamenů, v němž bylo použito

velkých kamenů zřejmě jako základového zdiva, u nějž stejně jako u obj. 33b neznáme velikost, a obj. 1/86 ze zdiva spojovaného maltou, s nímž možná souvisely sousedící obj. 16/87 a 17/87 a ohniště 15/87+1/88. Ve všech případech jde o destrukce původně nadzemních konstrukcí, důkladně rozrušené rozebíráním kamenů kolonisty po r. 1257, jak ukazuje obj. 9/87. V případě obj. 33b je nutno brát v úvahu i plochu štěrku ve čtverci C9, která se jeví jako pokračování plochy ze čtverců E 8-9 přerušené zahloubenou kolonizační zemnicí mezi nimi, a označení štěrk ve čtverci B8 na plánu 82/82; jestliže spolu souvisí, jde o jedinou rozsáhlou úpravu povrchu bývalého smetiště v zaniklém mrtvém rameni po velké povodni, která měla zpevnit půdu pro sídlení aktivity mladšího horizontu a bylo by možno předpokládat, že trámový rošt obj. 33b pokračoval také tímto směrem. To však bude možno rozhodnout až po zpřístupnění terénních deníků R. Procházky nebo po jejich zveřejnění autorem. U obj. 33a zase lze uvažovat o jeho spojitosti s obj. 1/86 ve smyslu původu kamenů z jedné nadzemní stavby, při níž byly použity kameny a malta. Předpokládám, že stavba byla umístěna nad svahem bývalého břehu jižně až jihozápadně nad zkoumanou plochou, jak tomu nasvědčuje rozptyl spadlých kamenů.

Kulturní vrstva se po opuštění ostrovního sídliště působením půdních mikroorganismů měnila v půdu. Po opětovném osídlení kolonisty ve druhé polovině 13. stol. byla půda – vrstva bezprostředním podkladem jejich sídelních činností a tudíž byla narušována četnými zásahy, dostávaly se do ní střepy i jiný středověký materiál, vyčnívající kamenné zdivo bylo vytrháno a použito např. ke stavbě chlebové pece (*Frolíková 2001*, 115, obr. 1). Obě vrstvy na sebe barevně i charakterem navazují tak, že je lze jen obtížně rozlišit jak v ploše, tak na profilu. Stejná situace byla opakovaně zjišťována jak v Uherském Hradišti *(Snášil – Procházka 1981*, 21-22), tak ve Starém Městě (viz zápis z jednání odborné komise na závěr výzkumných sezón 2001 – 2002 ve Starém Městě, 10. 9. 2002).

V. 2. 2. Výzkum na Mariánském náměstí

Výzkum na parcele po zbouraném domu na parcele 89/2 v jihozápadním rohu Mariánského náměstí (tehdy Rudé armády) probíhal v letech 1980-1984, tedy pět výzkumných sezón. Jak napovídají některé poznámky („nejhořejší mechanická vrstva“, P164/83, „druhá mechanická vrstva“, P 165/83) v sešitu Evidence nálezů, vrstvy i výplně objektů se kopaly po rýčových vrstvách ve čtvercích. Objekty byly vybírány vcelku, pokud byly hlubší než na jeden rýč, byly nálezy z nich evidovány jako „z horní části výplně“ nebo „ze spodní části výplně“. Kresebně

byly dokumentovány profily čtverců, nivelovány byly půdorysy objektů a rozhraní jednotlivých vrstev. Středohradištní vrstva, zde označená jako vrstva 6, o síle 15 cm, začala být rozebírána v r. 1981. Byly v ní rozpoznány objekty ve dvou horizontech, R. Snášilem označovaných „8. stol.“ nebo „9. stol.“. Protože takové absolutní datování není dostatečně prokazatelné, převádím je na neutrální pojmy starší a mladší horizont. Uvádím soupis objektů, u každého je nejprve uvedena charakteristika podle dokumentace R. Snášila, následuje můj komentář.

Popis objektů:

Obj. A - podlouhlá zahloubená část většího vanovitého objektu s šikmými bočními stěnami, označován jako příkop, později jako „příkopovitý žlab“. V jeho severozápadní části se nacházel starší objekt - kumulace pískovcových kamenů a pod nimi vrstva drobných uhlíků, nejspíše rozbitá pec, starší horizont. Tento starší objekt, který nebyl nijak označen, o zjištěných rozměrech 180x75 je překryt černou hlinitou vrstvou mladšího objektu A. Komentář: mladší objekt byl zachycen v délce 900 a šířce 200 cm, pokračuje mimo zkoumanou plochu. Původní obj. A není nikde časově zařazen, ale patří asi do mladšího horizontu.

Obj. B – popisován jako povrchový s kůlovou jamkou hl. 25 cm a průměru 26 cm, interpretován jako nadzemní stavba – obytná?, mladší horizont. Komentář: mělce zahloubená (o 20 cm) část plochy čtverců B1-2, nemá ohraničený půdorys, zakresleny v ní dvě plochy mazanice vzdálené od sebe sedm metrů, poblíž jedné z nich je zmíněná kůlová jamka. Může jít o dva nadzemní objekty, k určení jejich funkce není dost podkladů.

Obj. C – odpadní jamka, mladší horizont. Komentář: vzhledem k hloubce pouhých 30 cm by mohlo jít jen o terénní nerovnost, odpadní funkce byla přiřazena snad na základě výplně, která ale není nikde popsána.

Obj. D – polovina odpadní jámy, starší horizont. Komentář: rozměry šířka 170 cm, hloubka 90 cm svědčí pro původní interpretaci.

Obj. E – povrchová koncentrace drobných kamenů, mladší horizont. Komentář: horní část kontaminována středověkem (4 střepy vrcholně středověké keramiky), spodní část nepravidelného půdorysu zahloubená až o 38 cm už obsahuje výlučně středohradištní materiál.

Obj. F – část zemnice, horní část narušená středověkým hnojištěm, starší horizont. Komentář: spodní část zahloubená o 60 cm, dno kotlovité, rozměry na povrch 250x 550? cm. Vzhledem malé šířce a prohnutému dnu lze pochybovat o funkci obytné zemnice.

Obj. G – zemnice s pecemi, starší horizont. Komentář: pecemi jsou zřejmě míněna tři místa o rozměrech max. 60x50 cm s vrstvou mazanice. Největší šířka objektu 540 cm, délka nezachycena, oblé rohy, rovina dna kolísá až o 64 cm na vzdálenost 140 cm, což opět vzbuzuje pochybnosti o obytné funkci.

Obj. H – větší část jámy, starší horizont. Komentář: průměr 230 cm, hloubka nejvýše 30 cm, na okraji shluk kamenů.

Obj. I – ve čtvercích A-B3, mladší horizont. Komentář: jediná zmínka o něm se vyskytuje v sešitu Evidence nálezů, kde je u P 56/83 odkaz na nálezy z „prostoru obj. I".

Obj. J – necelá polovina jámy, starší horizont. Komentář: největší změřená délka 380 cm, hloubka 40 cm.

Obj. K – zásyp „udírny", starší horizont. Komentář: podlouhlý objekt se dvěma mírnými zahloubeními, ve svažitých stěnách tři kůlové jamky. Délka větší než 550 cm, šířka 520-5360 cm. Nikde není zdůvodnění, podle čeho byla objektu přiřčena funkce udírny.

Obj. L – jáma mladší než K, starší horizont. Komentář: část jámy orientované kolmo k obj. K, šířka 120-140 cm, největrší zjištěná hloubka 27 cm.

Obj. M – zemnice, starší horizont. Komentář: původní obrys není z dokumentace určitelný, objekt byl porušen zdivem domu. Kresleny byly pouze půdorysy v úrovni podloží a profily na okrajích čtverců. Maximální hloubka 92 cm, nivelace půdorysu však ukazuje nerovnosti dna objektu až o 47 cm, tedy příliš mnoho, než aby mohlo jít o obytný objekt.

Obj. N – okraj jámy, starší horizont. Komentář: zachycena příliš malá část objektu.

Obj. O - jáma, starší horizont. Komentář: není jasná souvislost mezi částí protáhlé jámy hloubky 60 cm ve čtvercích A5-6 a polovinou okrouhlé jámy hloubky 70 cm ve čtverci A6. Možná, že splývaly v horních částech výplně a teprve v reliéfu dna se oddělily.

Obj. P – část jámy, starší horizont. Komentář: menší část jámy, hloubka 22-35 cm.

Obj. S – jáma, starší horizont. Komentář: dvoustupňová jáma zhruba kruhového půdorysu, průměr 320 cm, největší hloubka 100 cm.

Obj. U – jáma, starší horizont. Komentář: největší zahloubení 110 cm, oválný tvar, rozměry 280x160 cm.

Obj. V – jáma, starší horizont. Komentář: největší zahloubení 40 cm, vejčitý tvar, rozměry 160x100 cm.

Obj. W – jáma, starší horizont. Komentář: zahloubení 30 cm, vejčitý tvar, rozměry 240x150 cm.

Obj. X – okraj zahloubeného objektu. Komentář: bez nálezů.

Obj. Y – jáma související s obj. O, starší horizont. Komentář: jáma s šíjovým protažením směrem k jámě O ve čtverci A6, zahloubení 18-40 cm, obj. O o dalších 35 cm hlubší.

Nepojmenovaný objekt – mělčí rozsáhlejší objekt ve čtvercích B-C5, vybírán na tři rýčové vrstvy označované 6/1-3, mladší horizont. Komentář: není zakreslen jeho půdorys, snad k němu patří profil na plánu č. 95/83 s označením vrstvy 6 „černá hlinitá výplň objektu?“ (obr. 103b).

V prvních letech výzkumu, kdy byly prokopávány čtverce v jižní části plochy, se v dokumentaci objevovala vrstva 6 jako „velkomoravská kulturní vrstva“, v níž byly rozlišeny objekty A, B, C, E (obr. 103a). V letech 1983 a 1984, kdy byly vybírány čtverce v severnější části skryté plochy, byla rozlišována vrstva 5 označovaná jako „velkomoravský půdní horizont“, často tvořící spodní část výplně středověkých objektů z druhé poloviny 13. stol., a vrstva 6. V ní byl kopán po třech rýčových vrstvách objekt, který nedostal žádné písmeno, uvádím ho jako nepojmenovaný objekt. Kromě výše vyjmenovaných objektů byly všechny další zahloubené objekty zařazeny do staršího horizontu (obr. 104). Jejich výplně jsou někdy označovány jako vrstva 7 (obj. M, O, V, W, Y). Případ souborů nálezů P 58/83 uvedených „z nadloží obj. E“ a P 74/83 „nadloží obj. M“ (v tomto případě je soubor dokonce uveden jakou součást vrstvy 4, spodku zakládacího horizontu středověkého města) vyvolává otázku, zda tyto soubory nebyly vyčleněny až dodatečně, při třídění nálezů, nebo se nějakým způsobem jevily již v terénu. Domnívám, že pravděpodobnější je první možnost. Podloží tvořil žlutozelený silt, místy jsou na něm naplavené šedé jíly.

V kulturní vrstvě mladšího horizontu byly nalezeny podobně jako na Otakarově ulici ve vrstvě III/1 skrumáže kamenů, hrudky malty i kameny s nalepenou maltou, pocházející zřejmě z rozbořených pecí a základů nebo podezdívek staveb. Na rozdíl od Otakarovy ulice zde byly nalézány i zlomky římských cihel (čtyři kusy) a jeden zlomek střešní krytiny (po povodni nenalezen). Rovněž počet 24 střepů z nádob tzv. antické tradice, z nichž některé se daly slepit (obr. 109/ 80 438, 80 442), odlišuje mladší horizont od staršího. Ve vrstvě byly nalézány také zlomky železných hřebíků, několik nožů, rydlo, ocílka, ty všechny jsou po povodni ztraceny.

Kromě neidentifikovatelných zlomků se zachoval zlomek železného kování vědra ve tvaru vlaštovčího ocasu (obr. 105/145/81), zlomek bronzového držadla (obr. 105/134 843) a zlomek bronzové tyčinky s očkem, zdobené rytím, snad jehlice nebo zdobná jehla (obr. 105/144 373). Starší horizont zůstal uchován ve výplních sídlištních jam, které se odlišovaly o něco tmavší barvou od kulturní vrstvy mladšího horizontu. Nálezy z něj dokládají činnost dílny nebo dílen zpracovávajících kosti, rohy a parohy, kovárny a dílny kovolijce. Odřezky, výrobní polotovary a kusy kostí, rohů a parohů se zářezy (obr. 106/d) byly nalezeny v obj. F, G, H, K, S, V, W, zvláště početné byly v obj. O (7 ks), U (14 ks) a M (20 ks), ale i v nepojmenovaném objektu (14 ks), který R. Snášil datoval do mladšího horizontu. Hotové výrobky se objevovaly běžně, zejména šídla byla v každém z objektů staršího horizontu, většinou v počtu více kusů (obr. 105/107 841, 108 400-401, 108 934, 175/83, 176/83, 110 836). Zvláštní zmínku zaslouží píšťalka z parohu a kost s otvory nalezené v nepojmenovaném objektu (celek je po povodni ztracen nebo neidentifikovatelný kromě píšťalky, která je vystavena v expozici na Památníku Velké Moravy ve Starém Městě, proto se zachránila). Blízkost kovárny dokládá nález sedmi kusů kovářské strusky a 7 kusů železa v objektu W, kusy strusky v menším počtu se objevovaly i ve výplních dalších objektů. V objektu M se kromě pěti kusů strusky běžného „železitého“ vzhledu nacházely i tři kusy strusky se sklovitým povrchem, které by mohly být vedlejším produktem metalurgie neželezných kovů, avšak před provedením analýz nelze vyslovit definitivní soud. K hypotéze o existenci kovolijecké dílny v blízkosti přispívají i nálezy dvou bronzových ostruh s háčky, z nichž jedna je neopracovaným výlitkem z formy. V objektu M byla nalezena také železná ostruha s ulomenými konci ramen. Třetí bronzová ostruha pochází z obj. P, v obj. O se našlo bronzové lité prolamované nákončí a v obj. S drobné bronzové kování. Na základě těchto nálezů byl celý starší horizont kladen do druhé poloviny 8. stol. (*Poulík 1988*, 198-203).

V. 2. 2. 1. Nálezy z vrstev a objektů

V. 2. 2. 1. 1. Ostruhy a bronzová kování

107 770 - železná ostruha s odlomenými konci obou ramen, nalezená v obj. M. Byla konzervována po nalezení v r. 1983 a dnes znovu reziví. S chybějícími upínacími prvky na koncích ramen se nelze vyjadřovat k jejímu typu, ramena však mají spíše tvar U než parabolický, kterým se vyznačují bronzové ostruhy s háčky, a byly původně delší, je tedy pravděpodobné, že ukončení jejích ramen bylo jiné. Nápadná je podoba bodce se třemi

vývalky s bronzovou ostruhou 108 132 nalezenou v tomtéž objektu (obr. 106/c). Podobný tvar železné ostruhy z horizontu B, zahrnujícího blíže nečleněné 9. stol., publikuje B. Kavánová z Mikulčic, kde jsou ramena ostruhy ukončena plotýnkou s jedním nýtem (*Kavánová 1996*, 124, obr. 7). Naopak R. Snášil ji podle tvaru bodce zařadil do doby předvelkomoravské, do 8. stol. (*Snášil 1984*, 158).

108 132 - bronzová ostruha s háčkem, nalezená v obj. P, výška 78 mm, v bodce 35 mm, bodec kuželovitý, dolní konce ramen zdobeny větším vývalkem odděleným na obou koncích dvěma menšími vývalky. Ramena jsou asymetrická, celkově je ostruha jednodušší než ostruha z obj. P (obr. 107/108 132).

108 391 - polotovar bronzové ostruhy s háčky a odlomeným jedním ramenem, nalezená v obj. M, po vyjmutí z formy už nebyly začištěny výlitky bronzoviny do spár dvoudílné formy, protože forma nebyla přesně sesazena, její části byly vzájemně posunuté. Byla odlita ze stejné formy jako ostruha 108 132 (obr. 107/108 391).

108 421 – bronzové lité nákončí opaskového řemene s perlovitým okrajem, zdobené prolamovaným motivem stromu života. Bylo nalezeno v obj. O. Oddělená týlní destička nese motiv proti sobě otočených zvířecích hlaviček. Délka 83 mm, šířka 26 mm, tloušťka 7 mm (obr. 106/a). Podle N. Profantové patří do pozdně avarského kulturního horizontu (*Profantová 1992*, 691).

109 601 – drobné lité bronzové kování vedlejšího řemínku s otvorem pro nýt, nalezeno v obj. S (obr. 106/b). Patří rovněž do pozdně avarského kulturního horizontu (*Profantová 1992*, 692).

132 484 - bronzová ostruha s háčkem a odlomeným jedním ramenem, nalezená v obj. M, výška 84 mm, hraněný bodec v 44 mm, dolní konec zachovalého ramene zdoben rytým geometrickým ornamentem (obr. 107/132 484). Celkový tvar, bodec i výzdoba jsou analogické ostruhám z Mikulčic (*Poulík 1988*, 198, obr. 8/1, 4).

Bronzové ostruhy s háčky zahnutými dovnitř jsou datovány před konec 8. stol. (*Profantová 1994*, 67-68). R. Snášil na základě rentgenového snímku bronzové ostruhy z obj. P, který ukázal, že byla odlita vcelku, nechal provést i spektrální analýzu bodce a oblouku ostruhy u S. Zacherla z Moravského muzea, která ukázala stejné složení obou částí a složení z bronzu s vysokým obsahem mědi a obsahem železa, olova a cínu v množství nad 1% (*Snášil 1984*, 156). Všechny objekty s nálezy bronzů jsou vedle sebe, obj. P asi 6 m od obj. M a lze souhlasit

s R. Snášilem, že všechny tři ostruhy byly asi částmi skladu poškozených bronzových výrobků určeného k přetavení, který byl při nějaké, zřejmě násilné, události rozhozen. Celý nález byl vždy považován za rozhodující důkaz počátků osídlení ostrova již v 8. století. Datování horizontu s tzv. avarskými bronzy v Mikulčicích do 8. stol. zpochybnil J. Zábojník. Stejně jako v Uherském Hradišti i mikulčické ostruhy jsou většinou zmetky, zlomky, poškozené kusy a kusy opotřebené, představují tak spíše než doklad jejich místní výroby sklad již z módy vyšlých věcí, představujících už jen surovinu určenou na přetavení. Podle něj po pádu avarského kaganátu se tamní řemeslníci přesunuli mimo jiné do nově se rozvíjejících center na Moravu a Nitransko, proto považuje tyto nálezy za datovatelné až do začátku 9. stol. (*Zábojník 2005*, 112). Pro Uherské Hradiště to v každém případě znamená, že zde muselo již na přelomu 8. a 9. stol. existovat natolik významné centrum, že sem přicházeli (nebo byli přivedeni) kvalifikovaní řemeslníci z Karpatské kotliny.

V. 2. 2. 1. 2. Skleněné korálky

Publikováno: *Frolíková-Kaliszová v tisku b*

Při výzkumech na Mariánském náměstí a na Otakarově ulici bylo nalezeno celkem dvanáct skleněných korálků, z nichž jedenáct je uloženo ve sbírkách Slováckého muzea v Uherském Hradišti. Kromě korálků A 119 658-659, které byly nalezeny na Otakarově ulici (viz výše), všechny pocházejí z Mariánského náměstí.

Tři modré a dva bílé korálky A 127 709-713 byly nalezeny v objektu F, klasifikovaném r. Snášilem jako zemnice s otopným zařízením, ze staršího horizontu. Polovina podélně prasklého korálku A 129 639 je rovněž ze staršího horizontu, z nepojmenovaného objektu popisovaného jako zemnice s pecemi. Polovina jednoho dílku světle modrého korálku A 130 157 byla nalezena ve výplni „povrchového objektu“, stejně jako podélná polovina tmavomodrého korálku A 130 948 nalezená v povrchovém objektu E, oba tedy pocházejí z mladšího horizontu. K nim patří ještě modrý korálek A 134 498 z vrstvy nad objektem E. Z hlediska použité výrobní technologie mezi nimi převažují příčně členěné korálky (obr. 108 a), jeden čtyřdílný, tři trojdílné, dva dvojdílné a korálky A 130 157 a A 119 659 jsou jedním dílkem useknutým z příčně členěných korálků. Příčně členěné korálky byly nejčastěji vyráběny tažením skelného vlákna na nástroji, nejčastěji kovové tyčince, příčným zaškrcováním na požadovaný počet dílků a přesekáváním. Otvor byl prorážen teprve po částečném zchládnutí skloviny a přitom mohlo

dojít k deformaci nebo prasknutí výrobku. Podélně prasklé korálky A 126 639 a A 130 948 byly vyráběny spojováním ze dvou podélných dílů a následným zaškrcováním. Právě ve spoji se rozlomily, v případě korálku 129 639 k tomu došlo ještě za tepla, jak je vidět na jeho celkově deformovaném tvaru. Nejmenší z korálků A 127 711 byl vyroben ze skloviny, odkápnuté na rovnou podložku, do níž byl propíchnut otvor. Při odrýpávání z podložky vznikl v korálku příčný zářez. Korálek A 127 709 byl vyroben foukáním. U modrozeleného korálku A 127 712 je atypicky velký otvor, jde asi o jednodílný korálek, i po konzultaci s D. Staššíkovou-Štukovskou musím konstatovat, že způsob jeho výroby je nejistý. Příčně členěné korálky dělí D. Staššíková-Štukovská (*Staššíková-Štukovská 2009*, 144-145, obr. 4) na několik podtypů. Jedním z nich je technika vrstvení-přejímání dvou skel na sebe, která se v Uherském Hradišti objevila u korálku 119 658, přičemž vnitřní vrstva je ze skla horší kvality, rovného válcovitého tvaru, a vnější vrstva je z kvalitní skloviny a teprve ta je tvarována. Podle pozorování D. Staššíkové-Štukovské je tento typ korálků častý ve starším období pohřebiště v Borovcích, datovaném do druhé poloviny 9. stol., což je v souladu s mladším horizontem v Uherském Hradišti. Jinou variantou techniky vrstvení-přejímání byl vyroben původně bílý, dnes nažloutlý korálek A 127 713, v jeho případě jsou obě vrstvy skla odděleny stříbrnou fólií. Korálek je však tak silně zkorodovaný, že kvalitu skloviny nelze posoudit a je možné. Vzhledem k tomu, že otvor v něm je patrný pouze z jedné strany, je možné, že zůstal ve stadiu polotovaru, nebo se otvor zatavil působením vysoké teploty např. při požáru. Ani u korálku A 134 498 nebyl zcela proražen otvor, korálek je ohnutý, mohlo jít o nedohotovený zmetek. U foukaného korálu se jedná o zmetek beze vší pochyby, jeho otvor na jedné straně byl proražen příliš velkým nástrojem a jeho druhá strana je deformovaná. Téměř všechny korálky pokrývá bílá až stříbřitá vrstvička koroze, v případě korálků z nejkvalitnějšího skla jen slabá (korálky A 119 658-659), u ostatních silnější. Chybějící dvanáctý korálek z Mariánského náměstí nemá inventární číslo, nemohla jsem proto dohledat, ze kterého horizontu pocházel. Od Z. Himmelové, které ho předal R. Snášil na analýzu, jsem se dozvěděla, že to byl příčně členěný pětidílný korálek, mírně zakřivený. Spolu se zlomkem laténského náramku z tmavomodrého skla nalezeným rovněž na Mariánském náměstí byl odeslán na analýzu do Ústavu jaderné fyziky v Řeži, odkud se už do muzea nevrátily. Tehdejší semikvantitativní analýza pouze prokázala zásadně odlišné složení skla obou předmětů a tím potvrdila laténský původ náramku, o němž tehdy R. Snášil pochyboval (ústní informace Z. Himmelové).

Pozoruhodně vysoký podíl zmetků v celém souboru – korálky A 127 709, A 127 713, A 129 639 ze staršího horizontu, A 130 157, A 130 948, A 130 498 z mladšího horizontu – by mohl naznačovat blízkost sklářské dílny (*Himmelová 1991*, 125; *Snášil 1984*, 154).

K chemické analýze byly korálky vybírány tak, aby byl zastoupen každý typ. Z příčně členěných korálků byl vybrán jeden nepoškozený (A 127 710) ze staršího horizontu a jeden poškozený (A 130 948) z mladšího horizontu. Dále byl analyzován foukaný korálek (A 127 709), drobný kotoučovitý korálek (A 127 711), korálek se stříbrnou fólií (A 127 713) a žlutý válcovitý korálek (A 119 659). Analýzy byly provedeny na rastrovacím elektronovém mikroskopu Hitachi S-4700 vybaveném EDS analyzátorem Thermo NORAN D-6823, kalibrovaném pomocí standardního vzorku Corning Reference Glass. Měření provedl doc. ing. V. Hulínský z VŠCHT Praha. Analyzované korálky jsou zařazeny do celostátní databáze Vitrea vedené E. Černou.

Z výsledků je vidět (obr. 108b), že jde vesměs o skla sodno-vápenatá popelová typu A 2. Oproti jiným korálkům analyzovaným týmem Černá – Hulínský – Gedeon (*Černá – Hulínský – Gedeon 2001*, obr. 3) však mají hradišťské korálky nižší obsah CaO (rozmezí 4,10 – 7,54%, zatímco korálky z hradiska Rubína a z pohřebiště v Čelákovicích mají 5,72-10,10%) a naopak vyšší obsah MgO (4,71-5,77% proti 0,63-4,86%, s jednou výjimkou). Korálky z Rubína jsou však datovány v celém rozpětí doby hradištní a ty z Čelákovic do 10. stol. Hradišťské korálky se složením více podobají některým korálkům z pohřebiště v Borovcích (*Staššíková-Štukovská 1997*, tab. 4) a z pohřebišť na Pražském hradě a v jeho okolí, zejména z pohřebiště za Jízdárnou a na Panenské (*Tomková 2005*, tab. 3). Sklovina hradišťských korálků se vyznačuje poměrně vyrovnaným obsahem zejména MgO (v rozmezí 1,06%), K_2O (v rozmezí 1,63%), ale i ostatních relevantních sloučenin. Upozorňuji také na obsah oxidů hliníku, který u příčně členěných modrých korálků činí přes 2%, zatímco u ostatních typů je pod 2 %.

Počet vzorků je malý, časové rozmezí jejich nálezových kontextů je v rozpětí něco přes sto let, nelze zde proto sledovat módní změny, jako je tomu u náhrdelníků s kolekcí korálků z pohřebišť. Avšak právě tím, že jde o sídlištní nálezy včetně výrobních zmetků, poskytuje analyzovaný soubor zajímavé srovnání s převážnou většinou reprezentativnějších hrobových nálezů.

V. 2. 2. 1. 3. Keramika

O osudu nálezů z Mariánského náměstí obecně platí totéž, co jsem napsala o prvních pěti etapách výzkumu na Otakarově ulici: protože nebyly číslovány všechny kusy, došlo v důsledku zatopení sklepního depozitáře za povodně v r. 1997 a rozmočení popisů na lístečcích, sáčcích, i krabicích ke značným ztrátám na historické hodnotě sbírkového materiálu. Z každého přírůstkového čísla, v němž byly evidovány nálezy z jedné vrstvy v jednom čtverci nebo z jednoho objektu, chybí od několika kusů do několika stovek kusů. Jmenovitě zde zmíním jen nejdůležitější: z obj. D, J, nenalezeny žádné střepy; z obj. K–horní vrstva nalezeno 49 střepů ze 153, z P 56/83 nalezeno 83 střepů z 228, z obj. F nalezeno 170 střepů z 213, z obj. O nalezeno 36 střepů ze 300, z obj. V nalezeno 232 střepů z 370; z objektů E-horní vrstva (P 60/83 a P 61/83), P 66/83, P 154/83, P 155/83, P 156/83, z nepojmenovaného obj. z horní rýčové vrstvy, z obj. U-horní vrstva, P 31/84, P 32/84, P33/84 a obj. Y nenalezeno nic; z P 57/83 spodní vrstva nepojmenovaného obj. a z P 74/83 a nalezeny jen kosti; ze šesti přírůstkových čísel obj. M nalezeno víceméně celé jen P 52/83, 59/83, 174/83 a chybí P 168-172/83, u střepů z vrstvy 6 se zase některé číselné řady objevily dvakrát. U kostí a železných předmětů jsou ztráty proti původnímu stavu ještě vyšší.

Z těchto důvodů jsem byla nucena rezignovat na souhrnné vyhodnocení keramiky, srovnatelné s vyhodnocením materiálu z Otakarovy ulice. Z obrazové dokumentace (obr. 109 - 114) je zřejmé, že výzdoba se nelišila od toho, co jsem popsala v předchozí kapitole: vyskytují se stejné motivy, ojediněle se objeví lišta nebo výzdoba na kraji či na vnitřním okraji nádoby, jednou (obr. 113) obojí na jedné nádobě. Rozdílné je větší zastoupení tzv. keramiky antické tradice, ale ani zde nebyl nalezen celý tvar ani horní část nádoby. Mezi soubory z kulturní vrstvy se občas objevovaly střepy z keramiky 13. stol., dokládající mladší zásahy do středohradištní vrstvy.

Vzhledem k důležitosti objektů M, O, P a S pro datování jsem se přes minimální dochovanost materiálu z objektu M věnovala jejich analýze. Zastoupení materiálových skupin odpovídá staršímu horizontu nepatrným zastoupením skupiny M2 – jemná keramika a větším skupiny M3 – hrubší materiál (tab. 18).

skupina	obj. M	obj. O	obj. P	obj. S	
M1	213	89	30	39	362
M2	4	0	1	1	6
M3	8	5	3	7	29

Tab. 18. Keramika z objektů s bronzy avarského kulturního okruhu.

Protože je celkový počet zdobených střepů malý a poměrné zastoupení typů výzdoby v jednotlivých celcích zhruba stejné, do tabulky 19 jsem je sečetla.

rydlo	vpich	vlnice	linie/pás	vlnice+linie	vryp+linie	typ rydla
hřebenové	1	10	6	18		35
dvojhroté		1	2	2		5
jednoduché		8	5	17	2	32
jed.+hřeben.				2		2
typ výzdoby celkem	1	19	13	39	2	74

Tab. 19. Výzdoba keramiky z objektů s bronzy avarského kulturního okruhu.

Převaha výzdoby kombinací vlnic a linií nebo hřebenových pásů rovněž odpovídá staršímu horizontu, stejně jako slabě nadpoloviční použití hřebenového rydla nad jednohrotým a větší počet motivu vlnic před motivem oběžných linií či pásů. Dokladem, že i středohradištní keramika mohla být nezdobená, jsou velké hrnce z mladšího horizontu (obr. 110/80 443, 111/81 446) a hrnce střední velikosti ze staršího horizontu (nečíslované kusy na obr. 130, 134, 135, 136). Výjimečným nálezem ve středním Pomoraví je střep s římsovitým okrajem (obr. 129/132 056), které jsou typické v mikulčickém horizontu C a D (*Kavánová 1996*, 152).

V. 2. 2. 2. Analýza vzorků malt a omítek

K analýze byly předány čtyři vzorky: malta, malta s omítkou se stopami barvy, kámen s maltou a bílý prášek na střepu, všechny z obj. C, mladší horizont. Analýzu provedl RNDr. Antonín Zeman. Vzorky byly nabroušeny a poté zkoumány v polarizačním mikroskopu JXA-50a v procházejícím a odraženém světle. Ve spojení s energiově disperzním spektrometrem EDAX PV9400 byly pořízeny snímky a provedena semikvantitativní analýza anorganické komponenty. Na vzorcích byla provedena měření v mikrosondách umístěných na 3-8 místech.

Vzorek 1: dva úlomky špinavě bílé vápenná malta, na povrchu znečištěná, s převažujícím vápenným pojivem. V mikroskopu se malta jeví jako hrubozrnná světle šedá. Plnivem je netříděný písek s polooválenými zrny velikosti 0,035-3,0 mm, objeví se i drcené cihly a strusky. Pojivem je vzdušné vápno s rozptýlenými klasty vypáleného vápence.

Vysvětlivka: vzdušné vápno je takové, které tuhne na vzduchu, na rozdíl od hydraulického tuhnoucího ve vlhku i pod vodou. Má vysoký obsah CaO.

Vzorek 2: dvouvrstvý úlomek nažloutle bílé malty. Spodní vrstva je podkladová, z bílé hrubozrnné malty místy s valounky štěrku. Svrchní je tenký nažloutlý nátěr o síle 0,2 mm. Jsou na něm okem pozorovatelné tenké rýžky od štětce, narůžovělé hnědé plošky jsou zbytky barevných nátěrů. Pod mikroskopem se malta jeví jako šedá hrubozrnná, ve výbrusu se ztrácí nátěrová vrstvička. Plnivem je tříděný (přesívaný) poloostrohranný písek, pravděpodobně získaný drcením křemenné horniny. Náhodně se objeví klasty přírodního vápence. Pojivem je vzdušné světlé vápno s rozptýlenými klasty vypáleného karbonátu. Nátěr byl nanášen na mokrý podklad, zbarvení způsobují oxidy železa.

Vzorek 3: zaoblený úlomek vápence s vypouklou narůžovělou horní částí a vodorovnou bílou základnou. V narůžovělé ploše byly zjištěny vyšší obsahy oxidů železa (kolísá v rozmezí 7,6-42,5%) a fosforu (nejvíce 11,1%), bílá plocha je čistým vápencem. Pravděpodobná interpretace: jde o zlomek vápencové plastiky, na níž byla nanesena barva s organickým pojivem (z něj pochází fosfor).

Vzorek 4: výsledky tří provedených měření vykazují podíl vápníku v rozmezí 42,3 – 66,35%, srovnatelný s hodnotami naměřenými v bodech 2, 3 a 5 na vzorku 3 – nátěr. Podíl oxidu fosforu v měřeních 1 a 2 činí 12,7 a 14,8%, čímž se blíží obsahu v druhém měření na vzorku 3, ve třetím měření 25,8%. Podíl oxidu železa u prvních dvou vzorků je 11,4 a 13,2, u třetího 24,7%, do rozmezí naměřeného u vzorku 3 se tedy vejde. Výsledky zůstaly neinterpretovány autorem analýzy, domnívám se však, že se může jednat o zbytky po míchání nátěrové barvy v nádobě.

V. 2. 2. 3. Palynologie

Z geologického profilu na Mariánském náměstí byly odebírány vzorky v r. 1980 H. Svobodovou, určení vrstev provedl R. Snášil. Pro nejstarší uhlíkatou vrstvičku (na Mariánském náměstí) přímo na siltovém podloží jsou typické chrpy a sídlištní plevely, obé indikuje rozsáhlá pole v okolí. V následující náplavové vrstvě, silné přes 30 cm, se odráží vývoj v delším časovém úseku: nejprve ubývá pylu pampelišky a přibývá pylu jitrocele a travin, což značí spásání luk. Objevují se výtrusy kapradin a zároveň vzrůstá podíl olše, což vypovídá o vzrůstu vlhkosti. Nakonec zcela mizí obiloviny a naopak se objevuje stulík, jehož přítomnost indikuje stojatou vodu. V další vrstvě bylo nalezeno tak malé množství pylových zrn, že je považováno za neprůkazné, nicméně nejvyšší podíl patřil rodu Botrychium, což naznačuje prostředí

netknuté člověkem, pouze zatravněné. V následující vrstvě černé subfosilní půdy, v hloubce 240-220 cm, v níž mezi málo početným pylem dřevin převažovala vrba, vzrůstá podíl ostřic, mezi bylinami traviny a druhy čeledi složnokvětých (např. pampelišky) a merlíkovitých. Obojí patří mezi synantropní společenstva (*Svobodová 1990*, 197, 200). Kromě slabého výskytu máku se neobjevují žádné indikátory lidské přítomnosti. Teprve ve svrchní vrstvě se vyskytují doklady lidského hospodaření: pyly obilnin a úbytek pylů dřevin, travin, pelyňku a merlíkovitých. Stále však zůstává ostřice, nadále tedy byla půda podmáčená. Spektrum ukazuje na prostředí člověkem intenzivně osídlené, s porosty vrbin na okrajích ostrova. Tato horní část hnědočerné humózní vrstvy byla identifikována jako kulturní vrstva 9. stol. (*Svobodová 1993*, 97). Později vzrůstá podíl pelyňku a merlíkovitých rostlin, doklady polního hospodářství, zřejmě spíše charakteru zahrádek a záhumenků na ostrově, avšak jeho okraje zůstávaly bažinaté. Následující tenká povodňová vrstva složení pylového spektra neposkytla, podle charakteristiky půdy (*Svobodová 1990*, obr. 7) obsahující vivianit do ní prosakovalo znečištění ze středověkých hnojových vrstev nad ní. V ní přítomné pyly dosvědčují přítomnost slámy pšeničné a žitné, jabloní, švestek, dřínu a břečťanu, také jetele a bezu černého. Sláma, zřejmě naplavená, znamená masivní přítomnost dobytka, pravděpodobně v důsledku obchodu. Zde se už s jistotou ocitáme ve vrstvách středověkého města. Předchozí vrstvy snad vypovídají o 10. až první polovině 13. stol., kdy ostrov nebyl osídlen, avšak mohl být využíván zemědělsky.

V. 2. 3. Výzkum „INPOST“

Publikováno: *Frolíková-Kaliszová 2009a*

Předstihový výzkum Ústavu archeologické památkové péče Brno v r. 1993 před zamýšlenou stavbou hotelu INPOST (obr. 146a) vedli M. Geisler a P. Vitula (*Geisler 1997*, 250) na parcelách 206 při ulici Krátké, 128 na ulici Hradební (tehdy Velehradská) a 193 na ulici Františkánské (tehdy Bedřicha Smetany). Celá plocha byla předělena hradební zdí z první poloviny 14. stol., přičemž přední část parcely 193 byla prakticky zničena novověkými sklepy (parcela 193/1). Protože se předpokládalo, že vně hradeb nebudou stopy osídlení intenzivní, byly tam položeny jen tři sondy (S 1–3) a dokumentováno 7 profilů (obr. 146b). Plocha uvnitř hradeb (parcely 193/1,2) byla rozdělena do čtverců 2 x 2 m, uspořádaných do řady D přiléhající k hradbě a řad B, C posunutých do nitra plochy. Řady B, C a D byly propojeny profilem 10. Po celé ploše byla odbagrována vrstva recentních násypů a navážek o mocnosti až 260 cm, na úroveň vrcholně středověkých vrstev. Výzkum byl prováděn Harrisovou metodou kontextů.

V sondě 1 s profily P 16, P 17 a P 1 (obr. 147a) byl mezi nejhlubším bodem na profilu 17 v severním cípu staveniště a profilem 21 vzdáleným pouhé tři metry zachycen spád terénu o dva metry do hloubky 174,88 m n. m. na, což ukazuje na existenci zaniklého ramene Moravy a vysvětluje nepřítomnost sídlištních vrstev. V těchto místech byly totiž nalezeny pouze proplavené vrstvy bez nálezů nebo obsahující jen ojedinělé kosti či střepy středohradištní (celé souvrství na P 21 kromě K 101, vrstvy 177 a 176 v S I) nebo i vrcholně středověké z doby založení města, tedy z druhé poloviny 13. až počátku 14. stol. (vrstvy 106, 107, 113, 112). Archeologické zjištění potvrzuje geologický posudek RNDr. P. Havlíčka, který je součástí NZ a vrstvu „rostlých" podložních jílů na bázi kulturního souvrství umísťuje mezi vrstevnice 175 a 176 m n.m. Nejvýše byly uloženy mocné mladší vrstvy novověkých až recentních stavebních odpadů a vyrovnávek (105-101). Na profilu 21, vzdáleném pouhé 2,5 m od sondy 1, se stratigrafie dost podstatně lišila (obr. 147b). Pod recentními navážkami o mocnosti až 260 cm (v této poslední sondě byly ponechány, všude jinde byly odbagrovány) bylo středohradištní souvrství zachováno až do nadmořské výšky 177,44 m, zatímco podloží vystupovalo již ve výšce 176,70 m n. m. Kulturní vrstvy s nálezy (139 s výplní jámy 153, 140, 145, 149) střídaly jílovitopísčité vrstvy bez nálezů. Nemohu ovšem popřít nejistotu, která určení vrstev v Uherském Hradišti obecně provází: vyskytují-li se v ní pouze nečetné střepy středohradištní, neznamená to se stoprocentní jistotou, že vrstva je téhož stáří, protože druhotně přemístěné střepy středohradištního charakteru se vyskytují běžně ve vrcholně středověkých i mladších vrstvách. Nicméně v tomto souvrství odspodu až po vrstvu 139 nebyl nalezen ani jeden střep mladší než středohradištní.

V sondě II (obr. 147c, d) bylo dosaženo podloží (kontext 206) v hloubce 176,50 m n. m., nad ním se nacházela 38 cm mocná naplavená jílovitá vrstva bez nálezů a na ní ležela kulturní vrstva 210 (hloubky 176,80-177,08 m n. m.), obsahující 124 střepů typické keramiky 9. stol. a část zahloubené jámy K 529. Z výše položené tmavé vrstvy 212 s uhlíky a mazanicí nebyly vyzvednuty žádné nálezy, vrstva 214 sice neobsahovala střepy, zato se v ní nalézaly zlomky cihel a kousky malty, z čehož je zřejmý její výrazně mladší původ.

Sonda III zachytila profil z vnější strany hradby (obr. 148a, b): nad podložím v hloubce 175,70 – 176,77 m n. m. ležely vrstvy bez nálezů (242-244b), nad nimi sídlištní vrstva 217 se středohradištními střepy, výš souvrství 244a-236 s nečetnými nevýraznými středohradištními střepy a se zahloubeným objektem 539 o zachycených rozměrech 275/360x60/100x10/18 cm, z jehož výplně pocházejí dva středohradištní střepy. (Vrstva 244 je na P 20 zakreslena nad 217, označila jsem ji proto 244a, zatímco na P 19 pod ní, tu jsem označila 244b. Obě byly bez

nálezů. Pravděpodobně bylo číslo 244 použito dvakrát pro různé vrstvy.) Souvrství je ukončeno tmavou sídlištní vrstvou 216 s množstvím keramiky vrcholného středověku, do níž byla založena zeď gotické městské hradby. Objekt 538 zaplňovaly rovněž vrstvy s obsahem keramiky vrcholného středověku (235, 234) a jáma 537 do něj zahloubená obsahovala již keramiku novověkou.

Přes hradbu naproti profilu 19 byl dokumentován profil 15 ve čtvercích D z vnitřní strany hradby (obr. 149a). Ztotožnitelné se situací v sondě 3 byly jen vrstva nad podložím 123, černá sídlištní vrstva 216 s hradbou a výrazná středohradištní kulturní vrstva 217. Ve čtvercích B-C byly vrstvy číslovány v návaznosti na řadu započatou na P 1, přičemž od počátku byla bez jakýchkoliv pochybností v celé zkoumané ploše identifikovatelná jako jedna a táž vrstva pouze nejspodnější vrstva 123, v terénní dokumentaci označená jako naplavená s ojedinělými uhlíky, v nálezové zprávě již jako nejstarší zkulturnělý horizont. Na základě pozorování v ploše byly autory výzkumu ztotožněny také vrstvy 216 a 116 (*Geisler 1994*, 2). Vrstvy v řadě B jsou se souvrstvími řad C, D propojeny navazujícími profily P 10 a P 3B (obr. 149b). Pokusím-li se srovnat charakteristiku a obsah výškově navazujících vrstev 125 a 219, dostanu obdobné údaje: tmavá kulturní vrstva s obsahem převážně středohradištní keramiky a několika střepy z druhé poloviny 13. až počátku 14. stol., ve vrstvě 219 byly nalezeny také velké pískovcové balvany. Jde tedy o vrstvy snad původně středohradištní, ale masivně narušené při výstavbě kolonizačního města a v místech přiléhajících k hradbě také při stavbě hradby. Vrstvy 218 a 121 jsou obě světlé náplavové bez industrie, pouze se zvířecími kostmi. Pod nimi leží již středohradištní vrstvy 217 a 135.

Ve vrstvách bylo očíslováno 43 objektů a částí objektů, z nichž dva jsou spíše přírodního původu, šest jsou novověké až recentní výkopy, ostatní jsou kůlové jamky zpravidla bez nálezů a části větších i menších jam. Z těch je 18 patrně středověkých z druhé poloviny 13. a ze 14. stol., sedm raně středověkých, o zbylých nelze s jistotou rozhodnout. Většina jich byla zachycena pouze na profilech a nelze zjistit jejich účel, v ploše byly dokumentovány tři: soustava shodně orientovaných nehlubokých kůlových jamek a mělkých žlábků s kůlovými jamkami, zcela bez nálezů (při výzkumu očíslované jako kůlové jamky nebo žlábky s kůlovými jamkami 503 až 513) ve čtvercích B – C. Druhý z objektů je „objekt 514 s plochým dnem – chata?“ ve čtvercích B1, B2 a C2, nezakreslený v ploše, zachycený pouze na profilech (obr. 150a). Jeho dno mírně klesá ke středu a půdorys má zhruba pravoúhlý. Zjištěné rozměry činí 4x4 m, hl. 30 cm, dno 176,68-177,00 m n. m., na profilech jsou vidět rozevírající se stěny. Spodní vrstvu výplně tvořila vrstva 135 o síle 10 cm, která obsahovala 10 střepů a 43 kostí,

svrchní vrstva 122 o tloušťce 14 cm, bez nálezů. Objekt byl překryt vrstvou 125 se smíšeným obsahem. Třetím objektem byl žlábek 514 zahýbající v pravém úhlu, s plochým dnem a dvěma kůlovými jamkami v něm. Jeho výplň tvořila vrstva 168, v níž byly nalezeny kromě čtyř zvířecích kostí pouze tři střípky středohradištního rázu. Ze dna žlábku se zahlubovaly kůlové jamky 518 a 519, jeho zjištěná délka činila 280+80 cm, šířka 30-40 cm na povrchu, u dna 12-24 cm, hloubka 10 cm. Úroveň povrchu ležela na kótě 176,69, dna ve 176,69-62 m n. m. (obr. 150b).

Nejstarší kulturní vrstvou byl kontext 123 ve čtvercích B-D, vzniklý slabým působením člověka (ojedinělé kůlové jamky) na povrch přírodního podloží. Zajímavé je, že jeden z devíti střepů v ní nalezených obsahoval zrnka tuhy. Vně hradeb a ve čtvercích D na ni nasedala středohradištní kulturní vrstva 217 s pozůstatky sídelních aktivit (ohniště, kůlové jamky, zahloubené jámové objekty), podle charakteristiky i nálezů ztotožnitelná s vrstvou 210 v sondě 2, zatímco ve čtvercích B-C byly odkryty vrstvy 135 a 122 s nálezy středohradištní keramiky, obě tvořící výplň většího objektu s plochým dnem. Nejstarší sídelní horizont je překryt světlými zřejmě povodňovými horizonty bez nálezů nebo jen se zvířecími kostmi (vrstvy 199, 121, 218). Celé souvrství je překryto tmavou kulturní vrstvou 125, resp. 219, která jeví všechny charakteristiky zakládacího horizontu středověkého města, známé z výzkumu na Otakarově ulici: je relativně bohatá na nálezy, tvořené směsí keramiky středověké a středohradištní, protože to byla původně nejmladší kulturní vrstva 9. - 10. stol., překopaná intenzivní činností nových kolonistů. Proto také nelze mělké žlábky s kůlovými jamkami, zpravidla bez nálezů, zahlubující se z těchto vrstev, jednoznačně časově určit. Naproti tomu podlaha 120 zcela jistě náleží středověkému domu (obr. 149b). Souvrství druhé poloviny 13. stol. je zakončeno vrstvou 216=116=108=171, do níž byla v první polovině 14. století založena kamenná městská hradba. Nebyla identifikována pouze v sondě 2 a na profilu 21, které se hradby nedotýkají.

Vrstvy bezpečně středohradištního stáří byly zjištěny na obou plochách a v sondách II a III. Na profilech dokumentovaných v těchto místech je povrch podloží zachycen v hloubkách 176,33 až 176,64 m n. m., zahloubeniny pravděpodobně přírodního původu sahají až do 175,95 m n. m. Kulturní vrstvou 9. stol. je kontext 210 v sondě II (hloubky 176,80–177,08 m n. m., 10 až 45 cm mocná), obsahující 124 střepů typické keramiky 9. století, ztotožnitelný s kontextem 217 se 28 středohradištními střepy sondy III a čtverců D. Na profilu 3B navazuje na sídlištní vrstvu 217 z profilu 10 vrstva 135 z výplně objektu 514 se 13 střepy a 43 kostmi. V ploše čtverců B2-3 a C2-3 byla zachycena superpozice středohradištních objektů 514 a žlábku s kůlovými jamkami 517 pod ním (obr. 150a, b). Objekt 514 byl zřejmě polozemnicí

zahloubenou o 30 cm, se stěnou dlouhou nejméně 550 cm. Z jeho výplně nade dnem (vrstva K 135) pochází 43 kostí a 14 středohradištních střepů (obr. 153/135), výše byla zahloubenina vyplněna sterilní naplaveninou 122. Zajímavé je, že uvnitř dna polozemnice byl ve vzdálenosti 120 – 130 cm od stěny zapuštěn mělký žlábek (hloubka 7 cm, šířka 20-40 cm) s kůlovými jamkami (nalezeny dvě, o průměrech 20 a 25 cm), probíhající rovnoběžně se stěnami. Ve výplni žlábku (K 168) byly nalezeny 3 středohradištní střepy a 4 kosti. Z dokumentace nelze rozhodnout, zda jde o starší fázi objektu nebo by se snad mohlo jednat o stopu vnitřního zařízení. Ve čtvercích D je z vrstvy 217 zahloubena jáma 532, v NZ označovaná jako „přirozená sníženina nebo výkop“, totéž se týká jámy 527 zachycené na profilu 21. K objektům zahloubeným ze středohradištní kulturní vrstvy patří i jáma 529 na profilu 18 v sondě II a jáma 539 v sondě III, v jejíž výplni (K 240) byly nalezeny dva střepy. Také vrstvy nad ní (238 a 236) obsahují ojedinělé zlomky středohradištní keramiky (3 a 5 střepů), jsou však prokládány vrstvami bez nálezů (239, 237).

Keramika z kulturní vrstvy 210=217 (obr. 151, 152, 154), z výplně objektů 514, 517 a z nejstarších vrstev 123 ve čtvercích, 149 na profilu 21 (obr. 153/135, 168, 123, 149) a 177 v sondě 1 (obr. 154/177) se vyznačuje naprostou převahou jednoduše formovaných okrajů vzhůru nebo vodorovně vykloněných, oblých i seřezávaných. Rovněž výzdoba je charakteristická pro starší horizont převahou použití hřebenového rydla nad jednoduchým a vlnic nad kombinací vlnic s obvodovými pásy a nad obvodovými rovnými rýhami. Jde však o převahu jen velmi mírnou (tab. 20), svědčící spíše pro konec staršího horizontu, což potvrzuje rovněž výskyt dvou složitěji profilovaných okrajů s výzdobou jednoduchými obvodovými rýhami (obr. 153/149).

typ rydla	vlnice	linie/pás	vln. + linie	vryp+linie	trojkombinace	celkem
hřebenové	11	6	8		1	26
dvojhroté	1		1			2
jednoduché	5	8	7	1		21
jedn.+hřeben.					1	1
typ výzdoby	17	14	16	1	2	50

Tab. 20: Výzdoba keramiky staršího horizontu 9. stol.

Ohniště 118, 202+203 a soustavy žlábků a kůlových jamek 502 – 513 a větších jam 508 a 522 (obr. 155) ve čtvercích B-C obsahují nepočetnou keramiku středohradištní (obr. 153/157, 202) nebo jsou bez nálezů. Stratigraficky jde o zahloubené části objektů mladšího středohradištního horizontu osídlení. Podle terénní dokumentace nad nimi leží kulturní vrstva

(K 125), ve které vedle 35 střepů 9. stol už byla nalezena i keramika vrcholně středověká z druhé poloviny 13. stol. včetně tuhových střepů ze zásobnic (celkem 10 ks, podle nálezové zprávy bylo skartováno dalších 33 atypických zlomků). Jde o situaci v Uherském Hradišti běžnou, že totiž nejmladší velkomoravská kulturní vrstva byla intenzivně narušována činností kolonistů, zakládajích po r. 1257 středověké město.

Při vyhodnocování keramiky z objektů mladšího horizontu (kontexty 202, 238, 240 a 157) jsem byla nucena kvůli jejich nízkému počtu (9 ks) k nim připočítat střepy středohradištní technologie ze smíšených vrstev 125 a 219. V tabulce (tab. 21) jsou odlišeny znaménkem plus. Na samotných střepech z objektů je vidět, že nejčastějším ornamentem se stala kombinace rovných obvodových rýh se zvlněnými, rytými hřebenovým nástrojem, při připočítání střepů z vrstev se už ukazuje výrazná převaha používání jednohrotého rydla a motivu obvodových linií i přesto, že vrstvy 219 a 125 by mohly obsahovat druhotné intruze staršího materiálu. Tvarování okrajů zůstává převážně jednoduché, jsou mírně až vodorovně vykloněné se zaobleným nebo častěji seřezávaným krajem vytvářejícím jednu nebo dvě ostré hrany. Výsledek ukazuje, že zahloubené objekty tvoří střední horizont, zatímco kulturní vrstva mladšího horizontu byla postižena pozdějšími zásahy.

rydlo	vryp/vpich	vlnice	linie/pás	vln. + linie	vryp + lin.	typ celkem
hřebenové		2+4	0+2	3+1		5+7=12
jednoduché	0+2	0+2	1+11	2+3		3+18=21
jedn.+hřeben.				1+1		1+1=2
jedn.+dvojhr.					0+1	0+1=1
typ výzdoby	0+2=2	2+6=8	1+13=14	6+5=11	0+1=1	9+27=36

Tab. 21: Výzdoba keramiky mladšího horizontu 9. až počátku 10. stol. Poznámka: v každém políčku je uveden počet střepů z objektů + počet střepů z vrstev.

Určení vrstev v Uherském Hradišti obecně provází nejistota: vyskytují-li se ve vrstvě stratigraficky mladší pouze nečetné střepy středohradištní, neznamená to se stoprocentní jistotou, že vrstva je téhož stáří, protože druhotně přemístěné střepy středohradištního charakteru se vyskytují běžně ve vrcholně středověkých i mladších vrstvách. Nad zmíněnou kulturní vrstvou 125 a sterilní písčitou vrstvou 134 byla odkryta část zahloubeného objektu 501 o minimální délce 4 m a hloubce 30 cm, mohlo by tedy jít o polozemnici, v tomto případě kolonizační. V její výplni (vrstva 119=137) však byly nalezeny výhradně středohradištní střepy. V superpozici byly nalezeny zbytky jílovitého výmazu podlahy 120 (obr. 12) a vrstva 116, do níž byla po roce 1315 založena městská hradba. Ve čtvercích D nad středohradištní

kulturní vrstvou ležela sterilní náplavová vrstva 218, nad ní vrstvy 219 a 251 (jejich vzájemná stratigrafie je nejasná – na P 10 a 15 leží 251 na 219, na P 11 a 13 je tomu opačně), z nichž 219 obsahovala 20 střepů středohradištních a 2 středověké. Podle profilů 3B a 10 by měly být totožné s vrstvou 125 (obr. 149). Na ně nasedala vrstva 216, ztotožněná již během výzkumu s vrstvou 116. Tato byla identifikována i v sondě 3 nad popisovaným souvrstvím (viz výše). Vrstva 116=216 rovněž obsahovala jak střepy středohradištní, tak středověké, oproti vrstvám starším, obsahujícím keramiku ze druhé poloviny 13. stol. vyráběnou tradičně obtáčením na ručním hrnčířském kruhu, v této vrstvě se již objevuje také keramika vytáčená na nožním hrnčířském kruhu. O situaci v sondě 1 jsem se již zmiňovala, v sondě 2 naopak kromě popsané kulturní vrstvy 210 byly všechny bez nálezů až po novověkou vrstvu 214 s cihlami a maltou. V kontextech nad vrstvami 116=216 již střepy středohradištní keramiky představují jen malou část nálezů.

Na závěr se musím zmínit o nejmladším zkoumaném kontextu – obdélném žlabu 500 s výplní 114, v níž byl nalezen menší bronzový křížek s oboustranným plastickým vyobrazením (obr. 157a, b). V jeho zásypu byly nalezeny kromě něj zvířecí kosti a střepy, z nichž nejmladší kolkovaný je datovatelný nejdříve do 14. stol. Výkop o změřených rozměrech 520x300 a hloubce 50 cm všude odděluje vrstvy vně žlabu a uvnitř (obr. 156). Vně narušil vrstvu 116 a jámu 520, jejíž zásyp obsahoval keramiku 14. stol. Z vnitřní strany byly uloženy vrstva 132 s keramikou druhé poloviny 13. až 14. stol. a vrstva 115, v níž byla nalezena keramika i železný předmět, celek však podle předávacího protokolu nebyl předán do muzea a je nezvěstný. Zásyp žlabu včetně křížku tedy musíme klást spíše do druhé poloviny 14. stol. nebo i později. Bylo ale zjevné, že křížek je starší, jelikož Ukřižovaný na něm stojí s nohama vedle sebe, zatímco od 12. století se začal v oblasti působnosti západní církve Kristus zobrazovat zahaleného jen bederní rouškou a s nohama překříženýma, probitýma jedním hřebem. Proto autoři výzkumu křížek datovali, vzhledem k sídelnímu hiátu mezi 10. a 12. stoletím v Uherském Hradišti, do velkomoravského období (*Geisler 2000*, 250).

Křížek s oboustranným plastickým vyobrazením byl vyroben z litého bronzu běžného složení – 75% mědi a 25% cínu (podle analýzy M. Hložka), výška s ouškem činí 35 mm, bez ouška 28, šířka 23 mm. Na straně bez viditelného olemování plochy je vyobrazena postava s rozpaženýma rukama, s nohama rovně vedle sebe, oděná v dlouhém šatě, s polokruhem nad hlavou a kruhovým útvarem v místě břicha. Na druhé straně s nízkou nevýraznou obrubou je Kristus s křížem nad hlavou, v téže pozici, oděný buď pouze v krátké suknici – perizoniu, nebo v oděvu s rukávem, což by naznačoval příčný pásek přes zápěstí levé ruky.

Při konzultacích s historiky umění se však otázka jeho původu ukázala být složitější. P. Balcárek (UP Olomouc) ho pokládá za ikonograficky křestní křížek východokřesťanského charakteru, spíše však provinciálního původu, pravděpodobně z oblasti Karpatské kotliny z 10. – 11. století. V tomto případě by strana popisovaná jako druhá byla aversem a postava na reversu by byla Panna Marie s hlavou pokrytou rouškou maforion. Potíž při tomto výkladu způsobuje jednak poloha paží, protože Bohorodička bývá zpravidla zobrazována s rukama pozdviženýma jako Orodovnice, jednak útvar na břiše: na byzantských předlohách – starších enkolpiích s rytou výzdobou typu 2c nebo 3 podle K. Horníčkové (*Horníčková 1999*, 215) by odpovídal zobrazení Ježíška, ovšem typ Panny Marie Platytery držící před tělem Krista-Emanuela nebo symbolický útvar se sice vyskytuje na malbách byzantských kostelů již v 9. stol., ale na enkolpiích by měl být pozdější, až od druhé poloviny 11. stol. (*Horníčková 2001*, 195), a navíc by neměla mít rozpřažené paže. Mezi typy mladší lité výzdoby by muselo jít o krajně schematizované zachycení řasení šatu na hrudi (např. *Horníčková 1999*, obr. na str. 221). Jana Maříková-Kubková (ArÚ Praha) naopak postavu v dlouhém colobiu s rukávy považuje za Krista vítězícího nad smrtí, který je zobrazován na kříži s otevřenýma očima a netečným výrazem (děkuji za ústní konzultaci). V křesťanském umění se tento způsob vyskytuje od nejstarších dob, ale v západním kulturním okruhu je od 10. stol. vytlačován postavou Krista trpitele, oděného v krátkém perizoniu, se zavřenýma očima a výrazem utrpení ve tváři. Křížek by tedy zobrazoval jak božského Krista, tak Krista – člověka. Oba způsoby jsou doloženy v karolínském umění (*Sepière 1994*, 226-232). Tento výklad odpovídá shodné poloze paží rozpjatých na kříži a umožňuje vysvětlit i „zauzlení“ na břiše jedné z postav, které považuje za schematizované řasení šatu a srovnává je s bronzovým litým křížkem z kostela Panny Marie na Pražském hradě (obr. 157c), datovaném na konec 10. až počátek 11. století jako výrobek porýnských dílen (*Kubková 1999*, 402–406). Tento výklad odpovídá shodné poloze paží rozpjatých na kříži. Analogicky by potom hradišťský křížek pocházel z druhé poloviny 10. až první třetiny 11. století. To však platí pouze v případě, nebudeme-li považovat plastický proužek přes zápěstí za lem rukávu, nýbrž jen za ornament, protože trpící Kristus má být nahý (terminus technicus, Ježíš je „oděn“ jen rouškou kolem boků). Oba výklady se však shodují v datování do období povelkomoravského, z nějž v Uherském Hradišti nemáme doklady trvalého osídlení.

Uměleckohistorické výklady se ovšem vždy týkají vysokého umění – knižní ilustrace tvořili vzdělaní mniši, v Byzanci vyráběli enkolpia gramotní umělci, zatímco jejich středoevropské napodobeniny odlévali negramotní řemeslníci. Hradišťský křížek je natolik jednoduchý a

otřelý, že v řadě detailů, rozhodujících pro určení původu, nelze rozhodnout, např. zda jsou oči postav otevřené či zavřené nebo zda polokruhový útvar nad hlavou postavy v dlouhém šatě je rouška, svatozář nebo vlasy. Navíc z období 10. – 11. století z našich zemí nejsou známy analogické nálezy, jde buď o malé duté pektorály (Praha, poklad Metropolitní kapituly, měděný stříbrný a zlomek měděného, nezdobené, vel. 4,2x2 a 5,4x4,4cm, *Stehlíková 2000*, 530; Žatec – dva stříbrné z pokladu, vel. 2,6x2,6 cm a 3,0x2,3 cm, a jeden bronzový, vel. 2,9x3,0 cm, *Čech 2008*, 95m), nebo o velká enkolpia (nálezy z Čech shrnul Nechvátal 1979, 243-246, nový nález přidali *Profantová – Stolz 2007*, 125-126, a *Profantová – Stolz 2009*, 199-210, nejobsáhleji o dvou slovenských pojednal *Kolník 1994*, 125-144). Z Moravy mi nejsou známy žádné. Jednoduché křížky nepoutaly pozornost historiků umění. Z Libice pochází jeden drobný nezdobený jantarový křížek a jeden bronzový (*Militký 2007*, 186) a jeden bronzový vel. 2,7x2,11 cm (*Militký 2007*,296). Vzhled Ukřižovaného na křížcích ze Žatce i z Libice (obr. 157d) se velmi podobá litému cínovému křížku z poloviny10. století z Wrocławi (*Wieczorek – Hinz 2007*, 186). Oproti těmto hrubě schematizovaným vyobrazením na jednostranných křížcích pravděpodobně středoevropské provenience vzhled hradišťského křížku mnohem více připomíná křížky z 9. století nalezené v Mikulčicích, zejména závěsný bronzový? (*Klanica 1993*, obr. 2) nebo olověný? (*Klanica 1993*, 215) závěsný křížek velikosti 3,4x2,75 cm, nalezený u mikulčické baziliky (obr. 157e). Nápadný je hlavně shodný typ oděvu – kasule či dalmatika s dlouhými rukávy a řasenou suknicí, známý také z rubní strany stříbrného nákončí z hrobu 100 na akropoli mikulčických Valů (*Poulík 1948*, 309–316). Z. Klanica se rozboru vyobrazení a původu tohoto typu křížů, známých i ze Skandinávie a Maďarska, věnuje podrobněji, byť jeho závěr, že jde o oděv skládající se ze širokých řasených kalhot a košile, běžně nošený tehdejšími Slovany, je pravděpodobně mylný (*Klanica 1993*, 215-216). Většina křížků z období Velké Moravy je jednostranných, oboustranný rytý reliéf postavy v dlouhém šatu s rozpaženýma rukama známe z olověného křížku velikosti 3,4x2,6 cm (obr. 157f) ze Starého Města – polohy na Dvorku (*Galuška 2000*, 91), na němž je však patrná přímá inspirace vzory byzantských křížků, jejichž přítomnost dokládá známý křížek ze Sadů (*Frolíková-Kaliszová 2003*, 558). Právě na tomto staroměstském křížku je jasné, že zde jde o postavy Krista na aversu a Panny Marie na reversu, přestože obě mají stejně rozpažené ruce prostě proto, že malé rozměry ramen kříže nic jiného nedovolují. Analogicky proto považuji za nejpravděpodobnější výklad hradišťského křížku jako malé stylizované napodobeniny velkých byzantských enkolpií s Kristem na aversu a Pannou Marií na reversu. V Uherském Hradišti dosud nebyly nalezeny doklady osídlení z období druhé půlky 10. až první půlky 13. stol., byť ojedinělé střepy tuhové z mladohradištního období už máme, ne však vrstvu nebo dokonce

objekt. Ani kaple, zmiňovaná v zakládací listině Uherského Hradiště, která s největší pravděpodobností stála na ostrově od dob Velké Moravy, nebyla zatím archeologickým výzkumem bezpečně lokalizována, úvahy o jejím významu v období 10. - 12. stol. by proto byly čirou spekulací. Ponechávám proto otázku datování křížku otevřenou, za přípustné pokládám jeho výrobu, nošení a ztrátu jak ve velkomoravském období, tak v 10. až první půlce 11. století. Když byly ostrovy znovu osídleny a vzniklo město, docházelo přirozeně k velkým terénním úpravám a přesunům půdy, při nichž se přesouval a mísil také její obsah. Tak došlo k tomu, že křížek skončil spolu s keramikou středohradištní i středověkou v zásypu objektu zaniklého ve 14. nebo 15. století. Druhou možností by bylo, že křížek byl nošen nebo uschováván jako památka po několik generací a byl ztracen až obyvatelem nebo obyvatelkou nového města; to však vzhledem k jeho nereprezentativnímu vzhledu a nejméně dvěma stoletím uplynuvším od dob, kdy byl v módě, pokládám za krajně nepravděpodobné.

Zbývá otázka, jak by se křížek ve druhé půlce 10. až první půlce 11. století mohl na tehdy neosídlenou lokalitu dostat. Nejpravděpodobnějším vysvětlením je podle mého názoru skutečnost, že ostrovy v řece Moravě sloužily vždycky jako místo přechodu z jednoho břehu na druhý, na trase z Brněnska do Uher a opačně. Někdo z cestujících zde tehdy křížek ztratil.

Výzkum na ploše plánovaného hotelu INPOST navzdory omezeným možnostem (necelý měsíc v chladném ročním období 17. 11. - 12. 12. 1993), které nedovolily prozkoumání celé plochy, přinesl několik nových poznatků k historii osídlení území Uherského Hradiště. Z nich nejvýznamnější je nalezení křížku, jehož doba vzniku a nošení zatím zůstávají záhadou. Významným zjištěním je také potvrzení sídlištních aktivit v této severní okrajové části východního z hradišťských ostrovů v době velkomoravské ve dvou až třech časových horizontech během 9. a počátkem 10. století, zpočátku málo intenzivní, později rozšířené až k okraji suchého povrchu ostrova. Zmenšení osídlené plochy ve vrcholném středověku bylo pozorováno již při výzkumu na Otakarově ulici na západním z ostrovů a bylo pravděpodobně zapříčiněno pravidelnými povodněmi, které v 9. stol. ještě ostrovy neohrožovaly (*Frolíková-Kaliszová 2009a*, 563-574).

V. 2. 4. Výzkum na Havlíčkově ulici č. 16

V listopadu r. 1993 prováděl ÚAPP Brno záchranný výzkum na parcelách 186/1 a 186/2 na nároží ulic Havlíčkova a Františkánská před stavbou nového domu. Vedoucí výzkumu P. Vitula

a M. Geisler ve své nálezové zprávě mluví o akci jako o „domě manželů Arnoštových“ (*Vitula 1997*, 254-255). Dům měl být stavěn na pilotech, proto byly položeny sondy I – III (obr. 158a). Od povrchu v nadmořské výšce 180,95 m bylo stavební firmou odbagrováno 100 cm recentních a novověkých navážek. Pod nimi leželo středověké souvrství s mocnými vrstvami zakládacího horizontu města. V hloubce pod 178 m n. m. se objevily středohradištní vrstvy v sondě I (kontext109) a v sondě II (kontexty 213 a 214). Vrstvy 214 a 109 již nebyly dokopány, protože bylo dosaženo hloubky požadované stavbou; mocnost 80 cm byla doměřena pedologickou tyčí, stejně jako podložní vrstvy 215-216 (obr. 158b). V kontextu 213 se objevila kamenná destrukce s rovnou hranou (obr. 160a), nivelovaná úroveň 177,35-50 m n. m.; na profilu jsou vidět 4 vrstvy kamenů (obr. 159). V kontextu 214 byla odkryta dolní polovina hrobu se zachovanou jednou kostí pánevní a dlouhými kostmi nohou, orientace SV-JZ, bez milodarů, které se ovšem mohly nacházet v nevybrané horní polovině hrobu (obr. 160b).

Antropologické určení (provedla PhDr. et RNDr. Jana Langová z Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně): z kosterních pozůstatků je zachována nekompletní část mírně poškozeného postkraniálního skeletu dospělého jedince (bederní obratel, pravostranná kost pánevní, obě kosti stehenní a holenní a levostranná kost lýtková). Epifýzy dlouhých kostí jsou lehce poškozeny, případně chybějí, povrch kostí je hladký, žlutohnědě až hnědě zbarvený. Podle dochovaných sexuálně diagnostických znaků na pravé kosti pánevní (především typicky „mužská“ incisura ischiadica major ve tvaru písmene „J“, dále tzv. arc composé, velké acetabulum se zaobleným okrajem, absence sulcus praeauricularis) lze pohlaví zkoumaného jedince určit jednoznačně jako mužské. Odhad věku u neúplně dochovaného postkraniálního skeletu zkoumaného jedince vychází z výskytu počínajících degenerativně produktivních změn na páteři a velkých kloubech končetinových kostí (vyznačené artrotické lemy a krátké osteofytické výběžky na okrajích kloubních ploch) a z hustoty spongiozy v epifýzách kostí stehenních a holenních. Předpokládaný věk dospělého jedince je možné na základě výše uvedených kritérií odhadnout přibližně na 35-45 let. Spondylóza a spondylartróza L2 (L3?) ukazují na počínající artrózu kyčelních a kolenních kloubů. Dochovaný skelet patřil mužskému jedinci na rozhraní kategorií adultus II / maturus I, zřejmě vyšší a štíhlejší postavy; výrazně vyvinutý svalový reliéf na dolních končetinách by nasvědčoval větší fyzické zátěži.

V kontextu 109 bylo nalezeno sedm střepů, z nich jediný zdobený pásem rytým hřebenovým rydlem (obr. 161/246 990). Z kontextu 213 bylo vyzvednuto 28 střepů, z nichž dva jsou středověkou intruzí, 15 zvířecích kostí, dva hřebíky a čtyři kusy těžké železné strusky, mezi kameny byly dva obsahující tmavou slídu – biotit. Zvláštní zmínky zasluhují kus malty a

plochý červený kus pískovce síly 2 cm s maltou, který mohl být podlahovou dlaždicí, jeden zlomek tenké ploché šedé břidlice, která připomíná střešní krytinu, a čtyři kusy mazanice, z nichž jedna tvořila rohový výmaz, má dvě rovně vyhlazené stěny v pravém úhlu. V kontextu 214 byl nalezen jediný střep zdobený rýhami rytými jednohrotým nástrojem (obr.161 /247 083).

rydlo	vlnice	linie/pás	vlnice+linie/pás	typ rydla
hřebenové	1	1	1	3
dvojhroté	1		1	2
jednoduché	1	4		5
typ výzdoby	3	5	2	10

Tab. 22. Výzdoba na keramice ze středohradištních vrstev na Havlíčkově ulici 16

Mezi 41 zvířecími kostmi se objevil kozí roh, zlomek tuřího rohu a kus lebeční kosti se záseky. Mezi celkem 34 zlomky středohradištní keramiky byl jeden z jemného materiálu (M 2), devět tuhových a 24 z běžného středohradištního těsta. Vrstvy 109 a 213 jsou totožné, jejich obsah je řadí do mladšího středohradištního horizontu. Vrstvu 214, do níž byl zahlouben hrob, lze položit do staršího horizontu, z nálezové zprávy však neplyne, zda se hrob zahluboval ještě z vrstvy 213 nebo už 214. Protože z blízkého okolí jsou již známy další dva hroby (Růžová ulice a TELECOM, obr. 31), rýsuje se možnost, že se v těchto místech rozkládalo malé pohřebiště.

V r. 2007 proběhl na parcele 186/2, původně dvoře domu č. 16, záchranný výzkum Slováckého muzea vedený D. Menouškovou před stavbou tzv. polyfunkčního domu. Měl být stavěn rovněž na pilotech, proto byly položeny tří sondy, A-C (obr. 158a). V sondě C nebyla středohradištní vrstva dosažena vůbec, pravděpodobně tam již terén klesal směrem k okraji ostrova, v sondách A a B se objevila v hloubkách 410-430 cm (*Menoušková 2008*, 448-449). Při srovnání se situací na parcele 186/1 to odpovídá hloubce vrstvy 214. Může to být způsobeno klesajícím terénem, nebo rozrušením mladší vrstvy působením kolonistů zakládajících středověké město, protože ještě mezi nálezy z hloubky 410 cm jsou jak střepy, tak kovové předměty středověké i středohradištní, např. knoflíkovité držadlo pokličky a přezka tvaru D. Teprve v hloubce od 430 cm se již nacházela keramika výlučně středohradištní. Jak nasvědčuje použité označení hloubek po dvaceticentimetrových vrstvách, sondy byly hloubeny po rýčových vrstvách, ztotožnění s vrstvami identifikovanými v r. 1993 je tudíž nejisté. Bylo

dosaženo hloubky 465 cm, zhruba odpovídající hloubce sond z r. 1993, níže již vystupovala spodní voda.

Nejzajímavějším nálezem je střep z materiálu se slídou a jemně rozemletou tuhou, zdobený nejméně čtyřmi vlnicemi rytými čtyřhrotým rydlem (obr. 161/250 546). Byl nalezen ve vrstvě 410-430 cm a je dalším z ojedinělých nálezů tuhové keramiky, která jistě nebyla místní, avšak zatím je její původ i časové zařazení nejisté.

VI. Pražská aglomerace

VI. 1. Opevnění

Prvním objeveným raně středověkým opevněním Pražského hradu byla hradba s čelem tvořeným opukovou zdí skládanou z lomového kamene pojeného hlínou a vnitřní stranou tvořenou tělesem z hlinitých navážek prokládaných vrstvami dřevěných trámů kladených kolmo na průběh hradby, objevená v r. 1926 při archeologickém výzkumu na III. nádvoří. S jejím výzkumem jsou zpočátku spjata jména J. Pasternak, J. Filip, J. Böhm a K. Guth, od r. 1928 především jméno I. Borkovského, který také má největší zásluhy na její publikaci (*Borkovský 1949*, 52-54). Tato hradba tvořila linii na jižní straně hradního hřbetu proti Malé Straně. Zeď o tloušťce 45-50 cm byla propojena s náspem dřevy, která jí procházela až do otvorů viditelných v jejím líci. Zadní stěna odkryta nebyla, z publikované dokumentace vyplývá, že byla zničena při pozdějších úpravách terénu nádvoří a jinde zase při hloubení základů zdí paláce a dalších staveb. V dalších letech byly objevovány jak úseky pokračování této hradby východním směrem až pod starý palác, tak další linie hradby položené jižněji po svahu. Vzhledem k dnešnímu stavu je důležitá zmínka, že hradba probíhala po délce středem dnešního nádvoří. Jak konstatoval I. Borkovský, násyp nejstaršího valu byl pod hranou svahu návrší. Potřeba častých oprav a pravidelné čištění proti zarůstání travou spolu s vlivem počasí samy o sobě i bez případného poškození nepřátelským útokem vedly nakonec ke dvojímu rozšíření opevnění na J straně, vždy níž po svahu. Ve třetí, nejmladší fázi byla ve spodních trámech zasekaná lůžka pro trámy vyšších vrstev, což zlepšovalo soudržnost celého náspu (*Borkovský 1969*, 52-54). Díky tomu, že vykopávky zůstaly odkryté a se souhlasem hradní policie občas přístupné pod Plečnikovým dlážděním III. nádvoří, mohla být v letech 1993 až 1995 při čištění provedena revize situace a později byly odebrány vzorky k dendrochronologickému datování. O tom podrobně referovala I. Boháčová (*Boháčová 2001*, 202-206). Tato autorka, která se věnovala zpracování výzkumů, při nichž byly odkryty úseky

opevnění, hodnotí skepticky možnosti práce s předválečnou terénní dokumentací (*Boháčová 2001*, 192-193). Na rozdíl od I. Borkovského píše pouze o dvou základních fázích hradby, z nichž starší leží severněji a mladší jižněji. Obě fáze mají shodnou konstrukci sestávající z hlinitého náspu vyztuženého dřevem a čelní kamenné zdi, avšak ve starší fázi byl dřevěný rošt pouze jednosměrný, zatímco v mladší se vyskytoval rošt ze dřev kladených křížem, srubová konstrukce i „další formy výztuže", které autorka blíže nespecifikuje (*Boháčová 2001*, 205). Zmiňuje se i o dalších prvcích, jako je lícovaná opuková zídka, částečně zapuštěná do terénu, kterou považuje za místní zpevňující úpravu, a žlab s dřevěným obložením při hraně bermy, u něhož připouští souvislost s mladší fází opevnění. Podstatně optimističtější k možnostem práce s původní dokumentací je J. Frolík ve své recenzi práce I. Boháčové (*Frolík 2002*, 712). Vrací se k Borkovského rekonstrukci tří fází opevnění v prostoru pod dnešním III. nádvořím: první je shodně s I. Boháčovou tzv. „břetislavská" hradba, druhou je ona opuková zídka, u níž autor zdůrazňuje, že je zapuštěná do žlábku a široká 65 cm, což jsou parametry vyskytující se u čelní kamenné plenty i na jiných místech hradního opevnění, a třetí fází je těleso s komorovou hradbou, tedy druhá fáze v pojetí I. Boháčové (*Frolík 2002*, 714). Prostor rokle, přetínající opevnění zhruba uprostřed III. nádvoří, nebyl prozkoumán do takové hloubky, aby bylo jasné, jakým způsobem bylo řešeno opevnění v tomto úseku.

Pokračování opevnění východně od rokle odkryl I. Borkovský v letech 1937-1938 pod Starým královský palácem v tzv. místnosti s valem. Byly zachyceny základy dvou opukových čelních zdí, z nichž mladší převrstvila starší. Ve starší se opět zachovaly otvory po dřevěných břevnech, propojujících zeď s náspem v jejím týlu (*Borkovský 1960*, 338). Rovněž tento prostor byl v letech 1986 a 1987 čištěn a revidována dokumentace. Při něm byly odkryty hroby, překryté destruovanou plentou, zřejmě mladohradištního pohřebiště, které ale leželo již pod hradbou, vně plochy tehdejšího hradu (*Boháčová 2001*, 208).

Další úsek opevnění na jižní straně hradního ostrohu byl doložen během výzkumu J. Frolíka, I. Boháčové, K. Tomkové a I. Vochozkové v letech 1991-1992 ve statické sondě ve východním poli arkád Starého královského paláce. Šlo o opukovou zeď s lícem obráceným k jihu, zachovanou do výšky 100 cm, o šířce 60-140 cm. K jejímu týlu přiléhal násep se dvěma vrstvami dřevěného roštu. Důležité je, že pod hradbou se zachovala sídlištní vrstva s nálezy, které autorka charakterizuje jako starší středohradištní. I. Boháčová píše, že hradební násep byl od nadloží oddělen šikmým rozhraním vyloženým vodorovně kladenými břevny; tuto stěnu spojuje s mladší fortifikací nebo jiným objektem (*Boháčová 2001*, 235). Severně od arkád, na severním palácovém dvorku, probíhal výzkum ve stejném složení badatelského týmu v letech

1986-1987. Dřevohlinité hradební těleso spočívalo na mírném svahu, z čelní zdi se dochovala jen malá část. I. Boháčová konstatuje, že není jisté, byl-li val zachycený na dvorku starší fází opevnění než val zachycený pod arkádou (*Boháčová 2001*, 235).

V r. 1999 řezy v suterénu Tereziánského ústavu šlechtičen (viz výše) odhalily pokračování jižní hradby. Těleso hradby bylo založeno do plošiny zasekané do svahu tak, aby spočívalo zhruba na rovince, takže týl, který musel být někde pod dnešními palácovými zdmi, byl buď v rovině terénu nebo nevysoko nad ním a koruna opevnění tedy byla snadno přístupná obráncům. O to výše čněla čelní zeď nad svahem nad podhradím, zvláště pokud byl zdůrazněn příkopem. Přítomnost příkopu však není průkazná, stavba ohradní románské zdi v těsné blízkosti čela starší hradby znesnadňuje rozeznat, zda byla založena v příkopu nebo jen ve svahu, zvláště když zatím nebyla možnost prozkoumat její základovou spáru. Synchronizace s některou z fází zastižených pod III. nádvořím není možná. Pokud v místech Tereziánského ústavu šlechtičen bylo opevnění na více místech, jsou dvě možnosti: pokud by bylo výš po svahu, dál od románské hradby, a pak by patrně bylo zcela zničeno dalším stavebním vývojem, kdyby bylo níž, bylo by zničeno románskými domy a hradbou.

Ve východním cípu hradu byly zkoumány úseky opevnění na východním nádvoří Tereziánského ústavu šlechtičen, v Lobkovickém paláci a na Opyši. V Tereziánském ústavu šlechtičen byla objevena ne zcela jasná situace pravděpodobně hrany příkopu a do něj sesutého dřevohlinitého náspu (*Frolík 2002*, 211). Destrukci čelní kamenné zdi hradby zjistil již I. Borkovský při sledování statických sond v Lobkovickém paláci v letech 1959-1961 (*Borkovský 1962*, obr. 45, 46). V letech 1971-1980 a poté 1982-1985 probíhaly v Lobkovickém paláci archeologické výzkumy, v jejich vedení se vystřídali Z. Smetánka, T. Durdík a J. Frolík. V těchto místech se již hradní ostrožna sklání nejen k jihu, ale zároveň i k východu. Na jediném místě, a to pod arkádami na severní straně východního nádvoří, byl bezpečně zjištěn starší příkop o hloubce 200 cm a šířce 420 cm (*Durdík – Frolík – Chotěbor 1999*, 22, obr. 1). V prostoru západního nádvoří byly zjištěny další dva, avšak silně poškozené úseky tohoto příkopu. Stejně jako všude jinde, kde byl na Pražském hradě objeven, i zde byl překryt náspem mladší hradby. Její podoba v těchto místech se neliší od jejích úseků objevených jinde, sestávala z kamenné čelní zdi kladené na sucho a z hlinitého náspu zpevněného dřevěným jednosměrným roštem, z nějž se zachovalo 4-5 vrstev. Zeď z opukových kamenů byla založena v prudkém svahu, a proto se dochovala jen v několika sondách, nejvíce do výšky 70 cm. Celkově nejvyšší dochovaná výška hradby činila 240 cm a šířka 550 cm, přičemž zadní stěna nebyla zjištěna. Ta byla naopak zjištěna u mladší fáze hradby, posunuté o něco níž po svahu.

Stěnu tvořilo bednění držené kůly, zaraženými 50-70 hluboko do podloží, v rozestupech 150 cm. Průměr kůlů není uveden (*Durdík – Frolík – Chotěbor 1999*, 23). Nejmladší, třetí fáze opevnění byla zachycena na západním nádvoří. Vznikla tak, že k čelu náspu první fáze byla přistavěna nová čelní kamenná zeď pojená jílem, široká až 110 cm. Mezi použitými kameny byl i jeden kvádřík s maltou, druhotně použitý. Zadní stěna této hradby, posunuté oproti druhé fázi zpět proti svahu nahoru, je opět neznámá. Vyobrazené zlomky nádob z výplně nejstaršího příkopu nesou znaky typologicky středohradištní keramiky, kromě jediného, který jeví náběh k límcovité profilaci (*Durdík – Frolík – Chotěbor 1999*, obr. 4/6), zatímco mezi zlomky z tělesa první fáze hradby vidíme klasický límcovitý okraj a tři další s prožlabeným okrajem a povytaženou horní hranou, ale ještě ne kalichovité profilace (*Durdík – Frolík – Chotěbor 1999*, obr. 6).

Výzkum I. Borkovského v letech 1959-1961 na Opyši Pražského hradu poprvé zjistil celkovou šířku hradby, a to v místech, kde obtáčí východní cíp hradního areálu, v areálu Purkrabství u Černé věže. Zadní stěnu z vodorovně kladených prken či trámů držely svislé kůly, od nichž se paprskovitě rozbíhala dřeva roštu, dochovaná až v devíti vrstvách nad sebou. Z čelní kamenné zdi se zachovala jen spodní vrstva, horní byly zničeny mladší zděnou hradbou, kterou I. Borkovský považoval za dílo Břetislava I. a z toho odvozoval datování starší hradby. Celková zjištěná šířka hradebního tělesa činila 500 cm (*Borkovský 1962*, 415-418). Kameny plenty ležely na roštu starší fáze opevnění. I. Boháčová hodnotí vyobrazenou keramiku takto: od podloží po povrch trámů se vyskytuje keramika středohradištní, v horní části hliněného násypu keramika s kalichovitou profilací okraje, v zánikovém horizontu se objevuje keramika se zduřelými okraji starší fáze (*Boháčová 2001*, 213).

Celý další průběh předrománského opevnění Pražského hradu po jeho severní straně až po jeho nejzápadnější část zůstává archeologicky neznámý. Opevnění zde nemuselo probíhat jen uvnitř linie vymezené pozdější románskou hradbou, nýbrž zejména v místech za Jiřským klášterem mohla aspoň zčásti vést vně jeho linie, jak ukázaly výzkumy ve Zlaté uličce v r. 2010, kdy byla obnažena románská hradba až po základovou spáru z vnitřní strany, a po starším opevnění, ať už hradbě nebo příkopu, nebyla objevena žádná stopa. Na opačném konci Pražského hradu než je Lobkovický palác, v tzv. Severním křídle, bylo v 80. a první polovině 90. let 20. stol. rovněž odkrýváno opevnění včetně staršího příkopu. V terénu se vystřídali všichni archeologové, kteří tehdy na Pražském hradě pracovali - J. Frolík, I. Boháčová, J. Žegklitz, později i K. Tomková a I. Vochozková. V suterénu budovy bývalé Slévárny byla objevena mocná destrukce týlu čelní kamenné zdi hradby, kladené na sucho (*Boháčová –*

Frolík – Žegklitz 1988, 29-30), jejíž vznik I. Boháčová podle sporadických keramických zlomků klade do vyspělého mladohradištního období (*Boháčová 2001*, 231, obr. 30A).

Pokračování hradby bylo odkrýváno v jednotlivých výkopech západně od Slévárny, na Slévárenském dvoře, který se nachází na parkánu mezi Jelením příkopem a budovou Císařské konírny. Opevnění, založené na hlinitých vrstvách s řídce se vyskytujícími střepy, zde bylo dochováno v podobě pruhu kamenů místy se zachovaným lícem a torzovitě dochovaným roštem, sestávajícím z břeven procházejících do čelní stěny, vzdálených od sebe 30-60 cm, nad sebou 10 cm, dochovaným ve třech vrstvách. Rošt překrýval řadu mělkých kůlových jamek o průměrech 18-26 cm. Místy musel být terén pro stavbu hradby upravován, jako tomu v místě přírodní „prolákliny" zaplněné humusovými vrstvami, na nichž spočívala dřevěná konstrukce. Autoři výzkumu, J. Frolík a I. Boháčová se neshodují v náhledu na její účel: zatímco J. Frolík se vyjadřuje zdrženlivě (*Frolík 2002*, 717), I. Boháčová je pokládá za zpevnění bahnitého povrchu (*Boháčová 2001*, 224). Asi v půlce délky dvora, v sondě III, se kamenná zeď stáčela k jihu, opouštěla hranu ostrožny a pokračovala ve směru napříč přes skalní hřbet. Kousek nad místem ohybu byly k čelu nyní již příčné hradby přiloženy kameny zdi pokračující západním směrem po obvodu ostrohu; je to jediné místo, kde dosud bylo zachyceno opevnění západního předhradí. Mladší fázi hradby představuje opuková destrukce VII široká v sondě až 650 cm a v sondě VI 200 cm, která místy překrývala starší rošt. I. Boháčová uvádí, že mezi kameny byly často dutiny a jejich skladba byla nepravidelná, na některých zůstalo jílové pojivo. V sondě VI byla pod kameny zachycena podkladová vrstva jílu. I tato fáze dodržuje zatočení linie hradby jižním směrem a výběžek směrem západním. V týlu kamenné zdi byly odkrývány sídlištní vrstvy, nikoliv násep s dřevěným roštem, proto ji I. Boháčová interpretuje jako celokamennou hradbu. Z publikované dokumentace vyplývá, že se jedná o úsek právě v ohbí hradby (*Boháčová 2001*, 229-231, obr. 30B, 31), kde mohla být potřeba zvláštního zpevnění. Navazující úsek nyní již příčné hradby přetínající ostrožnu byl zkoumán v tzv. Víceúčelovém sále v suterénu Císařské konírny. Zde, na druhém konci Pražského hradu, je druhé místo, kde byl objeven starší příkop. Jeho šířka zůstává stejná, 420-440 cm avšak jeho hloubka byla menší, jen 120 cm, a blíž k hraně ostrožny byl ještě mělčí. Na dně příkopu se objevila dřevitá plocha, která by mohla být pozůstatkem zřícené palisády nebo plotu, stojícího původně v něm nebo na jeho hranách (*Boháčová 1996a*, 42). I. Boháčová v této souvislosti opatrně uvažuje o obj. X – žlábku zapuštěném do podloží, lemovaném kůlovými jamkami, rovnoběžném s příkopem ve vzdálenosti 300 cm východním směrem. Po výzkumu v Informačním středisku, kde byla objevena řádka kůlových jamek zhruba rovnoběžných se

starším příkopem, ale na jeho vnější straně, je nutno brát v úvahu i možnost příčného přehrazení hradní ostrožny zábranou ve formě vyplétaného plotu ještě před vykopáním prvního příkopu. Jeho průběh mohl být pozdějším příkopem překřížen z důvodu vedení jeho průběhu s větším ohledem na terén, na který lehký plot ohled brát nemusel a mohl vést přímější trasou. Chybění žlábku jak v sondě ve Středním křídle, tak v Informačním středisku nemusí nic znamenat, přímo ve Víceúčelovém sále je také zachován jen v jeho jižní polovině, v severní pokračují jen kůlové jamky, které jsou hlubší a nepodlehly erozi svahového pokryvu nebo pozdějším zásahům. Další rozdíl při srovnávání obou situací představuje jednoduchá řada kůlů ve Středním křídle oproti dvojité ve Víceúčelovém sále, ale i to je vysvětlitelné buď změnou konstrukce nebo opravou ve Víceúčelovém sále. Jakkoliv lákavá je hypotéza ještě staršího oddělení areálu budoucího hradu od „předhradního" osídlení, kterým by se nezpochybnitelný význam Prahy posunoval do hloubi 9. stol., zůstane hypotézou, dokud nebude potvrzena nějakým budoucím výzkumem. Jako na východním konci hradu, i zde byl příkop zasypán a na něm postavena mladší hradba známé konstrukce, složené z hlinitého náspu s dřevěným roštem a čelní kamennou zdí, silnou 20-100 cm. Plenta je místy založena do mělkého žlábku, zadní stěna náspu je rekonstruována jako stupňovitá, zajištěná kůly. Těleso je zachováno do výšky 100 cm. Podle I. Boháčové byla dřeva spodní úrovně kladena hustě vedle sebe, výše řidčeji, a místy ležela i napříč. V tělese náspu bylo pozorováno o svislé rozhraní, které je vysvětleno jako projev existence vnitřní stěny v místě, kudy probíhala vnitřní hrana staršího příkopu. Podle vyobrazené dokumentace (*Boháčová 2001*, 213, obr. 19) se zdá, že před tímto rozhraním končí dřevěný rošt. Po zkušenosti s konstrukcí ve Středním křídle a v Informačním středisku se domnívám, že dřevěný rošt byl v příčném rameni opevnění vědomě pokládán právě nad výplní staršího příkopu, kde působil jako táhlo provazující k sobě obě části hradby, čelní postavenou na pevném podloží a zadní, jež vlastní vahou proklesala do měkkého zásypu. I. Boháčová toto rozhraní považuje za projev mladšího rozšíření tělesa náspu směrem dovnitř hradiště (*Boháčová 1996a*, 43; *Boháčová 2001*, 218); tomu by nasvědčovala i situace zjištěná v Lakovně, v týlu hradby. V nálezové zprávě je popis opevnění složitější, těleso je děleno na spodní část, jejíž čelo je vzdáleno od hrany vnějšího příkopu až 150 cm, a svrchní, která respektuje hranu příkopu, přičemž čelo svrchní části je lemováno opukovými kameny, které jsou pozůstatkem čelní plenty s lícem založeným do žlábku, jež je dnes zborcená a zbyly z ní jen nepatrné zbytky (*Boháčová 1996a*, 43). Analogie se situací v Informačním středisku – starší fáze hradby s čelem dál od hrany příkopu a mladší na jeho hraně s plentou založenou do žlábku, dnes zhroucenou, je očividná. Rozšíření hradebního náspu v jeho zadní části představuje jílovitá jednorázově navršená vrstva 113 bez dřevěné výztuže, I. Boháčová s ní

však spojuje tři kůlové jamky. Popis nálezové situace v místech, kde je shledávána zadní linie náspu (západní hrana prolákliny, skrumáže opukových kamenů), i popis výplně prolákliny (změť jílovitých vrstev s variabilními proplástky, přítomnost vrstev s vysokým obsahem dřev včetně spálených, *Boháčová 1996a*, 44) ji jednoznačně identifikuje již do prostoru Lakovny (vrstva 84 v Lakovně je totožná s vrstvou 113 ve Víceúčelovém sále, viz kapitola Lakovna Pražského hradu). Byl zde zachycen i vnější příkop, ne však v celé šířce, protože byl porušen nárožím románské kvádříkové hradby. I. Boháčová ho rekonstruuje jako dvojitý, s „podélným vyvýšeným předělem" (*Boháčová 2001*, 213, obr. 19). J. Frolík nesouhlasí a považuje zdvojení za důsledek dvou chronologických fází poněkud odlišného průběhu (*Frolík 2002*, 715). Zajímavé je, že v nálezové zprávě je příkop popisován jako dvoufázový, kdy vrstvička 110 na svahu příkopu vzniklá přirozeným zanášením je překryta jílovitou vrstvou 109, která vznikla buď částečným sesutím hradby nebo jako úprava (*Boháčová 1996a*, 45), a pozdější „předěl" popisuje jen jako nepatrný výběh rostlého terénu, na němž byla později postavena zděná románská hradba. Druhý vnější příkop souběžný s prvním ovšem figuruje již zde, dokonce má dosahovat stejné hloubky, přestože dna prvního ani druhého příkopu nebylo dosaženo. O druhém příkopu dále píše, že vykliňuje na severním svahu (*Boháčová*, tamtéž). Obsah keramiky v zásypu staršího příkopu a v násypech hradby se příliš nelišil. Celková šířka hradby je uváděna číslem 12 m, aniž by byla známa celá šířka příkopu (*Boháčová – Frolík – Žegklitz 1988*, 41), později dokonce 14 m (*Boháčová 2001*, 213). Při úvahách nad rozdílem mezi opevněním zastiženým ve Víceúčelovém sále a celokamennou hradbou tvořící jeho pokračování na Slévárenském dvoře autorka v nálezové zprávě naznačuje, že ke změně došlo v místech severní zdi budovy Císařských koníren, jejichž stavba zničila veškeré pozůstatky starších staveb. Vzhledem k tomu, že celokamenná konstrukce není doložena nikde jinde v průběhu opevnění Pražského hradu, domnívám se, že pravděpodobně jde o zvláštní případ vedený snahou po co největším zpevnění nároží hradby v místě, kde hrozilo sesutí do Jeleního příkopu.

Na základě výzkumu, který probíhal v zimě 2001 – 2002 v místnostech severně od průjezdu (obr. 1) bylo zjištěno, že Borkovského dva příkopy s valovým náspem mezi nimi (*Borkovský 1949*, 55-56) jsou ve skutečnosti dvěma fázemi opevnění, mělčí příkop na východní straně představuje starší fázi a hlubší příkop na západní straně patří k mladší fázi, zatímco těleso mezi nimi je zvětralým a zjílovatělým skalním podložím.

V současné době máme ve Středním křídle, tedy na nejexponovanějším místě obrany Pražského hradu, k dispozici celkem tři řezy vnějším příkopem z výzkumů v letech 2001/2002

a 2010, dva dřevohlinitou hradbou, jeden řez základem čelní kamenné zdi, dva řezy vnitřním příkopem a jeden malý plošný odkryv situací starších než dřevohlinitá hradba, to vše v rozpětí 15 m délky (resp. 25 m, s přičtením plochy jižně od řezů, zkoumané v r. 2008, kde na dnešní povrch vystupuje podloží), to vše bez započítání Borkovského odkryvů z dnešního hlediska nedosti podrobně dokumentovaných. Celkem v nich rozlišuji pět vývojových etap: první, dříve považovaná za doklad osídlení neopevněné plochy, nyní doložená kůlovými jamkami v řadě v linii všech pozdějších opevnění. Druhá etapa je reprezentována již dříve dobře doloženým starším příkopem. Pokud k němu patřilo i nadzemní opevnění, nacházelo by se vně dnešních budov Středního křídla, a tudíž bylo sneseno při snižování úrovně terénu III. nádvoří v 16. stol. Jeho zbytky se snad mohly zachovat severněji, v místech před průčelím katedrály sv. Víta a v severozápadním rohu III. nádvoří. Nově vkládám do vývojového schématu třetí etapu, v níž byl vyhlouben mladší vnější příkop za současné existence zpola zasypaného staršího vnitřního příkopu, s předpokládánou palisádou na vnitřní hraně mladšího vnějšího příkopu. Předělem před čtvrtou etapou je požárová vrstvička, na níž byla založena nová těžká hradba, sahající až nad již zcela zarovnaný starší příkop. Její základ tvořily dvě vrstvy plochých prken nad skalnatým podložím, oddělené plůtkem od zásypu bývalého příkopu ve Středním křídle 2001/2002, zatímco v Informačním středisku byla nalezena jen krátká volně poházená dřeva. Nad nimi pak byl kladen zpevňující rošt z tenkých větví, prosypávaných vrstvami hlíny. Čelo hradby nad zvětšeným vnějším příkopem tvořila zpočátku asi jen tenčí kamenná plenta. Vzhled týlu hradby neznáme, ani její rozměry. Zatímco v severněji položeném výzkumu z r. 2001/2002 se zachovalo 12 vrstev dřevěného roštu a čelní zeď založená na pevném podloží do výšky 150 cm a výkop vnějšího příkopu začíná 20–30 cm před ním. (*Frolíková-Kaliszová, 2009*, 65-71), o pár desítek metrů jižněji v Informačním středisku byla zachycena pátá etapa - přestavba přinejmenším čela hradby. Rozšířená čelní zeď ze skládaných opukových kamenů pojených jílem byla založena do kulturních vrstev 131=140, které se v mezidobí usadily na stěnách příkopu. Celková šířka příčného opevnění v páté etapě by měla podle všeho (viz výše) přesahovat 16 m. Přestavba vyšších částí hradby, doložená v Tereziánském ústavu šlechtičen, ve Víceúčelovém sále, ve Středním křídle a snad i na Opyši, mohla být součástí rozšíření jejího čela, ale také pozdější, šestou etapou, o čemž nelze rozhodnout na základě dnešních znalostí.

Na jižním konci příčné hradby, v prostoru tzv. románského bastionu, prováděl výzkum I. Borkovský v letech 1937-1938. I. Boháčová na základě jeho terénní dokumentace píše, že byla zachycena část hradebního tělesa nebo jeho destrukce (*Boháčová 2001*, 206). J. Frolík proti tomu uvádí, že Borkovského „nákres valu 11. stol.“ zobrazuje jen stupňovité úpravy podloží,

překryté kamennou destrukcí, která ale pochází až z doby po postavení románské zděné hradby (*Frolík 2002*, 712). V sousední prostoře, v tzv. místnosti pod oktogonální kaplí, byl při výzkumu I. Boháčové, J. Frolíka a J. Žegklitze v letech 1985-86 objeven nejzápadnější úsek jižního opevnění Pražského hradu. Sestával z hlinitého náspu s dřevěným roštem v pěti dochovaných vrstvách. Na jižním konci roštu, na hraně svahu spadajícího dolů, leželo jedno podélné břevno a za ním kumulace opukových kamenů, zřejmě ze spadlé čelní zdi. Další kameny ležely na opačném konci sondy, ty právě pocházejí z období budování románské hradební zdi (*Boháčová 2001*, 233; *Frolík 2002*, 712).

Na rozdíl od opevnění Pražského hradu, opevnění Malé Strany začalo být objevováno až od roku 1994. Prvním objeveným prvkem byly příkopy. Postupně byly objeveny tři, vyhloubené postupně v rozmezí více než 100 let od 9. stol. do pokročilého 10. stol. Všechny vedly jižně od Malostranského náměstí východozápadním směrem ze svahu Petřína dolů k Vltavě, jejich linie, pokud to lze posoudit z krátkých odkrytých úseků, se lišila jen o metry. Nejstarší měl hloubku 270 až 380 cm v různých úsecích, šířku mezi 310 a 480 cm, ploché dno vyložené kameny a patřil k němu hlinitý násep z přemístěného podloží, překrytý vrstvami s keramikou s límcovitými okraji. V té době, podle J. Čihákové na konci 9. stol., už musel být nahrazen druhým příkopem, hlubokým 270 cm a širokým 970 cm, rozšiřujícím o něco chráněnou rozlohu podhradí směrem k jihu. V ulici Josefské, č. p. 42/III, byla k příkopu prozkoumána hradba příslušná k příkopu: hlinitý násep zpevněný střídavě dřevěným roštem nebo opukovými kameny, 780 cm široký. Rošt z prken byl kladen na základové rámy bez jedné delší stěny, výztuž týlní části hradebního tělesa tvořily komory, jejichž zadní část se nedochovala, šířka hradby proto není známa. Do této etapy opevnění je kladena i „strategická stavba“ s dřevohlinitými základy, později interpretovaná jako vstupní brána (*Čiháková 2009*, 9-10). V zánikových horizontech příkopu se objevovaly opukové kameny pravděpodobně z čelní plenty a archaická keramika s kalichovitými okraji, což klade zánik druhé fáze opevnění do první poloviny 10. stol. Poté byl nahrazen třetím příkopem (*Čiháková 2001*, 36-43). J. Frolík zpochybňuje rekonstrukci tří příkopů na základě příliš krátkých objevených úseků s málo odlišným průběhem a navrhuje řešení v podobě dvou příkopů dvakrát nebo vícekrát čištěných a obnovovaných, případně rozšiřovaných. Jako nelogickou odmítá předpoklad o vyloučení mokřiny z opevnění, naopak soudí, že byla od počátku využita jako jeho součást. Tím splývají první a druhý příkop (*Frolík 2002*, 708).

V roce 1999 byla objevena další opevňovací linie, rozšiřující malostranské podhradí jižním směrem až na Újezd. I zde byly odkrývány hlavně úseky příkopů, a to v ulicích Karmelitské,

Nebovidské a Újezd. Byly větší než příkopy z dnešního jádra Malé Strany, jejich rozměry se pohybují mezi 400-630 cm hloubky a 800-1700 cm šířky. Hradba ve známé podobě hlinitého náspu prokládaného roštem z jednosměrných dřev orientovaných kolmo k průběhu opevnění ve čtyřech dochovaných vrstvách, provázaným s čelem z lámané opuky, musela být více než 550 cm široká, protože zadní stěna se nedochovala. V zadní části už nebyl rošt, hlína byla zpevňována opukovými kameny. Vzhledem k nedostatku datovatelných předmětů bylo opevnění řazeno jen rámcově do raného středověku; v případě 630 cm hlubokého a 15-17 m širokého příkopu, jehož zarovnání je datováno mincemi z první poloviny 13. stol. (*Havrda – Tryml 2006,* 109-117), je pravděpodobná doba vzniku až koncem raně středověkého období. Dosud chybí doklad uzavření opevnění Malé Strany směrem severozápadním, ke Strahovu a Pražskému hradu nebo Hradčanům. Nejdále tímto směrem byla odkryta hradba s příkopem v Nerudově ulici, odkrytá výjimečně až do výšky 215 cm díky své poloze v zářezu svahu (*Havrda – Podliska 2003*, 92, obr. 12). Do rekonstruovaných linií opevňovacího systému nezapadá svým umístěním poslední objev hradby v Mostecké ulici (*Čiháková 2009*, 6). Na severní straně malostranského podhradí v jeho nejnižší části blízko vltavského břehu předpokládá J. Čiháková využití terénního zlomu pod dnešní Salou terrenou Valdštejnského paláce místo hradebního příkopu; v poznámce však připouští, že původně se tato teze týkala až gotického opevnění, „ale může platit i pro období starší“ (*Čiháková 2009*, 8).

Vývoj opevnění Prahy jako aglomerace na základě současných poznatků lze rekonstruovat takto: nejstarším bezpečně doloženým prvkem jsou příkopy. Jeden přetínal příčně ostrožnu Pražského hradu v místech pod východním okrajem dnešního Středního křídla až po Jelení příkop, druhý, objevený v Lobkovickém paláci, vymezoval chráněnou plochu hradu na jeho východní straně, na Opyši, třetí ohrazoval podhradí, přiléhající k hradu z jihu, v rozsahu po dnešní Malostranské náměstí včetně. Jejich datování je předmětem diskuse, jejíž aktéři a aktérky I. Boháčová, J. Čiháková a J. Frolík zastávají rozdílná stanoviska. J. Frolík předpokládá, že příkop obkružoval celou plochu ostrožny (*Frolík – Smetánka 1997*, 51; *Frolík 2003*, 45), I. Boháčová počítá se dvěma příkopy a pokládá je jen za přehrazení ostrohu na přístupech ze západu i z východu (*Boháčová, I., 2001*, 280). Nutno přiznat, že není ani jistoty o současnosti obou hradních příkopů, právě proto, že nejsou propojeny, ale jejich stratigrafická pozice vzhledem ke starším vrstvám i vůči mladšímu opevnění je stejná, je tedy logické předpokládat, že fungovaly současně. Ostatně ani objevené úseky mladší hradby nejsou propojeny, přesto nikdo nepochybuje, že jde o jeden útvar. Datování staršího hradního příkopu se u všech autorů pohybuje kolem poloviny 9. stol. (*Frolík – Smetánka 1997*, 52; *Frolík 2003*,

45; *Boháčová 2001*, 279). Před výzkumem v Informačním středisku jsem se domnívala, že vzhledem k jednoduchosti nejstaršího opevnění příkopem je možné, že jeho funkce byla více symbolická než obranná (*Frolíková 2007*,75), příkop sloužil k vyčlenění plochy předpokládaného symbolického centra kmene s knížecím stolcem a sněmovním polem, případně i kultištěm (*Třeštík 2003*, 163), podobně jako se to předpokládá u některých malopolských hradišť z doby předpiastovské (*Poleski 2004*, 161). Dnes se na základě kontinuity příčného přehrazení v linii posouvající se nejvýše o metry (drobné kůlové jamky – starší příkop – velké kůlové jámy – opevnění o několika fázích sestávající z mladšího příkopu s nadzemní hradbou) kloním k názoru, že funkce příkopu (jenž byl pravděpodobně z vnitřní strany provázen nějakou nadzemní konstrukcí) nebyla jen symbolická, vymezoval areál, který byl pro život lidí usedlých v pražské oblasti natolik významný, že bylo třeba udržovat jej nějakým způsobem trvale ohrazený. Přesné datování nadále není možné, nicméně rozpoznáním více fází se stává pravděpodobnějším posun počátku Pražského hradu jako místa ohrazeného už do první poloviny 9. stol.

Spory se vedou i o časovou prioritu opevnění Pražského hradu a Malé Strany: J. Čiháková dokazuje, že první malostranský příkop, jehož zánik je datován pomocí keramiky ke konci 9. stol., musel trvat dlouhý časový interval, protože byl prokazatelně nejméně jednou zanesen, pak čištěn nebo obnovován a poté znovu zanesen, a datuje jeho vznik „nejpozději do první poloviny 9. století“ (*Čiháková 2009*, 13). Jak ale ukázal poslední výzkum v Informačním středisku, i první příkop Pražského hradu musel být čištěn a znovu zanášen (viz výše). Je-li v současné době nejranější přijímané datum pro osídlení Pražského hradu „před 850/860“ (*Frolík 2006,* 176), pak formulace J. Čihákové pro opevnění, před nímž muselo předcházet osídlení, vzbuzuje představu většího stáří malostranského sídliště. Tatáž autorka klade dobu zániku druhého příkopu s nadzemní hradbou již do první třetiny 10. stol., tedy do doby, do níž patří i intervalové datování vzniku těžkého opevnění Pražského hradu. Nehledě na slabou průkaznost absolutních dat odvozovaných jenom ze stratigrafie, při srovnávání Pražského hradu a Malé Strany je citelná mezera ve znalostech týkajících se opevnění v prostoru Hradčan. Souhlasím s K. Tomkovou, že Hradčany byly rovněž opevněny (*Tomková 2006*, 205), a to v návaznosti na opevnění hradu a Malé Strany. Opevnění předhradí, ať už v místě předpokládané rokle nebo kdekoliv jinde na území dnešních Hradčan po Loretánské náměstí, řeší záhadu umístění kostela Panny Marie jednodušeji a logičtěji než představa J. Frolíka a Z. Smetánky, že starší příkop byl brzy zanesen v důsledku rozšiřujícího se osídlení a celý areál Pražského hradu v dnešním rozsahu, tedy včetně I. a IV. nádvoří měl jediné opevnění probíhající po jeho obvodu, bez

předělu, a to po několik desetiletí (*Frolík – Smetánka 1997*, 55). Ostatně tuto tezi výzkum v Informačním středisku rovněž vyvrátil objevem starší fáze mladšího vnějšího příkopu.

Opevnění, sestávající z dřevohlinitého valu s čelní kamennou plentou a vnějším příkopem před příčnou hradbou, je tradičně kladeno do doby budování středočeské přemyslovské domény za vlády Spytihněva I. na konci 9. a počátku 10. stol. (*Sláma 1977*, 74; *Boháčová – Frolík 1991*, 573, *Boháčová 1996,* 234). Nově zjištěným prvkem oproti staršímu stavu poznatků o konstrukci jednotlivých částí a fází (ten shrnula *Boháčová 2001*, 179-301*)* jsou kamenné příčné výztuže ve valu na jižním svahu, pod dnešním Palácem šlechtičen, tvořící v něm kamennou obdobu dřevěných komor a vícefázový vývoj příčného opevnění doplňující poznatky učiněné při jeho výzkumu ve Víceúčelovém sále.

Každý nový výzkum na Pražském hradě pozměňuje a obohacuje dosavadní poznatky. Ve studii shrnující stav výzkumu opevnění Pražského hradu ke konci 20. stol. I. Boháčová uvádí na základě výzkumů v Severním traktu, v tzv. Víceúčelovém sále v suterénu budovy Císařských koníren vývojové schéma příčného opevnění mezi hradem a předhradím rozdělené do horizontů a subhorizontů: A 1 zahrnuje etapu sídliště před výstavbou opevnění a dobu existence „příkopovitého útvaru“, A 2 tvoří vícevrstvá výplň příkopovitého útvaru s relativně četnými keramickými zlomky dokládajícími intenzivní osídlení hradní ostrožny, B 1 je etapou existence starší fáze dřevohlinitého opevnění a „s etapou B 1 je hypoteticky možné spojovat rovněž vrstvy na bázi příkopů před hradbou“, B 2 představuje mladší fázi dřevohlinité hradby po její přestavbě v období výrazné převahy typické mladohradištní keramiky provázené kalichovitými okraji a horizont C výstavbu kvádříkové hradby (*Boháčová 2001*, 217-218). Zatímco horizont C je ve Středním křídle doložen stratigraficky i obsahem vrstev, v Informačním středisku byly zachyceny jen jeho fragmenty bez odpovídající keramiky. Horizont B 2 z období výskytu keramiky s kalichovitými okraji nebyl při výzkumech ve Středním křídle a Informačním středisku nalezen. Horizont B1 je dobře reprezentován, v obou výzkumech byla zachycena jedna z přestaveb hradby, asi pokaždé jiná. Teoreticky by bylo možné ho rozdělit, v praxi ale není jasné, v jakém chronologickém vztahu jsou přestavba horní části hradebního tělesa doložená v S1 a přistavění rozšířeného kamenného čela zachycené v S VIA. Horizont A2 doložen je, ale v žádném z obou výzkumů nelze hovořit o dokladech intenzivního osídlení. Horizont A 1 s nejstaršími projevy lidské přítomnosti nevývratně potvrdil nutnost jeho rozdělení na nejméně dvě etapy (*Frolík 2006*, 176), navíc byla objevena ještě etapa třetí. V první etapě, doložené kůlovými jamkami v řadě, nalézám náznak nejstaršího předělení hradního ostrohu v linii využívané vlastně dodnes. Druhá etapa je reprezentována

dobře doloženým starším příkopem. Bohužel, ojedinělé střepy neumožňují ani stanovení délky trvání, ani časové zařazení obou etap přesněji než jen rámcově do 9. stol., s vysokou pravděpodobností před jeho poslední čtvrtinu. Nový je objev třetí etapy, v níž po jistou dobu existoval nově vyhloubený vnější příkop současně s jen částečně zasypaným vnitřním příkopem. Předpokládám existenci nedochovaného nadzemního ohrazení mezi nimi, po němž zřejmě zbyly velké kůlové jámy odkryté v sondě VIIA. Tato etapa skončila rozsáhlým požárem, doloženým na všech zkoumaných plochách kromě S1. Po něm byl dorovnán starší příkop mimo jiné i zbytky ze spáleniště a položeny základy nové mohutné hradby: v místě S 2 mají podobu dvou vrstev plochých prken nad skalnatým podložím a plůtku oddělujícího stavbu od zásypu bývalého příkopu, v S VIB krátkých nepravidelně poházených dřev. Teprve nad nimi začaly být nasypávány vrstvy hlíny s dřevěným roštem z tenkých větví, zatímco na tvrdém podloží před náspem byla v první fázi stavěna asi jen tenčí kamenná plenta. V nevelké vzdálenosti před ní byl rozšířen a zřejmě i prohlouben vnější příkop. Nevíme, jak vypadalo původní čelo této hradby ani její týl. To, že dřevohlinitá část je provázána se střední částí „kamenohlinitou“ a jinak byl provázána čelní zeď se svým týlem, tedy onou střední částí hradby podle mého názoru dokládá, že i v S 1 má zachycenou až mladší fázi plenty. Původní byla nejspíš po poničení v důsledku válečných událostí nebo i opadáním kamenů z přirozených příčin rozšířena směrem k příkopu a v místech dnešního Informačního střediska dokonce až do starších vrstev v příkopu. Intenzitu lidské činnosti před přestavbou a při ní dosvědčují kulturní vrstvy 131=140, 117 a 116. Celkovou šířku hradby v těchto místech neznáme. Měl-li příkop pravidelný průřez tvaru V, pak z jeho šířky 450 cm od hrany příkopu k románské hradbě (tedy západní zdi místnosti), znásobené dvěma, a po připočtení šířky zděné hradby 200 cm, dostaneme šířku vnějšího příkopu asi 11 m. Šířka kamenné skládané zdi se pohybovala mezi více než 55 cm (ve Středním křídle) až 100 cm (v Informačním středisku), střední hlinitá část s volnými kameny činila dalších více jak 200 cm, část dřevohlinitá byla zachována v šířce dalších 200 cm. Příčné opevnění Pražského hradu ve své nejexponovanější části tedy značně přesahovalo 16 m. Celý popsaný vývoj těžkého opevnění spadá bezpečně do doby před nástupem keramiky s kalichovitými okraji, více však nové výzkumy k absolutnímu datování nepřinesly.

Nově prozkoumané úseky opevnění potvrzují a v některých případech rozšiřují vědomosti o osídlení a opevnění Pražského hradu, získané v 80. letech (*Boháčová – Frolík – Tomková – Žegklitz 1988*, 173-176). Nová jsou zjištění o možném přehrazení hradní ostrožny, byť spíše jen symbolickém, ještě před vykopáním staršího příkopu, a o kontinuitě příčného opevnění od

prvopočátku. Nutí mě to předpokládat, že stejně složitá může být situace v kterémkoliv dosud objeveném úseku opevnění.

VI. 2. Osídlení

Doklady osídlení přímo z Pražského hradu jsou poměrně sporadické, jako nejstarší se uvádějí dva střepy, jeden z prostoru dnešního Purkrabství, typologicky starohradištní, druhý ze suterénu budovy tzv. Severního výběžku, kladený do první poloviny 9. stol. (*Frolík – Smetánka 1997*, 49-51). Jeden střep nemusí nic znamenat, přesto lze souhlasit s autory, že oba nálezy jsou upozorněním, že počátky osídlení hradní ostrožny mohou být starší, než se zatím domníváme, zvláště vzhledem k poničení terénu Pražského hradu mladšími sídlištními aktivitami. Stejně nejisté je datování počátků osídlení Malé Strany, přestože J. Čiháková uvádí z Mostecké ulice nález superpozice několika přestaveb stavení, z nichž ze zahloubené nejstarší zemnice byla prozkoumána „nepatrná část výplně" a autorka ji předběžně klade „hluboko před závěr 9. stol." (*Čiháková 2008*, 195), což o několik stran dále formuluje jako starohradištní objekt (*Čiháková 2008*, 211). Pro všechny tři součásti pražské aglomerace, tedy Pražský hrad, Hradčany i Malou Stranu však už dnes je jisté, že ve druhé polovině 9. stol. osídleny jsou a rozvíjejí se; spory o prioritu mezi Malou Stranou jako stanicí na dálkových cestách a Pražským hradem jako mocenským ústředím (*Čiháková 2002*, 65) nejsou za současného stavu znalostí jak osídlení tak chronologie řešitelné. Příčiny poměrně náhlého vzestupu významu pražské aglomerace spočívají pravděpodobně v kombinaci vhodných podmínek: vodní cesta, na ní brod a u něj kotlina vhodná k osídlení, strategická výšina umožňující jeho kontrolu s předpolím rovněž vhodným k sídlení, zemědělství a také k pohřbívání, k tomu Petřín jako zdroj rudy. Tyto podmínky zde ovšem byly i dříve, přesto je Pražský hrad druhým nejmladším hradištěm v Pražské kotlině (nejmladší je Vyšehrad, *Bartošková 1998*). V první polovině 9. stol. hrálo nejvýznamnější roli hradiště Šárka s nálezy tzv. avarských kování a franského denáru, fungovalo i hradiště Zámka v Bohnicích a zřejmě i v Butovicích (*Sláma 1988*, 59; *Profantová 1999*, 104; *Sláma 2006*, 35-36). Jakou roli v přenesení významu centra Pražské kotliny na hradní ostroh hrálo předpokládané kultovní místo a sněmovní pole a jakou právě poloha kontrolující vltavský brod, o tom se můžeme jen dohadovat. I když existence pahorku Žiži, sněmovního pole a stolce je známa z pozdějších kronik a legend, jejich přesné místo neznáme a především nevíme, od kdy by měly být umístěny právě na místě pozdějšího hradu, zda před osídlením pražské aglomerace nebyly např. právě na Šárce a nebyly přeneseny až zároveň

s předpokládanou funkcí centra kmene Čechů (*Třeštík 1997, 2003*). Osídlení Hradčan již ve druhé polovině 9. stol. dokázal především výzkum v Kanovnické ulici, kde jsou doloženy stratigrafie kulturních vrstev i kůlová a srubová zástavba (*Frolík 1999*, 113-168), vyobrazená keramika z výzkumů I. Borkovského na Loretánském náměstí (*Frolík 1986*, obr. 3) se rovněž hlásí do 9. stol. nebo na počátek 10. stol. Protože z Hradčan jsou známy i žárové hroby z Loretánského náměstí a střepy keramiky pražského typu z Kanovnické ulice, není vyloučeno, že zde bylo osídlení kontinuální, byť zatím není doloženo (*Frolík 1986*, 81, 83). V případě Malé Strany přes setrvalé úsilí J. Čihákové prokázat její osídlení již v první polovině 9. stol. argumentací o vystřídání několika keramických a stratigrafických horizontů před nástupem keramiky s límcovitými okraji (*Čiháková 1995*, 178) zůstává prokázaný až její prudký rozvoj právě v době používání keramiky s límcovitými okraji, tedy na konci 9. a počátkem 10. stol., logicky v souladu se současným rozvojem Pražského hradu.

Z doby konce 9. a počátku 10. stol. jsou doloženy nejstarší fáze obytných jednoprostorových srubových staveb v západní až severozápadní části hradního areálu před průčelím katedrály a v jižní části III. nádvoří (*Frolík 1987*), jejich fragmenty pod dnešním Ludvíkovým křídlem, na Severním palácovém dvorku (*Frolík 2000*, 111-112) a v jižní části Jiřského náměstí (*Frolík 2006*, 185-188). Důležitým objevem jsou hrudky malty z posledně jmenovaného prostoru dokládající maltovou omítku stěn těchto staveb. Autor naznačuje možnost, že takto honosně mohl být vybaven knížecí palác, jehož poloha je zatím nedoložená.

Plošná zástavba Hradčan se předpokládá na základě jednotlivých výzkumů, při nichž byly zachyceny základy dřevěných obytných staveb i doklady řemeslných činností, kovářství a kosťařství (*Frolík 1999*, 161).

Prostor dnešní Malé Strany plnil kromě funkce obchodního zázemí knížecího dvora i úlohu řemeslnického podhradí (železářský objekt v Nerudově ulici s keramikou s límcovitými okraji, *Zavřel 1997*, 111, 114, obr. 6). Byl zřejmě hustě osídlen dřevěnou zástavbou (*Čiháková – Dragoun – Podliska* 2000, 129-133). Dendrochronologická data z vícefázové dřevěné mostní konstrukce objevené v Mostecké ulici ukazují rozporuplné výsledky, když podle výkladu J. Čihákové dva vzorky ze dřev mladší konstrukce označené SK 19 mají datum 828 a 830 a třetí 942, zatímco vzorky ze dřev starší konstrukce SK 15 ukázaly dvakrát shodné datum 894, navíc u vzorků ze dřev střední konstrukce s daty 916 a 927 jsou jako náplň vrstvy vyobrazeny zlomky keramiky s kalichovitou profilací okrajů (*Čiháková – Dobrý 1999*, obr. 6, obr. 9). Výskyt druhotně použitých dřev datovaných do let 828 a 830 spolu s jedlovým dřevem z jiného

výkopu, rovněž dendrologicky datovaným k r. 843, je autorce důkazem osídlení Malé Strany v první polovině 9. stol. (*Čiháková – Dobrý 1999*, 52). Vysvětlení podává J. Frolík, který uvádí, že na základě nového studia vzorků J. Dvorská opravila původní datování vzorků takto: konstrukce SK 15 má správné datum 943+x, konstrukce SD 17 ze střední fáze má mít správně 928+x a konstrukci SK 17 přísluší datum 950+x. Z toho autor vyvozuje, že celá mostní konstrukce vznikla jednorázově po roce 950, přičemž v ní byla používána i starší dřeva, ne však o sto let starší (*Frolík 2001*, 16), a rovněž se tím datování keramiky s kalichovitými okraji vrací k polovině 10. stol.

V. 3. Pohřbívání

Přímo na území dnešního centra Pražského hradu, na III. nádvoří, bylo v poslední třetině 9. stol. pohřebiště. Známá hrobka bojovníka, nalezená ve 20. stol. ve vydřevené komoře rozměrů 74x154x292 cm (rozměry *Frolík nepubl. rkp.*) nehluboko pod povrchem, se zachovala jen proto, že původně byla naopak uložena do značné hloubky, jak to odpovídá pohřebním zvyklostem u kostrového ritu v 9. stol. v případě významné osobnosti. Že šlo o významnou osobnost, je zřejmé z výbavy hrobu: meč, sekera, vědro, dva velké bojové nože, břitva, ocílka s křesadlem ve váčku, to byla výbava významného bojovníka (*Borkovský 1946*, 122-132, 212-213). Nadměrné rozměry hrobky jakož i její dosud patrné zbytky výdřevy podél všech čtyř bočních stěn jsou vedle meče dalším znakem, že zde byl pohřben muž, který byl hoden námahy vynaložené při hloubení rozměrného hrobu do skály. Předpoklad, že v místě jeho pohřbu pod dnešním monolitem byl nejvyšší bod skalnatého hřbetu ostrožny, se zakládá na tom, že z okolních hrobů se dochovala nejvýše dna. Rozsah pohřebiště je neznámý, na III. nádvoří se pohřbívalo i ve středověku a celé pohřebiště dosud nebylo publikováno. Druhým pohřebištěm, na němž se pohřbívalo v 9. stol. v dnešním areálu Pražského hradu, ale tehdy již na předhradí, je hřbitov kolem kostela Panny Marie. Ani ono nebylo publikováno, ač obě pohřebiště už mají svůj katalog (*Frolík nepubl. rkp.*), z nějž cituje K. Tomková jednotlivé příklady hrobových úprav (*Tomková 2005*, 159-188). S kostelem Panny Marie je spojen pohřeb knížete Spytihněva I. a jeho manželky, opakovaně přitahující zaslouženou pozornost jako první pohřeb identifikované historické postavy v našich dějinách, navíc v prvním pražském kostele (*Borkovský 1953* 180-181; *Smetánka – Vlček – Eisler 1983*, 72; *Frolík – Maříková-Kubková – Růžičková – Zeman 2000*, 79-80). Pohřbívalo se i u druhých kostelů na Pražském hradě, basiliky sv. Jiří a rotundy sv. Víta, ale to je již záležitost 10. stol. Patrně hlavním pohřebištěm

obyvatel Pražského hradu a snad i Hradčan bylo pohřebiště Za Jízdárnou a na základě jediného nálezu předpokládané pohřebiště v Královské zahradě. Stejně jako obě předchozí pohřebiště odděloval Jelení příkop od Pražského hradu, pohřebiště v Jelení ulici-Lumbeho zahradě je jím odděleno od Hradčan. Na svazích Petřína nad Malou Stranou se nachází pohřebiště v areálu Strahovského kláštera, vzdálenější pohřebiště Malovanka, strahovská cihelna a Panenská jsou pohřebišti v zázemí Pražského hradu (*Tomková 2005*, 145, obr. 1). Pohřebiště Za Jízdárnou, jež poskytlo nejvíce bohatých hrobů s výbavou šperky ovlivněnými velkomoravskou tradicí, je bohužel zatím publikováno jen částečně (*Smetánka – Hrdlička – Blajerová 1973*; *Smetánka – Hrdlička – Blajerová 1974*; *Frolík – Tomková – Žegklitz, 1988*).

Jen stručně se zastavím u jednotlivých předmětů, u nichž je zvažován moravský původ. Především je to meč z hrobu bojovníka, u nějž by mohlo jít o výrobek mikulčické dílny (*Profantová 2005*, 307-310), a pak celé skupiny šperků, jako gombíky a honosné typy náušnic. U šperků je ovšem pozorovatelný vývoj např od stříbrných hrozníčkovitých náušnic, které mohly být přímým výrobkem moravských dílen (krásným příkladem je náušnice s bodlinkovitou granulací z hrobu manželky Spytihněva I. inv. č. II N-62-13251) až po velké exempláře s hrozníčkem napodobujícím granulaci, které vypadají jako odlévané z bronzu a poté pozlacené (sada náušnic z hrobu JÍZ-1/47), jejichž esovité zakončení prozrazuje o něco mladší dobu výroby a s největší pravděpodobností už byly vyráběny v Čechách (srovnání obou náušnic *Tomková* 2005, 232-233, obr. 5). K nejhonosnějším šperkům patří třináct zlatých náušnic, jejichž tvůrce originálně přetvořil typ původně bubínkových náušnic na náušnice s myšími hlavičkami (Z. Smetánka je nazýval koňskými hlavičkami, K. Tomková řeší rozpaky z jejich vzhledu označením zvířecí hlavičky, ale vypadají jako myši).

VI. 4. Keramika z Pražského hradu

Keramika z Pražského hradu, Hradčan i Malé Strany byla a je předmětem badatelského zájmu všech archeologů, kteří vedli výzkumy na těchto lokalitách. Každý z nich si vypracoval svůj systém hodnocení, který je někdy více a jindy méně kompatibilní s kritérii používanými jinými badateli a vede k někdy k podobným a jindy odlišným závěrům. Tak vznikají tzv. osobní chronologie, jež mohou rozkolísat datování jednoho a téhož typu keramiky o 20 – 30 let, jak uvádí I. Boháčová na příkladu datování vyspělé středohradištní keramiky z Malé Strany a z Pražského hradu (*Boháčová 2008*, 263). V tomto případě se datování dokonce opírá o dendrochronologii, což názorně ukazuje na složitost interpretace dat poskytnutých

přírodovědnými metodami (viz dále). Shoda nepanuje ani v datování těch typů keramiky, které jsou považovány za archeologickou obdobu „vůdčích zkamenělin“ v geologii, keramiky s límcovitou profilací okrajů, keramiky s kalichovitou profilací okrajů a keramiky se zduřelými okraji. Pro období počátků českého státu jsou důležité první dva typy. Límcovitý okraj definovala K. Tomková (*Tomková 1993*, 113-126), která konstatuje, že keramika tohoto typu se hojně vyskytuje na Pražském hradě, ale i na Levém Hradci a Žalově i v jejich zázemí, zatímco na mladších přemyslovských hradištích Budči a Staré Boleslavi se objevuje spíše ojediněle. Klade ji do intervalu poslední třetiny 9. až první třetiny 10. stol. (*Tomková 1997*, 36-40). K. Tomková se věnuje studiu keramiky z Levého Hradce, ale její poznatky v zásadě platí i pro keramiku z Pražského hradu, ve středohradištním období šlo o jeden výrobní okruh a odlišnosti spočívají spíše v detailech. Keramiku z Levého Hradce odpovídající keramice nalézané v nejstarších kulturních vrstvách Pražského hradu označuje jako LH2 a charakterizují ji nízké vyhnuté okraje, výskyt plastických prvků a rozličnost technologie, okrajů, výzdob i barvy. Horizont LH3 charakterizuje právě výskyt keramiky s límcovitým nebo vodorovným okrajem, hrubě krupicovitým povrchem a hřebenovou výzdobou. Další vývoj vede přes prožlabené okraje k okrajům s kalichovitou profilací (*Tomková 1993*, 120-121). Co se týče materiálu, od masy výrobků z běžné hmoty odlišuje materiál „křídový“, z plavené hlíny s hladkým povrchem, který je totožný s mým typem M2 – jemná keramika. Kromě ní rozlišuje ještě světlou keramiku se sametovým povrchem, jejíž obdoby řadím rovněž do skupiny M2 (na základě osobních konzultací nad materiálem). Při výzkumu v Informačním středisku jsem rovněž zaregistrovala keramiku s vysokým podílem slídy, někdy plastickou profilací plecí a častou výzdobou hřebenovým vpichem (obr. 21/13, 16, 17, 19, 21, 25, 32, 33), ojediněle až s třpytivým povrchem, vzhledem k malým počtům střepů však zatím nebyla vyčleněna do zvláštní skupiny, na rozdíl od Levého Hradce, kde tvoří dokonce dvě skupiny, odlišené přítomností nebo nepřítomností vývalků na plecích (*Tomková 2001*, 91). Důležitým zjištěním pro horizont LH3 je zužování škály výzdobných prvků, které nasvědčuje méně individuální a více masové výrobě.

J. Frolík vypracoval typologii keramiky srovnáním materiálu z výzkumu v Kanovnické ulici na Hradčanech s materiálem z Pražského hradu. Na základě technologie výroby a profilace okrajů nádob vypracoval sedm skupin, z nichž některé jsou typické pro určitý časový horizont a jiné se vyskytují průběžně v intervalu 9. – polovina 13. stol. Jejich popsané charakteristiky jsou však věcí osobní zkušenosti se vzhledem a hmatovým vjemem, jsou tedy nesdělitelné jinak, než osobním předáváním zkušeností, a proto nepřenosné (*Frolík 1999*, 137-138; *Frolík 2000*, 67-

68). Raně středověké keramice pocházející z Pražského se J. Frolík věnoval v příspěvku na workshopu konaném v Lipsku v r. 2001. Příspěvky z něj nebyly publikovány tiskem, vyšly pouze v interním sborníku (*Frolík 2001*, 16). V něm jsou poprvé publikovány celé nebo z velké části zachované nádoby objevené při výzkumech na různých místech Pražského hradu. Z nich nejstarší, patřící ke keramice s límcovitými okraji, byly nalezeny v jámě za apsidou baziliky sv. Jiří. Tři jsou zdobeny hřebenovým rydlem, dvě jednohrotým, v jednom případě se zachovala tak malá část výzdoby, že nelze rozhodnout. Z motivů se čtyřikrát objevila kombinace vlnice nebo vlnic a obvodových pásů či linií, pátý hrnec byl zdoben řadou šikmo kladených vpichů na podhrdlí a hřebenovými pásy na výduti. Jen na nejmenším hrnci sestupoval ornament až na spodek nádoby. Hrnec s vpichy měl na dně otisk čtyř drobných důlků uspořádaných do čtyřúhelníka. Autor konstatuje, že keramika 9. stol. z Pražského hradu se vyznačuje výrazným obsahem slídy (ta je zatím nalézána jen ve střepech), mladší keramika s límcovitými okraji se objevuje hlavně na pohřebištích v okolí hradiště a je datována nálezy šperků velkomoravské tradice i nejstarších esovitých záušnic z hrobů na přelom 9. a 10. stol. Její vyznění a nástup keramiky s kalichovitými okraji váže s opraveným datem (viz dále) dřevěné konstrukce z Mostecké ulice na Malé Straně, tedy do doby kolem poloviny 10. stol.

Studiu keramiky se intenzivně a dlouhodobě věnuje také I. Boháčová, výsledky své práce publikovala v četných příspěvcích (*Boháčová 1993*, 508-518; *1996b*, 215-235; *1996c*, 483-492; *2001,* 264-270; *Boháčová-Čiháková 1994*, 173-179). Na základě stejného materiálu jako J. Frolík dospěla k počtu 10 až 13 technologických skupin, některé dělí ještě na podskupiny. Pro jejich charakteristiku platí totéž – je věcí osobní zkušenosti, která je čtenáři nesdělitelná. Pro subjektivitu takto vzniklých dělení raně středověké keramiky není lepšího důkazu než to, že obě třídění jsou nekompatibilní. Svou roli v tom hraje i význam, přisuzovaný v obou třídících systémech barvě střepu a použití rozličných kriterií pro vydělení jednotlivých skupin, např. u I. Boháčové se skupiny A, B, a C liší jedině barvou a kromě ní jsou shodně charakterizovány už jenom výrazným obsahem slídy, naopak skupina D je charakterizována hladkým povrchem a dělena na čtyři podskupiny podle zrnitosti hmoty, totéž platí u skupiny E a většiny dalších skupin. Výsledky studia keramiky z Pražského hradu shrnuje I. Boháčová (*Boháčová 1996a*, *1996b*, *2001a*) do vývojových horizontů keramiky A-C, které dále člení na subhorizonty A0-1, B0-2, C0-2 a váže je s vývojovými horizonty opevnění Pražského hradu, které nazývá PH A0-PHC2. Svůj systém popsala vícekrát, zde ho proto jen stručně shrnu. Definice náplně všech horizontů byla vypracována na základě studia materiálu z výzkumů ve Víceúčelovém sále v suterénu Císařských koníren Pražského hradu a na Slévárenském dvoře (*Boháčová 1996a*).

Horizont A byl stanoven z obsahu výplně staršího příkopu, horizont B z obsahu dřevohlinité konstrukce mladšího opevnění a od počátku byl členěn na subhorizonty B1 z doby stavby opevnění a B2 z doby jeho pozdějšího rozšíření v týlní části, horizonty C z obsahu zásypů mladšího příkopu a doby výstavby románské zděné hradby. Vzhledem k tomu, že hlína pro nasypání dřevohlinité hradby byla zřejmě brána z vyvýšených míst hradního ostrohu, obsahuje převážně střepy menších velikostí, uložené ve starších vrstvách, není velký rozdíl mezi náplní horizontu A a B1, což se projevilo i označením A/B1 pro keramiku z vrstvy nad dřevěnou konstrukcí v prokláklině na Slévárenském dvoře, ale pod násypy hradby (*Boháčová 1996b*, 216-219, obr. 1 a 2). Naopak mezi keramikou z horizontů B1 a B2 se rýsuje předěl, v horizontu B2 jsou výrazně zastoupeny okraje kalichovité profilace. Později I. Boháčová rozdělila horizont A na A1 s keramikou z nejstarších sídlištních vrstev a z doby hloubení staršího příkopu, a A2 s keramikou ze zásypů staršího příkopu (*Boháčová 2001*, 217-218), a pro náplň horizontu mezi zánikem prvního příkopu a výstavbou těžkého opevnění zavedla stupeň B0 a vypracovala ještě subhorizont A0, jehož keramiku se zaoblenými okraji charakterizuje jako „bez profilace“ a klade ho do první poloviny 9. stol. (*Boháčová 2001*, 264). Naposledy zrušila horizont A2, místo nějž zařadila horizont B0, který popisuje společně s horizontem A1 jako typickou středohradištní keramiku a datuje ji do druhé poloviny 9. stol. Významné je jasné vyjádření, že nejmladší středohradištní horizont B1 s keramikou s límcovitou profilací okraje se vyskytuje až po postavení dřevohlinité hradby v první polovině 10. stol. Vyděluje ještě subhorizont B2.0, který zachycuje nástup nejstarších forem kalichovité profilace okrajů na rozhraní středo- a mladohradištního období (*Boháčová 2001*, 264, 300, příloha 3).

Keramika z oblasti pražské aglomerace je součástí výrobního okruhu středočeské keramiky, při zkoumání jejího vývoje je třeba brát v potaz i keramiku z Levého Hradce a Budče. Shrnutí nejnovějšího stavu podává L. Varadzin (*Varadzin 2010*, 536-538). Konstatuje, že počátek středohradištní keramiky, který je kladen do první poloviny 9. stol., je jen konvenční a je pouhým pravděpodobným odhadem. Mladší středohradištní keramiku charakterizuje v jejím dynamickém vývoji okrajů od jednoduchých až k límcovitým, kdy ve výzdobě k hřebenovému rydlu přistupuje jednohroté a dvojhroté, ve hmotě je typicky přítomna slída a začíná se objevovat šedý krupicovitý povrch. Tato keramika trvá od poslední čtvrtiny 9. stol. do první poloviny 10. stol., L. Varadzin tedy pokládá keramiku s límcovité profilovanými okraji za vyspělou formu tohoto vývojového horizontu, což může být dáno polohou Budče na okraji pražské oblasti (srovnej *Tomková 1997*, 36-40). Nástup archaické keramiky s kalichovitou profilací okrajů, která je vyústěním vývoje středohradištní keramiky v širší pražské oblasti a

stává se pak ve své klasické podobě „vůdčím typem“ mladohradištní keramiky, vidí nejdříve na přelomu první a druhé třetiny 10. stol. Pro keramiku přechodného období mezi středohradištní a mladohradištní hrnčinou je typický současný výskyt výzdoby hřebenovým a jednohrotým rydlem, přičemž podíl jednohrotého stoupá. Povrch je typicky krupičkovitý, barva šedá až bělavá. S chronologií J. Čihákové, která posouvá nástup výroby keramiky s kalichovitými okraji až do první třetiny 10. stol., se vyrovnává poukazem na její chybný přístup k dendrochronologickým datům, se kterými autorka pracuje jako s daty ad quem, zatímco jde o data post quem.

Keramické soubory ze čtyř výzkumů, zpracované v této práci, plně zapadají do vývojového schématu nejstarší pražské keramiky. Nejstarší zde nalezená keramika je obvykle z materiálu nejlépe popsatelného jako jemno- až drobnozrnný, kde se v hlíně promísené převážně jemnozrnným pískem vyskytují pravidelně v malém množství zrna velikosti 1-2 mm, výjimečně i větší, a součástí keramické hmoty je slída v různém množství. Povrch těchto střepů býval přetažen, takže vyčnívající zrna byla překryta a na omak působí měkce drsně. Keramiku nápadnou třpytem, způsobeným vyšším obsahem slídy v keramické hmotě, nepovažuji za zvláštní typ, protože zrnitostí, tvarováním ani výzdobou netvoří jednotnou skupinu. Barva střepů se pohybuje v obvyklé škále šedých a hnědých až červených odstínů, výpal lze označit jako dobrý. Byla vyráběna lepením na ručním hrnčířském kruhu, její horní část byla dokončována obtáčením. Vzhledem k extrémně nízkému počtu střepů nalezených v prvních dvou vrstvách nad podložím se nelze vyjadřovat k jejich datování jinak, než že náleží do rámce středohradištní keramiky 9. stol. Ani zlomky ze zásypů staršího příkopu, ač o něco početnější, nedávají možnost třídění. Etapa po zániku staršího příkopu a před výstavbou mladšího těžkého opevnění byla zřejmě krátká, reprezentují ji jen zásyp příkopu a útržky vrstev pod spáleništěm, na němž bylo nové opevnění založeno, s minimem nálezového materiálu. Všemi autory výzkumů opevněn í Pražského hradu opakovaně konstatovaná skutečnost, že hornina pro stavbu hradebních náspů byla kopána přímo na hradním ostrohu (vrstvy v násypu jsou popisovány jako „překopané podloží“) a obsahuje tudíž artefakty jen ojediněle, navíc již dříve odhozené, znamená, že ani zde nelze najít chronologicky hodnotné soubory (např. L. Hrdlička v této souvislosti upozorňuje na vznik nepravidelně inverzních stratigrafií (*Hrdlička 1997*, 654-655). Výjimkou je zřejmě poměrně početný soubor PH7 (261 ks) z výzkumu ve Víceúčelovém sále (*Boháčová 1994*, 491).

I. Boháčová spojuje absenci keramiky s límcovitou profilací okrajů v hradebních násypech, kterou nové výzkumy potvrzují, s dendrochronologickým datem pro její výstavbu „po 908-

917“ a vyvozuje z toho, že tento typ keramiky se začal vyrábět až po tomto datu (*Boháčová - Herichová 2008*, 264). To je ale v rozporu s výskytem nádob s límcovitě profilovaným okrajem v horizontu LH3, který je kladen do poslední třetiny 9. a do 10. stol. (*Tomková 2001*, 298).

Řešením je podle mého názoru právě to, že do hradebních náspů se nedostávala keramika současně vyráběná a používaná, nýbrž pouze ojedinělé zlomky starší, které se v nich ocitly spolu se zeminou nakopanou na neosídlených místech, kam byly v minulosti odhozeny. Při diskusích nad pražskou keramikou mi kolegové shodně potvrdili, že rozhodující pro její chronologické zařazení je hmota, nikoliv samotné tvarování okraje. V tom se shodují se všemi pokusy o chronologii středohradištní keramiky na Moravě.

VI. 5. Datování

Otázkou datování těžkého opevnění Pražského hradu se nejpodrobněji zabývala I. Boháčová: celkové rozpětí dendrochronologických dat uváděných pro dřeva z konstrukce pod hradebním tělesem v tzv. prokláně na Slévárenském dvorku činí od „po 851“ až po „ 905+max.12“ (*Boháčová 2001a*, 278, tab. 1b). Na ilustrační fotografii dřev z prokálkliny doplněných zjištěnými daty (*Dvorská – Boháčová 1999*, tab. 1, 2) a konfrontovanými s fotografií doplněnou naopak čísly dřev (*Boháčová 2001b*, Abb. 5) je vidět, že dřevo VII „po 851“ leží nejhlouběji, nad ním v superpozici leží dřevo k němu kolmé XII „882 + max. 11“ a opodál dřevo XVI „po 881“ rovněž kolmé k nejstaršímu. Dřeva XI „907 + 10“ a X „905 + max. 12“ jsou rovnoběžná oběma předchozími, avšak mají v sobě vydlabané otvory, v jednom z nich dokonce zůstal zachovalý kolík a zjevně jde o pozůstatek jiné stavby nebo alespoň jiné fáze. Na obrázcích chybí dřeva V „do 892“ a XVI „po 881“. Celkem tedy vycházejí tři časové horizonty, nejstarší po polovině 9. stol., druhý do r. 894 a třetí po r. 917. Vzhledem k popisovanému hnojovitému charakteru vrstev v prokláně je pravděpodobné, že výdřeva místa hnila a musela být obnovována. Poslední úprava s pevným zakotvením dřev kolíky by odpovídala přípravě plochy k výstavbě opevnění, zachyceného nad ním. Poměrně pozdní datum však podle mého názoru napovídá tomu, že nejde o nejstarší fázi opevnění. Dendrodata z mladší fáze hradby pod III. nádvořím se pohybují od „865?“ až do „po 939“ u dřev vyjmutých již I. Borkovským a od „po 883“ do „po 921“ u dřev in situ *(Boháčová 2001a*, 278, tab. 1b). Fotografie (*Dvorská – Boháčová 1999*, tab. 4-5) ukazují dvě různá místa a situace, odkud byla dřeva brána, a seskupují se do časových horizontů: první „po 883“, „po 886“ a „po 903“, druhý „po 903“, „911?“ a „po 921“. Pomineme-li dřeva uskladněná v depozitáři, lze snad

přijmout představu použití dobře zachovalých silných trámů ze zbouraných srubů starých i několik desítek let do konstrukce nové hradby. Vezmeme-li za datum post quem 921 ze vzorku CH5 odebraného ze dřeva in situ, lze stavbu mladší, resp. nejmladší fáze vzniku spodní části dřevohlinitého tělesa hradebního náspu na jižním okraji Pražského hradu položit do 20. – 30. let 10. stol., což souhlasí s archeologickým datováním do doby před masovou výrobou keramiky s kalichovitou profilací okraje. Datování pomocí metody C 14 (nejpozději 870-890) naproti tomu udává dobu vzniku starší fáze příčné hradby již do doby vlády knížete Bořivoje, případně Svatopluka. V širokém intervalu vymezeném radiouhlíkovým a dendrochronologickým datováním se zřejmě odehrálo několik archeologicky zachycených přestaveb a posunů hradby, příkop před příčnou hradbou byl střídavě zanášen, čištěn a nejméně jednou rozšiřován. Ve zbývajících zhruba 200 letech do r. 1135 nemáme archeologicky doloženy žádné úpravy, je ovšem nutno brát v úvahu, na jak málo místech byla dosud vůbec nějaká stopa opevnění dochována a objevena, a že většina běžných oprav mohla zasahovat jen horní části hradby.

VII. Současný stav poznání staroměstsko-uherskohradišťské aglomerace

VII.1. Opevnění

Dosud nebylo objeveno opevnění na levém břehu Moravy. Interpretace situací „palisádového žlabu“ na Otakarově ulici nebo dokonce valového náspu s předsunutou bermou a příkopem s palisádou tamtéž byly vyvráceny dalším výzkumem (viz kapitola Výzkum na Otakarově ulici). Dochovaná a zkoumaná opevnění se nalézají pouze na pravém břehu, na katastru Starého Města a na katastru Uherského Hradiště ve čtvrti Rybárny.

Nejstarším objeveným a popsaným opevněním je tzv. Christinův val, úsek směřující obloukem od břehu Moravy v místě, kde opouští Staré Město, po koryto potoka Salašky v délce 920 m (*Galuška 1993*, 345). V. Hrubý ho sondoval v r. 1954, kdy byl ještě patrný jako nízká terénní vlna a zjistil, že šlo o dva žlaby ve vzdálenosti 65-70 cm od sebe, v nichž byly zaraženy kůly, mezi nimiž a kolem nichž byl nasypán hlinitopísčitý násep. Kůly vnější řady stavěné těsně vedle sebe měly průměry 25-30 cm byly zapuštěny ve 100 cm hlubokém žlabu, vnitřní o průměru 20 cm stály ve vzdálenostech 65-70 cm od sebe ve žlabu 40 cm hlubokém a držely vodorovně kladenou slabší kulatinu, po níž se dochovala stopa v podobě humózního pásu 10-12 cm širokého. Z vnitřní strany palisádu podpíraly šikmé vzpěry ze slabších kůlů. Výšku náspu

odhaduje V. Hrubý na 350-400 cm, šířku 745 cm. Před hradbou byl vyhlouben příkop do hloubky 230 cm, u dna 200 cm široký a na povrchu 480 cm. Na jeho dně byly nalézány ojedinělé střepy „hradištní“, podle kterých je její zánik datován na sklonek doby velkomoravské (*Hrubý 1965*, 218-219). Jeho vznik kladl J. Poulík v souvislosti s objevem kostelního pohřebiště Na Špitálkách dokonce do 8. stol. (*Poulík* 1955, 346), kteréžto datum L. Galuška neodmítá, zatímco R. Procházka se k němu nevyjadřuje (*Galuška 1993*, 345; *Procházka 2009*, 218). Mezi náspem a příkopem se táhla úzká berma, snížená o 50 cm oproti valu. R. Procházka konstrukci zařazuje mezi skořepinové (*Procházka 2009*, 218). Od koryta potoka Salašky pokračoval opět obloukovitě v délce 330 m údolní nivou potoka až k Polnímu mlýnu, kde byl přerušen vchodem. Byl zkoumán V. Hrubým rovněž v r. 1954. Také zde byly odkryty tři souběžné žlaby, prvý 40 cm široký a 22 cm hluboký, druhý, vzdálený 70 cm, byl 30 cm široký a jen 10 cm hluboký a třetí, vzdálený 220 cm do druhého, měl stejné rozměry jako onen. Zatímco v prvním žlabu byly stopy zapuštěných kůlů o průměrech 26-28 cm, druhé dva byly lůžky vodorovně kladených trámů. Ve vzdálenosti 50 cm před třetím žlabem byly nalezeny kůlové jamky o průměrech 25 cm rozmístěné 35 cm od sebe, ke žlabu zezadu přiléhala třetí řada kůlů a čtvrtá se nalézala 160 cm od něj. Tyto kůly měla průměry 30 cm a vzdálenosti mezi sebou 40 cm. Celková šířka valu činí 580 cm. Kůlové jámy byly rozeznatelné do výšky 70 cm nad podložím. Mezi první a druhou řadou kůlů byly stopy dřevěného roštu, na nějž dosedal štěrk, který vyplňoval prostor i mezi 3. a 4. řadou kůlů. Jinde tvořily výplň slínovité vrstvy s vložkami hrubého štěrku. Ojedinělé střípky z porušených povrchových vrstev datují jeho zánik rovněž do konce doby velkomoravské (*Hrubý 1965*, 220-221). Tento úsek opevnění je nazýván roštovým valem, R. Procházka ho hodnotí opět jako dřevohlinitou skořepinovou konstrukci (*Procházka 2009*, 218), k době jeho vzniku se žádný z citovaných autorů nevyjadřuje. V r. 1977-8 byla zkoumána dřevěná konstrukce propusti potoka Salašky v hradbě (*Marešová 1978, 290-291*). Třetí úsek opevnění stoupající od Polního mlýna k velehradské silnici a vytrácející se v poloze Nad haltýři, o délce 320 m, byl sondován v r. 1955. Zjištěn byl pouze jediný žlab, hluboký 95 cm, zužující se z šířky 210 cm na 100 cm u dna, s kolmou vnitřní stěnou a šikmou vnější. Ve dně byly zapuštěny kůly o průměrech 16-45 cm, stavěné ve třech k sobě přiléhajících řadách. Kmeny byly kromě hlíny těsněny i prstenci z kamenů až do výšky 60 cm od dna žlabu. Některé byly do červena propálené. V témže roce byl na rozhraní opevnění roštové konstrukce a palisády odkryt vchod do hradiště, situovaný ve viditelném zářezu u vstupu 950 cm širokém, 23 m dlouhém a na vnitřní straně jen 600 cm širokém. Jižní strana byla zničená, na severní bylo objeveno pravoúhlé zalomení palisády směrem ven, která tak lemovala severní stěnu vchodu v délce 310 cm. Svah i dno byly pokryty

kameny ze zřícené konstrukce, snad opěrné zídky. Palisáda je opět datována ojedinělými střípky z keramiky z povrchových vrstev žlabu do 9. stol. (*Hrubý 1965*, 222-223). Všechna dřeva ve všech úsecích pocházejí z listnáčů. Čtvrtým úsekem byl příkop, objevený E. Lepkou v r. 1958 a zkoumaný V. Hrubým téhož roku. Uzavíral úsek dlouhý 580 m mezi polohou Nad haltýři a dnešní silnicí do Huštěnovic. Příkop byl zahlouben jen do hloubky160 cm. Na povrchu činila zachovaná šířka 450 cm, boky jsou popisovány jako slabě stupňovité. Ve žlábku ve dně se jevily pozůstatky kůlů o průměrech 20-25 cm. V jeho výplni byly nalezeny ojedinělé hradištní střípky (*Hrubý 1965*, 225). V r. 1993 objevil L. Galuška hrotitý příkop šířky 520 cm a hloubky 210 cm s předsunutým valem s mělce zahloubenou palisádou, o němž R. Procházka píše, že se nacházel „mezi skořepinovou hradbou a vícenásobnou palisádou“ (*Procházka 2009*, 218), zatímco autor výzkumu ho řadí jako čtvrtou část opevnění a nezmiňuje se o příkopu V. Hrubého (*Galuška* 1998, 345, obr. 1D). Snad jde o týž příkop, řezaný na jiném místě. Posledním úsekem je opevnění v poloze Bubalov ve čtvrti Rybárny. Bylo objeveno jako dosud poslední část nadzemního opevnění uherskohradišťsko-staroměstské aglomerace v roce 1977 a zkoumáno V. Hrubým a K. Marešovou z Moravského muzea v letech 1977 – 1979 metodou zjišťovacích sond, které v součtu pokryly plochu lichoběžníka o stranách 11x11,5m (*Galuška 2006*, 489). Opevnění se skládalo z čelní kamenné zdi široké 200 - 210 cm, zachované do výšky 70 cm. Použitým kamenem byl pískovec. Zeď byla založena na vrstvě záměrně navršené hlíny silné 30 - 35 cm nad podložím a z vnitřní strany ji podpíraly jednak obdélné opěráky ze skládaného kamene, jednak řada kůlových jam oddělujících zeď od tělesa dřevohlinité hradby. Druhá, rovnoběžná řada kůlových jam běžela ve vzdálenosti 570 až 630 cm od první a udává tak vzdálenost k týlu celé hradby. Všechny kůlové jámy měly průměr 30 - 40 cm a byly byly vyloženy kameny. Vnitřní řada kůlů byla zahloubena jen 15 - 20 cm a kůly byly od sebe vzdáleny 20 – 60 cm, hloubka vnějších činila 25 – 40 cm a vzdálenosti mezi nimi byly 100 – 150 cm. Mezi vnějšími kůly musela být vzepřena prkenná stěna, držící týl hlinitého náspu. Vnitřní konstrukci tvořily trámy kladené podélně u řad kůlů a příčně skrze šířku náspu v malých rozestupech (*Galuška 2006*, obr. 5). Na rozdíl od R. Procházky, který opevnění Rybáren rekonstruuje jako hradbu s kamennou plentou a dřevohlinitým tělesem s vnitřní konstrukcí kombinující kleštiny a komory (*Procházka 1990*, 293, 296), L. Galuška píše o srubových komorách v přední části dřevohlinitého tělesa, tedy v týlu kamenné čelní zdi, a o kleštinové konstrukci v zadní části hradby, přičemž zdůrazňuje, že ve vykopaném úseku není doloženo propojení s kamennou zdí (*Galuška 2006*, 499). Rozpaky budí existence sedmi hrobů, z nichž čtyři jsou zahloubeny pod základy hradby, tři však do jejího tělesa. V popisech hrobů L. Galuška, zřejmě podle původní dokumentace, uvádí třikrát, že hrob ležel nad úrovní původního

terénu, jednou v úrovni, dvakrát těsně pod úrovní terénu a jen jednou pod úrovní. Protože se v hrobech, stejně jako v tělese hradby, nacházel materiál nesporně středohradištního původu, hledá vysvětlení v nějaké katastrofě, která se odehrála v době budování hradby (*Galuška 2006*, 494-5). Druhé vysvětlení, které by připadalo v úvahu, totiž že před výstavbou hradby byl původní povrch snížen, nezní příliš pravděpodobně, v rámci úprav býval povrch spíše zvyšován, na příklady ostatně poukazuje L. Galuška v poznámce (*Galuška 2006*, pozn. 4). Rozpaky rovněž budí smysl umístění fortifikace v místě přímo naproti bifurkaci Moravy (rameno Vláka) pod svahem posledního výběžku Vizovických vrchů – Černé Hory, tedy v místě poměrně dobře chráněném samotnou přírodou. Případný útok by navíc musel směřovat od severu, tedy z vnitrozemí Velké Moravy. Pravděpodobné východisko L. Galuška našel v událostech bojů mezi bratry Svatoplukem II. a Mojmírem II., s čímž souhlasí i datování vzniku hradby do doby největšího rozmachu zdejší aglomerace ve druhé polovině nebo dokonce až ke konci 9. stol. (*Galuška 2006*, 507, 503). K umístění hradby bych dodala, že po nálezu kostela s pohřebištěm ve čtvrti Rybárny (*Snášil – Kruťa – Stloukal 1993*) je velmi pravděpodobné, že zde stálo sídlo velmože – dvorec s vlastnickým kostelem, a to mohlo být důvodem nebo jedním z důvodů výstavby ochranné hradby na nechráněném východním okraji tohoto ostrova, který byl na dalších stranách chráněn osídlením na sousedních ostrovech. Na druhé straně nález mohutné hradby v místech poměrně chráněných jen zesiluje otázku po ochraně jižněji vysunutých ostrovů v místech pozdějšího města Uherského Hradiště. R. Procházka předkládá otázku, zda opevnění Rybáren a netvořilo „samostatnou střední linii v předpolí svatojiřské akropole“ (*Procházka 2009*, 223). Avšak ani na jednom z ostrovů, na nichž bylo město r. 1257 Přemyslem Otakarem II. založeno, nebylo zatím nalezeno nic, co by mohlo být bez pochybností vykládáno jako opevnění. Nápadně lehčí konstrukce opevnění Starého Města a z toho plynoucí jeho nižší obranyschopnost vyvolává v R. Procházkovi představu urychlené a možná nedokončené výstavbě v době těsně předcházející pádu velkomoravské říše (*Procházka 2009*, 222). S tímto vysvětlením je možno v zásadě souhlasit, s tím, že výstavba opevnění orientovaného proti severu a západu podporuje vysvětlení L. Galušky o době bratrovražedných bojů mezi Svatoplukovými syny. Považuji za možné, že předtím celá aglomerace neměla těžké opevnění, protože byla ve vnitrozemí chráněném před útoky bavorských a franských vojsk pevnostmi Pohansko a Mikulčice. Doba konsolidace po útěku Svatopluka II. byla příliš krátká na to, aby byl celý systém opevnění dokončen, a po rozpadu centrální moci po r. 906 už nebylo, kdo by měl dost moci a sil stavbu zorganizovat.

Dále V. Hrubý popisuje příkopy tzv. vnitřního opevnění, které se dělí na severní a jižní. Chránilo osadu Na Valách, nejstarší osídlení na území celé aglomerace. Severní úsek tvořil„zákop se zásekami“ v poloze Nad haltýři, podobné konstrukce jako čtvrtý úsek vnějšího opevnění, táhnoucí se v délce 560 m paralelně s vnějším opevněním, do něhož je vzdálen 520 m, až k bažinatému údolíčku potoka Salašky (*Hrubý 1965*, 226). Podle vyobrazení (*Hrubý 1965*, příloha C) odděloval osadu Na Valách od osady Nad haltýři. Jižní úsek sestával ze tří postupně fungujících paralelních příkopů vedených obloukovitě z jižní strany pod výšinou s osadou Na Valách. Příkop I ležel nejjižněji, příkop II o 10 m severněji a příkop III ještě o 4 m dále na sever vedl těsně na úpatí vyvýšeniny s kostelem a pohřebištěm. V. Hrubý je interpretuje jako vodní příkopy, z nichž nejstarší z 8. až první poloviny 9. stol. byl příkop II, široký u povrchu 500-520 cm, s rovným dnem v malé hloubce 140 cm širokým 180-200 cm. Před polovinou 9. stol. byl založen příkop I klínovitého průřezu, široký 440-460 cm a hluboký 125 cm, který je v polovině 10. stol. nahrazen příkopem III, širokým 280-300 cm, s rovným dnem o šířce 90-100 cm v hloubce pouhých 95 cm (*Hrubý 1965*, 228). V r. 1989 byly dva z příkopů zachyceny při záchranných výzkumech na ploše bývalého Schilderova mlýna. L. Galuška je ztotožnil s Hrubého příkopem II a III, přičemž konstatoval některé odlišnosti v charakteristice náplně vrstev z výplně příkopu. Výzkum přinesl důležitý datovatelný nález, trojramenné neboli jetelovité kování z výplně příkopu II, které se řadí mezi předměty tzv. blatnicko-mikulčického horizontu, tedy do první poloviny 9. stol., čímž potvrdil Hrubého datování příkopu (*Galuška 1997*, 73-81). Je třeba ještě doplnit, že zjištěná hloubka činila 270 cm od úrovně podloží, a na vnitřní straně příkopu byla odkryta řada kůlových jam hlubokých 25 cm, o průměrech 15-20 cm ve vzájemných vzdálenostech 90-150 cm, což umožňuje rekonstruovat plot z proplétaných prutů nebo vodorovně kladených prken zpuštěných na pero a drážku (*Galuška 1998*, 345). Příkop III porušil sídlištní objekt a do jeho výplně bylo zahloubeno sedm hrobů s inventářem obsahujícím stříbrné a bronzové šperky, příkop II byl porušen hrobem s přiloženými skořápkami husích vajec. V případě příkopu III je tedy nutno revidovat Hrubého datování jeho zániku. R. Procházka však upozorňuje, že jižní příkopy měly spíše funkci odvodňovací než primárně obrannou (*Procházka 2009*, 215).

V případě ostrovů sv. Jiří byla jako opevnění vykládána nejprve dubová palisáda, nalezená na Hradební ulici parc. č. 25 v r. 1980 v hloubce 510 cm pod dnešním povrchem. Hradební ulice obíhá východní a severovýchodní okraj v minulosti osídlené plochy východního ostrova. Kůly se seřezanými hroty byly řazeny vedle sebe do hrotitého dna žlabu. Podle popisu směřovala od okraje ostrova do náměstí, tedy do jeho nitra (*Snášil – Procházka 1981*, 27). Tamtéž byla

odkryta druhá linie mohutných dubových ražených pilotů kolmá k první, tedy běžící po obvodu ostrova. Kůly měly rozestup 160-190 cm a z vnitřní strany k nim přiléhala vodorovně kladená kulatina a půlkulatina, zachovaná ve třech řadách nad sebou. V žádném ze žlabů nebyly nalezeny žádné artefakty. Z kůlů byl odebrán vzorek na analýzu C14, která přinesla datum 650+-130 (*Snášil 1986*, 35). Ve starší z obou citovaných publikací jsou pokládány za opevnění ostrova z doby velkomoravské, v mladší dokonce předvelkomoravské z počátku 8. století. R. Procházka později připouští nejistotu ohledně doby vzniku obou útvarů, uvádí, že spolu navzájem nesouvisejí, přičemž kůly, z nichž bylo radiokarbonové datum získáno, jsou právě ty, které směřují kolmo na linii břehu, a připouští jejich původ kdykoliv před stavbou barokní fortifikace v nadloží (*Procházka 2009*, 212). Naposledy se rozboru sporné situace věnoval L. Galuška (*Galuška* 2008, 116-120), který palisádu po obvodu ostrova klade do vrcholného středověku a pokládá je za zpevnění říčního břehu, zatímco u kůlů směřujících do nitra ostrova v souladu s radiokarbonovým datem připouští jejich původ ještě před trvalým osídlením ostrova a považuje je za konstrukci snad související s cestou z jednoho břehu Moravy na druhý přes ostrovy. Na severním okraji západního ostrova na Otakarově ulici byla v r. 1981 poprvé nalezena situace dobře datovaná do staršího středohradištního, možná až starohradištního horizontu, která byla po svém objevení také vykládána jako součást opevnění (*Snášil – Procházka 1981*, 29; *Procházka 1990*, 293). Další „příkopovité žlaby" nalezené téhož roku na Mariánském náměstí jsou interpretovány jako vnitřní členění plochy (*Snášil – Procházka 1981*, 27-28). R. Snášil se svého výkladu situace na Otakarově ulici nevzdal ani později, když už byla patrná značná nepravidelnost šířky a tvarování příkopu – říčního koryta a kůlových jamek v něm i na jeho březích (*Snášil 1986*, 36). R. Procházka s odvoláním na další výsledky výzkumu mnou publikované od interpretace jako opevnění ustoupil ve prospěch výkladu jako ochrany proti vodní erozi (*Procházka 2009*, 211), srovnatelné se situací v Mikulčicích.

VII. 2. Osídlení

Nejstarším osídlením na území staroměstsko-uherskohradišťské aglomerace se zdá být osada Na Valách (termínem osada označil V. Hrubý jednotlivé rozptýlené lokality se sídlištními nálezy, *Hrubý 1965*), která byla již v první polovině 9. stol. chráněna příkopy, podle L. Galušky dokonce již ve druhé polovině 8. stol. (*Galuška 2000*, 78; viz též kapitola VII.1. Opevnění). Její poloha kolem návrší s pohřebištěm mohla být strategickým místem nad vidlicí cest směřujících ze západu k přechodu přes Moravu a dál na východ a z ní odbočující cesty na

sever po pravém břehu Moravy. Toto uspořádání funguje dodnes. Její význam byl podtržen kolem poloviny 9. stol. postavením kostela na návrší na pohřebišti (*Hrubý 1949*, 109-122; *1955*, 265-306), který musel tvořit dominantu zdálky viditelnou. V té době už však její sídelní funkce zaniká a poloha se stává centrálním pohřebištěm celé aglomerace. Zároveň zaniká její příkopové opevnění. Sídlištní objekty se soustřeďují jednak na západní straně návrší, kde je evidoval A. Zelnitius, jednak na jeho východním a jižním úpatí. K osadě Na Valách patří i V. Hrubým prozkoumané naleziště Rudý dům s doklady řemeslných činností, zejména zpracováním kostí a parohů (*Hrubý 1965*, 38-46). Od r. 1989 do r. 2000 prováděl předstihový výzkum před stavbou nového farního kostela na plochách bývalých pozemků rodiny Schildrovy, v poloze Na dvorku, L. Galuška. Kromě hrobů zde odkrýval superpozice sídlištních objektů včetně příkopů (*Galuška 2002*, 51-69). Kromě běžných sídlištních jam a základů obytných polozemnic zde byly objeveny také četné hospodářské objekty se stopami kovolitectví v podobě tyglíků. Nejstarší horizont osídlení je keramikou a nálezy bronzových opaskových kování avarsko-slovanského kulturního okruhu datován do 8. stol., ve druhé polovině 9. stol. a na počátku 10. stol. se až sem rozšířilo pohřebiště, což je zřejmě dokladem nárůstu počtu obyvatel v období vrcholného rozmachu velkomoravské říše.

Druhou strategicky výhodnou polohou byly Špitálky na říční terase 10-15 m vysoké, obtékané meandrem Moravy, v poloze kontrolující západní vstup na území aglomerace. Odkryv pohřebiště a základů kostela J. Poulíkem v letech 1949-1950 ukázal, že zde byl rodinný hřbitov náležející k nedochovanému sídlu velkomoravského pána, nejspíše dvorcového typu (*Hrubý 1965*, 94-95). Zázemím dvorce bylo zemědělské osídlení osady v blízké poloze Čertůj kút a snad i o něco vzdálenější Na Špitálkách, první objevené archeologické naleziště ve Starém Městě (*Menoušková - Vaškových 2003*, 121-128). I zde byly mezi sídlištními objekty nalézány hroby. Stavbu kostela klade L. Galuška do doby kolem poloviny 9. stol. (*Galuška 2006*, 103), počátky osídlení tamních poloh tedy musí spadat do první poloviny 9. stol. Přístavba nartexu ke kostelu překryla některé hroby, musí tedy být mladší. Z té doby také asi pochází známá stříbrná plaketa s vyobrazením „sokolníka“.

Na východní straně staroměstského katastru leží osada Na dědině, která navazuje na polohu Na Valách. Podle rekonstrukce V. Hrubého založena na mírném návrší svažujícím se k řece. Patrně ležela na poslední vyvýšené výspě před přechodem přes Jalubský potok, ústící kousek dál do Moravy. V první polovině 9. stol. to byla osada zemědělců a rybářů. V r. 1962 tam pod podlahou kostela sv. Michala, stojícího na okraji dnešního hřbitova, objeveny základy rotundy. Rotunda byla postavena podobně jako kostel v poloze Na Valách na starším pohřebišti (*Hrubý*

1965, 187-189). V 80. letech byly zkoumány lité maltové podlahy a torza zdiv odkrývané západně od kostela těsně za hřbitovní zdí. Po smrti V. Hrubého v r. 1985 provedl revizi nalezených situací a celý výzkum dokončil L. Galuška (*Galuška 1990*, 121-132). Podle jeho interpretace jde o torzo stavby paláce z kamene pojeného maltou o šířce 10 m a zjištěné délce 18 m, se střechou z pálených tašek a ozdobných hřebenovek, uvnitř omítaného, s rytou a malovanou výzdobou. Ve zdivu byly použity i zlomky římských cihel s kolky XIV. a XV. legie. Stejné se objevují i ve zdivu rotundy, která měla taktéž maltovou podlahu a omítaný vnitřek. Výstavbu obou zděných stavení klade L. Galuška do doby kolem poloviny 9. stol. (*Galuška 2000*, 85). Palác, rotunda a blízké objekty hospodářského charakteru zřetelně vypovídají o tom, že v těchto místech stál dvorec jednoho z moravských velmožů, mohlo jít i o člena vládnoucího rodu. K osadě Na dědině je řazena poloha Za zahradou, ležící přes ulici jižně od polohy Na Valách. V letech 1977-1978 na ní probíhal plošný předstihový výzkum před stavbou mateřské školky. Při něm bylo prozkoumáno přes 89 objektů středohradištních, z nichž pochází depot tesařských nástrojů, depot hřiven, tedy doklady řemeslných činností, ale také kostěná toaletní lžička na čištění uší, nálezy tauzovaných ostruh apod. (*Menoušková - Vaškových 2003*, 133). V poloze Za radnicí, která po polovině 9. stol. propojila osadu Na dědině s osadou Špitálky, byly nalezeny také základy obydlí a výrobních objektů se stopami po hrnčířské, šperkařské, sklářské, kovářské a hutnické činnosti včetně spodní části šachtové pece (*Galuška 2000*, 95-96).

Významnou lokalitou je i osada zvaná podle pomístního názvu Na kostelíku nebo U Víta. Název pochází z patrocinia kostela, zrušeného za josefínských reforem a brzy nato zbořeného. V. Hrubý předpokládá velkomoravský původ tohoto kostela (*Hrubý 1965*, 191-196). Zjišťovacími sondami zjistil V. Hrubý rozsah lokality a pod vrstvami novověkými a vrcholně středověkými vrstvu mladohradištní a v hloubkách 180 – 300 cm vrstvu středohradištní. Osídlení obsadilo hřbet mírné terénní vlny. Vedle sídlištních jam bylo nalezeno i několik hrobů (*Hrubý 1965*, 78-84). Plošný výzkum zde proběhl v r. 1976 jako předstihový před stavbou bytového domu, byly při něm nalezeny hroby i sídlištní objekty ze středohradištního období a sídlištní objekty z 12. – první poloviny 13. stol., tedy z doby písemnými prameny doložené trhové vsi Veligrad, mezitím byl v osídlení hiát. Bez přerušení následovalo intenzivní osídlení středověké vesnice Staré Město, trvající do současnosti, které způsobilo značné poničení starších horizontů. Další středohradištní sídlištní objekty byly odkryty v r. 1981 při pokračování předstihového výzkumu (*Menoušková - Vaškových 2003*, 137-138). Z výzkumu v r. 1976 byly

zpracovány a publikovány L. Galuškou objekty, které poskytly doklady zpracování neželezných kovů a byly součástmi šesti klenotnických dílen (*Galuška 1989a*).

Osada Na zerzavici, objevená při kopání Baťova kanálu, stála na písčitém pahorku v říční nivě. Zdá se, že kromě sídlištních jam bylo odkryto i několik podlouhlých obytných objektů. V. Hrubý na základě keramiky předpokládá její trvání od 8. až do 10. stol. a snad i déle (*Hrubý 1965*, 46-52). Výhodnost polohy pro osídlení dokazují i objekty kultury lužických popelnicových polí a střepy z kultury s lineární keramikou (*Menoušková - Vaškových 2003*, 139). Kombinací písemné zprávy z r. 1652 o kostele sv. Klimenta a zprávy o nálezu pískovcových opracovaných kamenů včetně zlomku ostění v r. 1935 dospěl V. Hrubý k domněnce, že kostel zasvěcený světci, jehož kosti na Moravu přinesli Konstantin s Metodějem, by mohl být velkomoravského stáří a stál právě v místech osady Na zerzavici (*Hrubý 1965*, 180-182).

Na severním až severozápadním okraji Starého Města, v místech nejvýše položených, odděleny pouze silnicí na Velehrad, se nalézají osady v polohách Nad haltýři a Padělky. Při výkopech pro stavbu traktorové stanice v 50. letech tam byly nalezeny vedle jednotlivých hrobů a sídlištních jam kovolitecké i železářské pece, ohniště, obytné domy a studna se dnem vyloženým římskými cihlami. V poloze Nad haltýři V. Hrubý viděl samostatnou osadu položenou na okraji sídelní aglomerace, jak tomu bylo u provozů zacházejících s ohněm z bezpečnostních důvodů zvykem i ve středověku. V její západní části sídlili a pracovali hutníci a kováři, ve východní kovolitci. Ve svém okrsku také pohřbívali své mrtvé (*Hrubý 1965*, 84-87). Z analýz nalezených slitků vyplývá, že výrobkem byl tzv. bílý bronz, což je bronz s vysokým obsahem cínu, takže šperky z něj vyrobené napodobovaly dražší stříbro (*Galuška 2000*, 92). Osada Nad Padělky sestává ze tří míst vzdálených od sebe 170, 320 a 250 m, na každém z nich byly nalezeny nejvýše tři objekty (*Hrubý 1965*, obr. 38). Jedním z těchto objektů jsou dvě křížící se zdi, V. Hrubým interpretované jako základy větrného mlýna; tato interpretace ale není obecně přijímána. Pochybnosti z hlediska interpretace lokality jako jedné osady budila také skutečnost, že ji přetíná palisádový úsek opevnění (*Hrubý 1965*, 88-90).

Osada Na zahrádkách leží mimo dnes zastavěnou plochu, původně se opět nalézala na vyvýšené písečné duně v severovýchodní části aglomerace. V. Hrubý z ní zaznamenává nálezy hrobů a sídlištních objektů z poslední třetiny 9. stol. Návrší muselo být hodně výrazné, protože zde byla středohradištní vrstva rozorávána (*Hrubý 1965*, 91-92).

Objev hrobů a základu zděné stavby naznačuje, že v poloze Rybárny muselo být i sídliště, jehož obyvatelé pohřbívali v místě; kdyby šlo o kostelní pohřebiště, což by stavba naznačovala, mohlo by jít o další z vlastnických dvorců v aglomeraci. Sídliště je třeba pravděpodobně hledat v prostoru mezi pohřebištěm a opevněním v poloze Bubalov.

Na jihovýchodním okraji staroměstsko-uherskohradišťské aglomerace, bez přímého územního spojení s ní, z vyvýšené polohy s výhledem na západ přes údolí Moravy a na sever na osídlenou rozlohu celé aglomerace, se vypínal chrám Panny Marie na sadské výšině, se střechou krytou pálenými střešními tegulemi, obklopený na severní straně malým sídlištěm sestávajícím z 15 obdélníkových až čtvercových domků, z nichž nejméně dva byly dvouprostorové (nešlo-li o nerozpoznanou následnost). Celý areál zkoumal V. Hrubý v letech 1959-1964 a publikoval o 30 let později L. Galuška (*Galuška* 1986). Ve většině obydlí bylo nalezeno ohniště nebo pec, v některých obé. Jedna z chat byla postavena nad studnou, jiná je interpretována jako dílna s ohništěm. Nejznámějším a zároveň nejvýznamnějším nálezem ze sídliště je olověný křížek s rytinou Ukřižovaného na líci a řeckými písmeny na rubu. Křížek a dva stily jsou považovány za indicii přítomnosti kněží nebo mnichů z oblastí řecké vzdělanosti. Dva z objektů interpretuje L. Galuška jako kovářské dílny, dobu trvání vymezuje druhou polovinou 9. stol. (*Galuška 1996*, 113). Na západní straně chrámu stála velká halová stavba s přístavkem na půdorysu L se třemi pecemi. Tři řady kůlů nesly stavbu o šířce 7,5 až 8 m a délce 35 m, která je datována do druhé poloviny 9. stol. (*Galuška 1996*, 116). Tradičním hypotézou již od dob V. Hrubého je, že jde o církevní areál, sídlo arcibiskupa Metoděje s církevní školou (naposledy *Galuška 2006*, 115), což měl podpořit i existence tzv. baptisteria severně od kostela. Výklad lité maltové kry kruhového tvaru jen mělce zahloubené jako baptisteria odmítá J. Maříková-Kubková (*Kubková 1996*, 136). Oponentní hypotéza za centrální chrám Velké Moravy považuje mikulčickou baziliku, i u ní však jde jen o hypotézu (naposledy *Poláček 2006*, 128).

Na konec kapitoly jsem si nechala shrnutí dnešního stavu poznání osídlení svatojiřských ostrovů. Lokalita Otakarova ulice na západním z nich poskytla doklady vývoje přírodního prostředí a způsobů využívání okrajových částí ostrova, jakož i postupného rozšiřování plochy vhodné k osídlení zřejmě v souvislosti se vzrůstem populace v aglomeraci. Lokalita Mariánské náměstí ukázala, že ostrov byl od počátku svého osídlení (ve třetí třetině? ve čtvrté čtvrtině? 8. stol.) centrem řemesel, přestože nálezy dílen a dílenského vybavení srovnatelné se staroměstskými (*Galuška 1992*, 1989a) chybí a doklady jsou jen nepřímé, z koncentrace výrobního odpadu. Již R. Snášil hovořil a psal o zpracování kostí, rohů a parohů a o

kovolitectví. V této souvislosti jsou pozoruhodné dvě zřejmě související skutečnosti, a sice výskyt střepu s římsovitým okrajem (obr. 129/132 056) v obj. M, kterýžto typ je poměrně běžný v předvelkomoravském horizontu v Mikulčicích, ale ve středním Pomoraví se nevyskytuje, spolu s ostruhou 132 484, která je analogií bronzových ostruh s háčky rovněž z Mikulčic. Nabízí se vysvětlení o přítomnosti kovolitce, který přišel z Mikulčic, přinesl si bronzovou surovinu a zřídil dílnu, jejíž provoz potvrzují nálezy neželezných strusek. Kovářství dokládají nálezy železné strusky a také torzo železné ostruhy. Nález ostruh s háčky a avarských litých bronzových pásových kování dobře datovatelných před konec 8. stol. v kombinaci s keramikou, jež jen v ojedinělých případech vykazuje rysy starohradištní hrnčiny, lze počátek osídlení ostrova položit na konec 8. století, nikoliv hlouběji k jeho polovině. Dalšími řemesly mělo být koželužství a sklářství. Sklářství R. Snášil dokazoval nikoliv přítomností korálků, ale přítomností zlomku náramku, který však je laténský. Za doklad koželužství považoval jámový objekt se dnem pokrytým popelem a zbytky kůry, jakož i přítomnost kostěných šídel, jehel a hladidel (*Snášil 1984*, 154). Bohužel nenapsal, o kterou z jam se jedná, protože v dokumentaci jsem jámu s tímto popisem nenašla, pokud jí není obj. K označený „udírna“. Významný podíl lovu ryb na výživě obyvatelstva dokládají nálezy rybářských háčků a rybích šupin. V mladším horizontu máme doloženy téměř ze všech míst, kde proběhly výzkumy, nálezy kamenů s maltou i bez ní i samostatných kusů malty, někdy s hladkou omítkou, dokonce se stopami malování, jindy mazanici s omítkou, nemáme však žádný ucelený půdorys. Předpoklad, že v době vrcholného rozmachu velkomoravské říše stály na ostrově domy na kamenných podezdívkách, uvnitř s maltovými podlahami a omítanými stěnami je realistický, nelze však ukázat, kde tyto domy stály. Kromě obou plošných výzkumů se to týká zejména sledování vodovodních výkopů v r. 1983 na ulici Protzkarově (tehdy Bezručova) a Mariánském náměstí (tehdy Rudé armády), kdy v nálezové zprávě uvádí J. Novotný „nález zdiva srubové stavby, jehož kameny byly spojovány vápennou maltou, v níž se nacházely zlomky rozdrcených cihel“, tedy maltou typickou pro velkomoravské stavitelství v oblasti staroměstsko-uherskohradišťské aglomerace (*Novotný 1983a*). Všechny nadzemní stavby i stopy po jejich půdorysu byly zničeny při středověkém osazování města.

Východní ostrov byl nepochybně osídlen ve stejné době, jak ukazují profily v sondách a čtvercích výzkumů INPOST a Havlíčkova 16. Vzhledem k tomu, že plošné výzkumy v Redutě a na ploše TELECOMu jsou dosud nezpracované, se však ke staršímu horizontu nelze vyjadřovat podrobněji. V předběžné zprávě o výzkumu (*Kohoutek – Procházka* 1997, 252-253) se zdá, že nejstarším horizontem osídlení byly i zde zahloubené jámy, překryté střídavě

humusovými vrstvami s uhlíky a jílovitými naplaveninami, které ukazují na střídavě zaplavovaný okraj ostrova. Na základě situace pohřbu v Havlíčkově 16 vyslovuji hypotézu, že ve středním horizontu osídlení bylo pohřbíváno na nejvyšším místě ostrova. V mladším velkomoravském horizontu jsou opět doloženy stavby z kamene, kromě jednoho případu vesměs v podobě destrukcí. Oním jedním případem je torzo stavby se základovým zdivem pojeným hlínou a nadzemním zděným na maltu, o síle zdiva 120 cm a zachované výšce 50 a 80 cm. Byla vyslovena interpretace ve smyslu sakrální stavby na půdorysu kříže. V základech zdi byly nalezeny kameny s maltou, které musí pocházet ze starší stavby. Kromě zdiv a hrobu byl do kulturní vrstvy zahlouben také příkop, široký 8 m a hluboký 2,5 m, protínající plochu ve směru SZZ-JVV. Destrukce kamenů s vápennou maltou a litou maltovou podlahou byla dokumentována při výkopech pro nový vodovod na Gottwaldově náměstí (nyní Masarykovo). J. Novotný uvádí, že objekt měl plochu 30 m^2 (*Novotný 1983b*). Výzkum v Redutě ukázal asi 1 metr mocné kulturní souvrství 9. stol. (*Kováčik 1999*, 375).

V letech 2006-2007 byly při sledování výkopů nové kanalizace v ulici Protzkarova objeveny pozoruhodné kamenné masy délce 8 m a síle 80-120 cm a neznámé šířce nebo snad rozloze, protože přesahovala dvoumetrovou šířku výkopu. Jistá je jen její stratigrafická pozice, pod středověkým souvrstvím (*Menoušková 2008*, 232-234). Její funkce není zcela jasná, okraj ostrova by měl ležet o něco dál, protože na ulici Nádražní kolmé k Protzkarově byla středohradištní vrstva sledována téměř až k nádraží (*Procházka 1981*). Není však vyloučeno, že zde břeh tvořil nějaké vykrojení. Druhou možností je zásyp terénní prohlubně, aby bylo možno přecházet suchou nohou směrem k toku Rechly, kde mohl být přechod z jednoho ostrova na druhý. Třetí, podle mého názoru nejméně pravděpodobnou možností je, že jde o destrukci opevnění.

VII. 3. Pohřbívání

Pohřebiště se základy chrámových staveb a s hroby s honosnou výbavou založila mezinárodní věhlas Starého Města jako lokality. Nedílně k němu přispěla pohotová kompletní publikace pohřebiště Na Valách z pera V. Hrubého (*Hrubý 1955*), která zůstává nepostradatelným pramenem při bádání o kostrovém pohřbívání v 9. stol. a zdrojem inspirace i pro více než 50 letech nejen v oblasti jednotlivých součástí hrobové výbavy, ale i úprav hrobové jámy apod. Pohřebiště samo svým dlouhým trváním pokrývá celé středohradištní období a skýtá obraz duchovního vývoje moravské společnosti. Není jisté, zda jednotlivé

žárové pohřby, na pohřebišti nalezené, znamenají kontinuitu pohřbívání a tím i osídlení Starého Města po celou dobu starohradištní. Do nejstaršího horizontu, rozlišeného jednak stratigrafickou polohou hrobů pod všemi pozdějšími, jednak jejich výbavou, kladl V. Hrubý hroby rozmístěné ve skupinách, uprostřed nichž někdy byla hrobka velkých rozměrů. Obvyklá hloubka hrobů se pohybovala mezi 120 až 200 cm pod původní úrovní. Skupinové pohřbívání přetrvávalo podle V. Hrubého až do třetí čtvrtiny 9. stol. Hroby druhého horizontu zaplňovaly mezery mezi staršími hroby a byly ukládány i nad nimi, jsou mělčí, V. Hrubý uvádí hloubky 80-130cm (*Hrubý 1955*, 49) a podle jejich seskupování kolem kostela se zdá, že tehdy už šlo o kostelní hřbitov; časově pak o poslední čtvrtinu 9. sto. Nejmladší skupinu pohřbů roztroušených po svahu dolů nebo naopak uspořádaných do řad, zahloubených jen 40-100 cm pod tehdejším povrchem, většinou bez nálezů, pak V. Hrubý klade do první poloviny 10. stol. V závěru své práce předkládá podrobnější rozdělení pohřebiště, do nejstarší fáze v první třetině 9. stol. řadí 31 hrobů, do druhé fáze ve druhé třetině 9. stol. dává hroby bez šperků byzantského rázu v počtu 105 a do třetí třetiny počítá 529 hrobů s honosnými šperky. Nejvíce hrobů, 808, podle něj bylo uloženo v první polovině 10. stol. Posun v datování nejstaršího horizontu pohřbívání na základě rozboru výbavy zejména hrobů 291/AZ a 307/AZ s litými bronzovými opaskovými kováními, která byla vyráběna nejpozději v poslední třetině 8. stol., navrhl L. Galuška (*Galuška 2000*, 78). Na základě podrobné analýzy výbavy hrobů 266/49 a 224/51 (*Galuška 1998a*, *1999*) prokázal, že náleží do blatnicko-mikulčického horizontu z první poloviny 9. stol. Tím, že dokázal, že přítomnost malty v zásypu hrobu znamená jeho současnost se stavbou kostela (*Galuška 1996*, 48-49), nikoliv dobu po jeho zániku, jak předpokládal V. Hrubý, posunul těžiště pohřbívání bohatých hrobů z první poloviny 10. stol., kam je právě na základě přítomnosti malty v jejich výplni kladl V. Hrubý, nejméně do druhé poloviny 9. stol. V poslední době se pokusila o další posun datování H. Chorvátová (*Chorvátová 2004*, 199-236), její vývody však nejsou opřeny o analýzu materiálu, nýbrž jen o analýzu publikace V. Hrubého.

Pohřebiště Na Valách bylo podle počtu nalezených a odhadovaného počtu zničených hrobů i své velké rozlohy centrálním pohřebištěm aglomerace. Jeho hranice je obtížné stanovit, protože řidčeji uložené pohřby pokračují směrem severním do polohy Nový Svět a Stodůlky, jihozápadním směrem do ulice Jezuitská, východním a jižním směrem do polohy Na dvorku (*Menoušková - Vaškových 2003*, 110-120). Pohřby v poloze Na dvorku, zkoumané v letech 1988-2000 L. Galuškou, porušují starší sídlištní objekty. Jsou mezi nimi relativně časté projevy protivampyrických opatření (zápis z komise konané v r. 2000).

Menší pohřebiště (jen vzhledem k pohřebišti Na Valách, jinde by počet 41 registrovaných a neznámý počet zničených hrobů byl považován ze středně velké pohřebiště) bylo objeveno v poloze Špitálky, kde šlo zřejmě o rodinný hřbitov vlastníka kostela a jeho lidí (*Poulík 1955*, 307-351). Hroby uložené mezi sídlištními objekty se vyskytují všude ve Starém Městě, jejich stratigrafická pozice je však většinou neznámá.

V r. 1986 při výkopu základové jámy sklepa v Luční ulici č. 12 ve čtvrti Uherského Hradiště Rybárny došlo v hloubce 235-243 cm k objevu základového zdiva z lomového kamene pojeného nekvalitní béžovou maltou. Kámen určil T. Kruťa z Moravského zemského muzea jako pískovec (16 vzorků), v jednom případě šlo o vápenec. Zeď probíhala směrem VSV-JZJ a stejně bylo orientováno deset kostrových hrobů nebo jejich částí, jež byly ve výkopu nalezeny *Snášil - Kruťa – Stloukal 1993*, obr. 3). Inventář u koster nalezený (nože, kostěný jehelníček s železnou jehlou, zlomky pásového kování rakví, zlomky středohradištní keramiky, zlomky ostruhy s ploténkami pohřby jednoznačně řadí do 9. stol. Souvislost zdi s hroby je odvozována jen na základě shodné orientace, tedy nepřímo, avšak její výklad jako zdi kostela je celkem pravděpodobný. Nabízí se i možnost, že jde o kostel sv. Klimenta hledaný V. Hrubým o něco západněji.

Na západním ze svatojiřských ostrovů nebyl nalezen žádný hrob, na východním jsou známy nejméně tři. Nejstarší byly nalezeny již v r. 1931 v Růžové ulici před domem č. 158, v hloubce pouhých 160 cm. Ve sbírkách Slováckého muzea je z hrobu 2 zachován zlacený gombík (*Menoušková 2005*, 484) a stříbrný kruh hrozníčkovité náušnice, na němž byl navlečen druhý gombík (*Hrubý 1957*, 77). Další dva byly objeveny v roce 1993, jeden při výzkumu staveniště pro budovu TELECOMu na nároží ulic Růžová a Hradební (*Kohoutek – Procházka 1997*, 253), poslední při stavbě domu č. p. 16 na ulici Havlíčkově (viz kapitola V.2.4.), oba bez milodarů. Za současného stavu poznání nelze říci, zda nejde o běžné pohřby na sídlišti nebo bylo objeveno pohřebiště. Možnost, že by mohlo jít o menší pohřebiště, podporuje nález dvou zdí na sebe kolmých, které by možná mohly být hledaným kostelem sv. Jiří.

Patrně nejstarším kostelem v celé aglomeraci je východní část kostelního komplexu na sadské výšině, na základě rozboru L. Galušky postavená již na počátku 9. stol. první nebo jednou z prvních křesťanských misií k moravským Slovanům. Současně se u něj začalo pohřbívat. S příchodem byzantské misie je spojována západní přístavba, na jejíž funkci jsou různé názory (shrnuje *Galuška 1996*, 56-65). Druhá polovina 9. stol. je dobou ukládání pohřbů v dřevěných rakvích obitých železnými pásy, a to nejen zde, ale i na pohřebišti Na valách. Do třetí čtvrtiny

9. stol. klade L. Galuška přístavbu hrobové kaple s hrobkou. Muž v ní pohřbený byl hned objevitelem V. Hrubým pokládán za knížete Svatopluka (o problematice spojené s antropologickým posudkem (*Galuška 1996*, 122-125; reakce *Sláma 2001*, 349-364). Dvě dutiny objevené ve zdivu zase vedou k úvahám o jedné z nich jako možném místě pohřbu arcibiskupa Metoděje (*Galuška 1996*, 118-122). Ve středohradišním období bylo kolem kostela pohřbeno 87 hrobů, pohřbívání však pokračovalo i v 10. století, a dál až do 12. století.

VII. 4. Keramika

Keramika z Uherského Hradiště je součástí výrobního okruhu staroměstsko-uherskohradišťské aglomerace. Základy jejího zpracování položil V. Hrubý, jehož pozorování o přítomnosti jemného písku v keramické hmotě u 72% nádob z pohřebiště Na Valách (*Hrubý 1955*, 125) je srovnatelné s výsledky u sídlištního materiálu z Otakarovy ulice – 84-88% hmoty typu M1. Stejně tak na jeho konstatováních o většinově kvalitním výpalu, škále barev a závislosti podoby výzdobných motivů, zejména vlnice, na způsobu výroby a hlavně obtáčení nádob není třeba nic měnit, a jeho výrok, že třídění okrajů na kuželovitě, válcovitě nebo nálevkovitě seříznuté nemá valný smysl, protože záviselo na přiložení seřezávacího nástroje (*Hrubý 1955*, 125-131), by se měl vyučovat. Dodávám, že při seřezávání na pomalu rotujícím ručním kruhu se úhel přiložení mohl v menším rozsahu měnit i během jednoho obtočení okraje, což ovšem na střepovém materiálu nepoznáme, to lze poznat a dokumentovat jen na větších (slepených) částech okraje nebo celých nádobách (viz kapitola V.1.1. Otakarova ulice – keramika). V. Hrubý jako první přirovnal vodorovně vykloněný okraj k límci kolem hrdla nádoby (*Hrubý 1955*, 131). Svá pozorování později potvrdil a rozšířil o sídlištní materiál. Celkem mu vyšlo 144 variant okrajů, z nichž čtyři až devět se vyskytuje průběžně, některé se naopak vyskytly jen v jedné vrstvě, byly tedy vyráběny krátkodobě. Ty považuje za produkt jedné dílny a připouští, že stejná modelace se mohla objevit nezávisle u jiného hrnčíře v jiné době (*Hrubý 1965*, 300). V. Hrubý rozpoznal důležitost použitého hrnčířského těsta a věnoval pozornost i technologii výroby. Vydělil skupiny 1 a 2, z nichž skupina 1 patří ještě do rámce starohradištní keramiky, která je ve Starém Městě datována do 8. stol. a v Uherském Hradišti nebyla objevena. Skupina 2 je vlastně veškerá středohradištní keramika, obtáčená na kruhu, kvalitně vypálená, s relativně tenkými stěnami, z jemně písčitého materiálu. Její první reprezentanty ovšem klade již do druhé poloviny 8. stol. Ke konci 9. stol. klade keramiku z jemného až plaveného materiálu, dále keramiku špinavě bílé barvy, o které píše, že byla

vyráběna z kaolinové hlíny, a také keramiku zdobenou pásy černé barvy (*Hrubý 1965*, 297). Totožnost prvního typu s hradišťskou M2-jemnou je bez diskuse, druhý typ jsem v hradišťském materiálu nerozlišila, střepy s pásy černé barvy se vyskytují, ale zatím nebyla nalezena žádná celá nádoba. Pomoravský typ nijak nedefinuje, z jeho vyjádření „onu typickou hradištní keramiku pomoravského typu, jaká na staroměstských nalezištích převládá“ (*Hrubý 1965*, 297) vyplývá, že k ní počítal většinu běžné středohradištní hrnčiny.

K. Marešová publikovala soubor 66 nádob z pohřebiště na lokalitě Horní Kotvice (*Marešová 1983*, 42-44) a 5579 střepů včetně 6 slepených nádob ze sídliště Dolní Kotvice (*Marešová 1985*, 57-67) v Uherském Hradišti- Sadech. Konstatuje, že zatímco nádoby z hrobů měřily většinou 10-14 cm a ta nejvyšší 18 cm, hrnce ze sídliště byly vysoké 17-31 cm. Rozdíl vysvětluje tím, že u nádob z hrobů jde o jídelní keramiku, zatímco ze sídliště o nádoby k vaření nebo uskladňování (*Marešová*. Její velmi pečlivé a podrobné třídění je však zcela nezávislé na nálezových okolnostech ve smyslu stratigrafickém a je tak zcela nepoužitelné. L. Galuška pracuje s materiálem ze Starého Města z Ostrožské Nové Vsi jako lokality v zázemí staroměstsko-uherskohradištské aglomerace a na rozdíl od Uherského Hradiště má k dispozici početný soubor celých nádob z pohřebiště Na Valách, v Sadech i v Horní Kotvici. Jeho třídění vychází z V. Hrubého a rozšiřuje je o třetí skupinu. Do skupiny I zahrnuje nádoby menší až střední velikosti o průměru okraje 15-25 cm, zdobené převážně jednohrotým rydlem, méně často hřebenovitým, motivem vlnovek a rýh, hřebenovými pásy vzácně i vpichy. Povrch mají jemně krupičkovitý, okraje profilované různě, vesměs však dost jednoduše. Tvary nádob jsou soudkovité a vejčité, hrdla vyhnutá, vyráběny jako všechna běžná středohradištní keramika metodou nálepů z válečků a zvenčí obtáčená, dobře vypálená do šedých až hnědočervených odstínů. Zahrnuje v sobě keramiku pomoravského typu. Skupina II je typická plavenou hlínou jako materiálem, zdobená bývá převážně pásy obvodových rýh. Je méně početná, není známa z Ostrožské Nové Vsi. Skupinu III charakterizuje použití tmavé hlíny, povrch nádob i lom zůstává tmavý i po vypálení. L. Galuška v ní rozlišuje dvě varianty, jednu s pískem i s většími zrny, druhou naopak bez písku, místy se otírající, bělavou, kterou považuje za import. Všechny skupiny pokládá za výrobky vyspělého velkomoravského horizontu, vyráběné v řemeslných dílnách (*Galuška 1993, 1994, 1995*). Galuškovu skupinu I lze bez potíží ztotožnit s mojí skupinou M1, skupinu II se skupinou M2, nejsem si jista skupinou III, snad první variant odpovídá mojí skupině M3, avšak „bílou kaolinovou keramiku“, jak ji nazýval V. Hrubý (*Hrubý 1965*, 302) jsem mezi střepovým materiálem z Uherského Hradiště nerozlišila. Stejně tak se (zatím?) v Uherském Hradišti nenašly velké zásobnice s funkční plastickou lištou

(*Galuška 1993*, 101-113). Pojem pomoravský okruh pro celou středohradištní keramickou produkci v okruhu staroměstsko-uherskohradišťské aglomerace (samozřejmě s výjimkou keramiky antické tradice) použil J. Macháček (*Macháček 2001*, 247, 250 obr. 186).

O všech způsobech třídění a popisování keramiky platí, že jsou velmi subjektivní. Každý badatel, kterému prošly rukama stovky a tisíce střepů potvrdí, že si vytvořil kritéria, podle nichž si řadí střepy do skupin, označovaných jednoslovně podle některé jejich charakteristické vlastnosti (vzpomínám na diskuse s Č. Staňou, B. Kavánovou, kolegy a kolegyněmi z Pražského hradu i dalšími). Převést smyslovou zkušenost do slovní formy bývá složité a ještě obtížnější je převést ji do takové formy, aby byla srozumitelná i pro druhé. Vytvářet podrobné třídicí systémy nemá smysl, takové zůstanou individuální záležitostí jejich tvůrce. Při diskusích nad keramikou jsem se setkávala s rozdílnou terminologií i u badatelů úzce spolupracujících, její podstata však spočívala v příliš jemných nuancích zejména při posuzování tvaru okraje. Hradištní keramika jako celek je sice v detailech mnohotvárná, avšak ve svých společných znacích - způsobu výroby, základním hrncovitém tvaru, barevné škále - stejnorodá. Tato kombinace mimořádně znesnadňuje pokusy o její třídění. J. Poulík ji rozdělil na staro-, středo- a mladohradištní (*Poulík* 1948, 138-174) a z tohoto základního členění se vychází dodnes. Z. Klanica při svém Pokusu o třídění keramiky z Mikulčic (*Klanica 1970*, 103-114) konstatoval, že pro svoji jednoduchost neskýtá mnoho možností podrobnějšího členění a zdůraznil prvořadý význam materiálu a výpalu před profilací a výzdobou. Rozdělil ji do pěti typů, z nichž typ 1 je ještě keramikou starohradištní, vyskytující se společně s avarskými kováními a ostruhami s háčky. Srovnáním jeho popisu s keramikou z Uherského Hradiště by snad kusy s nejhrubšími zrny mého typu 3 mohly být analogické Klanicově podtypu 1a s lepším vypálením a jemnějším materiálem. Jeho typy 4 a 5 obsahují keramiku mladohradištní a středověkou. Středohradištní materiál je tedy rozdělen do dvou typů, typ 2 v sobě zahrnuje blučinskou keramiku a je řazen do starší fáze, typ 3 se vyskytoval v horizontech současných s poslední fází opevnění a v zánikových horizontech mikulčického hradiště. Rozdíl od staroměstsko-uherskohradišťské keramiky je v masovém používání jednohrotého rydla na blučinské keramice, která nemá mimo mikulčický výrobní okruh obdoby a její výskyt jinde je považován za import, a v běžném výskytu žlábku pro pokličku u typu 3, který se na staroměstsko-uherskohradišťské keramice objevuje méně a většinou není tak výrazný (*Klanica 1970*, 103-106). L. Poláček provedl kritiku Klanicova třídění na základě vymapování výskytu typů a doplnil zejména obsah typů 2, 3 a 4 (*Poláček 1995*, 131-157). B. Kavánová se pokusila zpřesnit chronologické třídění mikulčické keramiky na základě rozboru materiálu z vymezené plochy u západní brány hradiště, s dobře

rozlišenou stratigrafií: horizont A – kamenná destrukce opevnění, do níž byly zahloubeny hroby, horizont B – sídlištní souvrství v zásypu vnitřního příkopu s objekty, horizont C – sídlištní vrstva o mocnosti 10-30 cm s uhlíky, uhlíkatá vrstvička pokrývá spodek vnitřního příkopu, dna objektů a ty také překrývá, horizont D – nejstarší vrstva s objekty na podloží, předvelkomoravského stáří (*Kavánová 1996*, 125-154). Z horizontu A, datovaného do první poloviny 10. stol., pochází keramika s kalichovitě profilovanými okraji a profilovanými kraji, Klanicova typu 3, který B. Kavánová rozdělila na skupiny 1 a 2, ovšem některé střepy byly slepitelné se střepy nejen z horizontu B, nýbrž i C. V horizontu B se již vyskytují Klanicovy typy 1-3 a Kavánová je přerozdělila do skupin 1-5, okraje jsou šikmo i vodorovně vyhnuté, některé přehnuté, objeví se i kalichovitě prožlabené. Stejně pestrá je škála výzdobných motivů, hřebenové i jednohroté rýhy a vlnice, hřebenové vpichy, v různých kombinacích. Kraje jsou převážně jednoduše seříznuté nebo zaoblené. Horizont zahrnuje téměř celé 9. stol., končí „v pozdním 9. století“ (*Kavánová 1996*, 153). Horizont C rovněž zahrnuje Klanicovy typy 1-3, ve hmotě je častá příměs slídy, organického materiálu nebo vápence (mergl), okraje jsou většinou slabě vyhnuté, ojediněle se vyskytne kalichovité prožlabení. Materiál z horizontu D nebyl pro nízký počet vyhodnocen zvlášť, byl zahrnut k předvelkomoravskému horizontu C. B. Kavánovou uváděná vzájemná slepitelnost střepů z horizontů C a A zpochybňuje výskyt nejvyspělejších typů okrajů kalichovitě prožlabených (*Kavánová 1996*, obr. 14/1, 2, 4, 5) již v předvelkomoravském horizontu, spíše ukazuje na jeho kontaminaci buď již při výzkumu nebo při evidování materiálu. Střepy z keramiky antické tradice, pro které autorka používá název žlutá keramika, se objevuje sporadicky ve všech horizontech. Typ římsovitých okrajů horizontů D a C jsem v materiálu z Uherského Hradiště zaznamenala v jediném případě (obr. 129/132 056) z Mariánského náměstí, obj. M, v němž byly nalezeny i bronzové ostruhy s háčky.

Samostatnou kapitolou je keramika nazývaná V. Hrubým „byzantského charakteru“ (*Hrubý 1955*, 145-151) na základě úvah o jejím původu, později, po objevu pece, v níž byla vypalována, dal přednost označení „antické tradice“ (*Hrubý 1965*, 304-308), vyráběná z plavené hlíny a vypalovaná do oranžových až červených odstínů. Celé tvary jsou nalézány na pohřebištích, ze sídlišť známe střepový materiál. Jejími výrobci pravděpodobně nebyli domácí řemeslníci, jak tomu nasvědčuje několik skutečností: její výroba končí s Velkou Moravou, na všech nalezištích tvoří většinou jen zlomky procenta z nalezené keramiky, byla vypalována jinak, než běžná domácí hrnčina. To prokázal objev dvoukomorové hrnčířské pece s roštem při výzkumu V. Hrubého na lokalitě Sady u Uherského Hradiště v r. 1963, na jejímž roštu ještě

ležely rozbité nádoby tohoto typu. Kromě baterie 12 pecí v Nitře-Lupce, v nichž se rovněž vyráběla speciální keramika (*Vlkolinská 2002*, 229-245), jde o jediný nález hrnčířské pece z období raného středověku na území západních Slovanů (*Varadzin 2010a*, 34-35, tab. 1). V. Hrubý ji rozdělil do tří skupin, do první patří nádoby a střepy světle žluté s otírajícím se povrchem, do druhé dobře vypálená keramika s oranžovým až hnědočerveným povrchem voskově lesklým povrchem, do třetí keramika s nejtvrdším střepem, jejíž hnědý povrch pokrývají obvodové pásy sytě červeného firnisu. Nejvíce je zastoupena druhá skupina, do níž také patří všechny nálezy z Uherského Hradiště. B. Dostál používal pojmenování keramika antických tvarů (*Dostál 1966*, 83-85). Většina celých nádob jsou lahvovité tvary – čutory V. Hrubého neboli dvouuché amforky B. Dostála. V Mikulčicích, kde jí bylo nalezeno nejvíce, je řazena ke žluté keramice, která má původ v dílnách v oblasti Panonie a vyskytuje se na avarských a avarsko-slovanských pohřebištích.

Výbrus z výdutě 159 889 z Otakarovy ulice ze staršího horizontu byl po petrografické analýze H. Herold zařazen do skupiny 3a „leštěné žluté keramiky“ spolu se třemi vzorky z Mikulčic, jejíž matrix patří mezi chudé hlíny bohaté na zrna karbonátu (vápence), pocházející převážně ze sedimentárních hornin flyšové zóny promíšené s neogenními usazeninami (*Herold 2008*, 303, tab. 2). Mikulčická i staroměstsko-uherskohradišťská aglomerace leží v nivě Moravy mezi flyšovými pásmy okrajů Karpat, charakteristika tedy odpovídá místní surovině na obou lokalitách. Jde ale o první analýzy na pouhých 18 vzorcích z Mikulčic, jednom z Pohanska a jednom z Uherského Hradiště, a těchto 20 vzorků bylo rozděleno do skupin 1-3 s podskupinami 1a, 2a, 3a, takže každá skupina obsahuje maximálně čtyři členy. Podle H. Herold z výsledku nevyplývá jednoznačný závěr, mohlo existovat několik dílen na různých místech nebo jedna dílna mohla brát surovinu z míst s různým geologickým podložím. Z tab. 1 (op. cit.) vyplývá, že mikulčické vzorky pocházejí každý z jiné situace a patrně i z různých časových horizontů, které ale autorka nevzala v úvahu nebo jí nebyly známy (vzorek z Uherského Hradiště předával M. Hložek, aniž mne informoval, H. Herold tedy nezprostředkoval ani informace o datování vzorku). Jelikož žlutá keramika neboli keramika antické tradice se objevuje v průběhu celého století, lze logicky předpokládat, že za tu dobu mohlo existovat více dílen na různých místech.

Otázka tuhové keramiky je zcela specifickým problémem. Není jasné ani stáří střepů a nádob vyskytujících se v Mikulčicích, podle L. Poláčka v Mikulčicích jsou tvary nádob tuhové keramiky jiné než na Pohansku a není jisté, zda to znamená, že byly importovány odjinud nebo zda jsou mladší. Zatímco na Pohansku u Břeclavi B. Dostál kladl její importy již do 9. stol., výrazný nástup tuhové keramiky v Mikulčicích je záležitostí 10. stol., především jeho druhé

poloviny (*Poláček 1999*, 754-757). V Uherském Hradišti by potom byly nalezené ojedinělé střepy důkazem pokračujícího osídlení v 10. stol.

VIII. Závěr

Obraz vývoje pražské aglomerace stejně jako staroměstsko-uherskohradišťské v 9. stol. je ovlivněn třemi skutečnostmi: stavem dochování památek pod zemí (platí pro všechny archeologické lokality, nejen pro obě aglomerace); náhodnou volbou místa pro budoucí stavbu, přestavbu, trasu vedení inženýrských sítí apod. a současně ochotou stavebníka záměr nebo aspoň nález ohlásit a následně strpět a zaplatit archeologický výzkum, v ideálním případě včetně zpracování nálezové zprávy (neplatí pro lokality ve volném terénu zkoumané systematicky, např. Mikulčice, Pohansko u Břeclavi, Stará Kouřim, ...); a do třetice tím, zda se najde archeolog, který výzkum zpracuje a vypublikuje. Na ochotu zabývat se určitou lokalitou nebo její částí má vliv atraktivita nálezu, proto bývají přednostně publikována pohřebiště, zejména ta s bohatě vybavenými hroby, nálezy církevních zděných architektur (až na sporné výjimky jiné než církevní zděné architektury nemáme), opevnění, případně řemeslnické dílny, nejlépe klenotnické. Důvodem opomíjení některých lokalit nebo částí lokalit může být i stav dokumentace starších výzkumů, příklady jistě nemusím vyjmenovávat.

Archeolog, který přistoupí ke zpracování cizího staršího výzkumu na obydlené lokalitě, má tedy k dispozici to, co zbude po nejméně čtyřech stupních selekce:

1. to, co se dostalo do země a uchovalo se v ní, tzv. mrtvou archeologickou kulturu,
2. na co padla náhodná volba, že má být zničeno stavbou a bylo nahlášeno
3. co dokázal prozkoumat ve vymezeném čase a za vyjednané peníze, přičemž čas ani peníze při objevu přínosných situací zpravidla nestačí
4. to, co bylo dokumentováno v terénu a krátce po výzkumu autorem výzkumu; po delším časovém odstupu si už ani ten, kdo byl v terénu, nepamatuje všechny detaily a v dokumentaci se vždycky najde nějaký nedostatek nebo omyl
5. co zbude po případné živelné katastrofě - povodni (Uherské Hradiště, výzkumy do r. 1997) nebo požáru (Mikulčice), v menší míře to platí i o stěhování.

V mém případě se všech pět bodů v plné míře týká výzkumu na Mariánském náměstí a výzkumných sezón 19985-1986 na Otakarově ulici, materiál z výzkumů INPOST a Havlíčkova

byl fyzicky předán do muzea až po povodni spolu s kvalitní dokumentací. Čtyři body platí pro výzkum v Lakovně Pražského hradu.

Obraz staroměstsko-uherskohradišťské aglomerace v nejstručnějším shrnutí vypadá takto: počátky osídlení v poloze Na Valách sahají do období s keramikou pražského typu, není však doložena kontinuita. Ve druhé polovině 8. stol. se osídlení rozšiřuje na další polohy včetně svatojiřských ostrovů, jádro sídliště v poloze Na Valách je ohrazeno příkopy. První polovina 9. stol. je dobou celkového rozmachu osídlení, rozkvětu řemesel a výstavby prvních kostelů (Na Valách, v Sadech u Uherského Hradiště) a nejstarších částí vnějšího opevnění. V přesněji neurčené době postihuje moravní nivu velká povodeň, jejímž důsledkem je zanesení vodní prohlubně na okraji západního z ostrovů sv. Jiří a následné rozšíření plochy sídliště severozápadním směrem na předtím neosídlený okrajový ostrůvek. Ve druhé polovině 9. stol. se osídlení zahušťuje, původně oddělené osady srůstají, jsou postaveny další kostely a stavěny domy na kamenných podezdívkách, s litými maltovými podlahami a omítanými dřevěnými stěnami s barevnými nátěry. Vzrůst počtu obyvatel se odráží v rozšíření plochy pohřebiště Na Valách, které vytlačilo obytnou zónu. Je dobudováván oblouk opevnění ze severní strany aglomerace, neví se však nic o opevnění jižní strany, tedy ostrovů. V 10. stol. počet obyvatel klesá, kostely kromě jádra komplexu na Sadech a rotundy sv. Michala zanikají, stejně jako osídlení ostrovů. Sporadické nálezy tuhové keramiky a bronzový křížek snad naznačují lidskou přítomnost na ostrovech i v mladohradištním období. Paradoxem poznávání minulosti v obydleném souměstí je, že z celé aglomerace neznáme polohu knížecího dvorce, není vyjasněná otázka opevnění celého areálu nebo alespoň uzavřeného opevnění jedné centrální části (jako v Mikulčicích), takže v mechanickém srovnání vychází staroměstsko-uherskohradišťská aglomerace jako méně významné sídlo s nedoloženou funkcí sídelní a obrannou nejen vzhledem k Mikulčicím, ale i vůči Pohansku (*Macháček 2005*), přestože je jasné, že význam Pohanska byl především obranný a bylo vybudováno jako výspa vysunutá směrem k jižní hranici s Bavorskem (závěry odborných komisí z výzkumu na Pohansku v letech 2008, 2009 a 2010). Jen o centru duchovním a středisku řemesel a obchodu snad nemůže být pochyb. Z Uherského Hradiště ani Starého Města zatím není žádné dendrodatum, všechna dřeva posílaná do mikulčické laboratoře měla příliš málo letokruhů.

U pražské aglomerace není osídlení v 8. stol. bezpečně doloženo (nejpravděpodobnější podle mého názoru je jeho umístění na Hradčanech), jeho počátky sahají podle dosavadního stavu poznání do první poloviny 9. stol. Pravděpodobně existuje souvislost mezi zánikem hradiště v Šárce, jež bylo v první polovině 9. stol. centrální pro pražskou kotlinu (*Profantová 1999*, 65-

100), a opevňováním Pražského hradu ve druhé polovině 9. stol. Současně se rozvíjelo osídlení v malostranském podhradí, o němž a na hradčanském předhradí. Kde bylo sněmovní pole, pahorek Žiži a kultovní místo zmiňované v legendách a kronikách, ani kde stál knížecí stolec, o tom archeologie nevypovídá (*Sláma 1988*, 47-49). Stopy nejstaršího osídlení přímo na místech dnešního vnitřního hradu jsou slabé, přesto hned v jeho počátcích lze sledovat úseky kůlových jamek vytvářejících řady poblíž budoucího příčného opevnění oddělujícího vlastní hradiště od předhradí. Co však tato řádka, nejspíš kůly plotu, ohrazovala, těžko říci: mohla oddělovat pohřebiště od sídlišť na Hradčanech, nebo snad předpokládané kultiště? (*Třeštík 2003*, 163). Nezpochybnitelné je první opevnění příkopy, na západě pod dnešním Středním křídlem a na východě v místech dnešního Lobkovického paláce. O nějaké nadzemní konstrukci na vnitřní straně příkopu nevíme nic, stejně tak o jeho přesnějším absolutním datování. Je však pravděpodobné, že poměrně náročné vylámání až dva metry hlubokého a čtyři metry širokého příkopu už muselo chránit významné centrum, jehož držení znamenalo vládu nad celým kmenem, pražskou kotlinou nebo středními Čechami, snad dokonce svrchovanost nad ostatními knížaty celých Čech. Z toho by vyplývalo, že příkop už existoval v době, kdy kníže Bořivoj přijal křest, byl vyhnán a poté se vrátil s pomocí moravských oddílů. Ve světle dat C14 (kapitola V.1.2) se jeví pravděpodobným, že po návratu nejen že nechal postavit kostel Panny Marie, ale začal budovat nové mohutné těžké opevnění. Hypoteticky je možno spojovat onu spálenou vrstvu, pozorovanou pod základy nového tělesa dřevohlinité hradby při výzkumech ve Středním křídle a v Informačním středisku (kapitoly V.1.2. a V.1.3.), s událostmi spojenými s boji o Prahu v této době. Dendrologická data pocházející vesměs z mladších fází opevnění (kapitola VI.1.) to nevylučují.

Patrně rovněž během druhé poloviny 9. stol. bylo opevňováno i podhradí (a snad i předhradí), zpočátku také příkopy. Zároveň se rozrůstalo a zahušťovalo osídlení ve všech třech částech aglomerace, rozvíjela se řemesla na Malé Straně a Hradčanech. K bydlení se stavěly nadzemní sruby doložené na Pražském hradě i Hradčanech. Jediným dokladem použití malty na obytnou stavbu je nález z Jiřského náměstí na Pražském hradě, snad naznačující, že poblíž stál knížecí palác. Polohu kostela Panny Marie vně hradby hradní akropole archeologie zatím neobjasnila a ponechává tak volné pole spekulacím. Od dob Bořivojových je Praha nezpochybnitelným střediskem moci v Čechách (*Sláma 1988*, 48), sídlem vlády a její osídlení se plynule rozvíjí.

Z předestřeného lze vyvodit, co mají obě aglomerace ve svém vývoji společného v důsledku vývoje ze stejných kořenů a za obdobných podmínek a čím se liší:

- společné je prvotní osídlení poloh vhodných pro zemědělství – Hradčany v Praze, osada Na Valách ve Starém Městě, i jeho postupné rozšíření blíže k přechodům přes řeku, kde využívalo i kontrolovalo křižovatky obchodních cest na brodech přes řeky
- rozdílná je doba počátku osídlení, ve Starém Městě i Uherském Hradišti je doloženo již ve druhé polovině 8. stol., v Praze jsou sledovány jeho počátky před polovinou 9. stol.
- společná je forma prvotního opevnění příkopy snad pouze s palisádou
- rozdílná je výstavba následného opevnění, v Praze zhruba stejnou konstrukcí kolem celého hradu, ve Starém Městě postupně, různé úseky různou konstrukcí, v Uherském Hradišti snad vůbec? V Mikulčicích je v současné době datování výstavby hradby zpochybněno novými dendrochronologiemi a je nutno vyčkat dalších výsledků, avšak způsob obehnání akropole i předhradí je bližší situaci Prahy než poměrů ve staroměstsko-uherskohradišťské aglomeraci
- společným rysem jsou pohřební zvyklosti, jako kostrový ritus na pohřebištích (s výjimkou několika žárových hrobů Na Valách), orientace, hloubka a výbava hrobových jam, jejich rozmístění, pohřební výbava, a patrně i rituály, o nichž archeologie nenalézá dokladů
- rozdílem je rozšířené používání kamene a malty při stavbách obytných domů v mladším horizontu, zatímco v Praze se bydlelo v dřevěných nadzemních srubech
- společným rysem je způsob výroby a výzdoby keramiky, s výjimkou výskytu keramiky antických tradic na Moravě; k odlišnému vývoji podle krajů dochází až v mladohradištním období
- rozdílným rysem je také to, že v Praze je jasné rozlišení na hrad, předhradí a podhradí, dané geografickými podmínkami, zatímco ve staroměstsko-uherskohradišťské nikoliv; to ovšem neplatí pro Mikulčice, kde je akropole také jasně vydělená
- společným oběma aglomeracím je to, že neznáme polohu knížecího dvorce; z 9. století známe bezpečně jen dvorec na Pohansku
- rozdílným se jeví i počty kostelů a jejich rozmístění, hlavně ve vztahu Praha – Mikulčice, kde byla akropole kostely téměř posetá; na Pražském hradě jich už víc neobjevíme, jsou známy z písemných pramenů, ale jsou možné objevy na Hradčanech a Malé Straně, stejně tak ovšem i ve Starém Městě a v Uherském Hradišti
- jak společné, tak rozdílné rysy najdeme v hmotné kultuře, nejvýznamnějšími rozdíly se mi jeví tři, a to neexistence hřiven, nepřítomnost kování ve tvaru knih a nepatrný výskyt křížků. Zatímco chybění hřiven je jevem hospodářským, druhý jev je jen módním jevem

Tím se dostáváme ke zkoumání, co bylo nebo by mohlo být projevem velkomoravského vlivu v Čechách v poslední třetině 9. stol. Některé projevy jsou jasné a nepochybné, např. torzo zlaceného kování ve tvaru křížku nalezené v hrobě 55 u rotundy sv. Petra na Budči, které je přesnou analogií křížového kování ze sídlištní vrstvy u 5. kostela na mikulčické akropoli, o typech šperků jsem se zmiňovala v kapitole VI.3. Pohřbívání. V budoucnu by chemické analýzy korálků mohly prokázat příchod sklářů z Moravy, jak naznačily analýzy korálků z Uherského Hradiště, jejichž složení je nejpodobnější těm z pohřebiště Za Jízdárnou. Podobně je tomu s analýzami malt a omítek z církevních staveb na Moravě, v Čechách i na Slovensku, které v současné době probíhají a jejich první výsledku tuto možnost naznačují. V těchto případech je ovšem otázkou, zda mluvit o velkomoravských vlivech, když šlo zřejmě o příchod řemeslníků, ať už stavitelů poslaných s Bořivojem stejně jako kněz Kaich, nebo o pozdější příchozí po pádu Velké Moravy, kteří ani nemuseli být Moravany. Možné, ale v každém případě neprokazatelné jsou vlivy na podobu opevnění, slídnatý povrch keramiky (srovnej její koncentraci ve vrstvách spodní výplně příkopu před jeho mladší přestavbou, kapitola V.1.3. tab. 3, 4). Mohu shrnout, že je v možnostech archeologie zjistit v některých velkomoravské vlivy, avšak jsou omezené a týkají se pouze jednotlivých případů.

PRAMENY

Boháčová, I., 1996a: Praha – Hrad, Severní trakt, 1982 – 1983. Nálezová zpráva č. j. 1555/96, archiv ArÚ Praha.

Frolík, J., 2000a: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu provedeném na lokalitě Praha – Pražský hrad, čp. 2 – bývalý Tereziánský ústav šlechtičen, II. etapa rekonstrukce. Nálezová zpráva č. j. 9880/00 archiv ArÚ Praha.

Frolík, J., 2002: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu na lokalitě Praha – Pražský hrad, Střední křídlo. Nálezová zpráva č. j. 6229/02 archiv ArÚ Praha.

Frolík, J., nepubl. rkp.: Raně středověké hroby na III. nádvoří. Archiv oddělení výzkumu Pražského hradu.

Geisler, M., 1994: Uherské Hradiště – hotel Inpost 1993. Nálezová zpráva č. j. 71/94, archiv ÚAPP Brno.

Kaliszová, D., 1989: Dílčí nálezová zpráva z předstihového výzkumu na Otakarově ulici v Uherském Hradišti za roky 1987 a 1988 (8. a 9. sezóna), č. j. 404/96 archiv archeologického oddělení Slováckého muzea.

Komárková, V. 2002: Zpráva o výsledcích makrozbytkové analýzy. In: NZ čj. 6229/02.

MMFH I, 2008: Magnae Moraviae fontes historici I, Bartoňková, D. – Havlík, L. – Masařík, Z. – Večerka, R. (ed.), Brno.

MMFH III, 1969: Magnae Moraviae fontes historici III, Bartoňková, D. – Havlík, L. – Hrbek, I. – Ludvíkovský, J. – Večerka, R. (ed.), Brno.

Novotný, J., 1983a: Hlášení o výzkumu, Bezručova ulice – náměstí Rudé armády. NZ č. j. 236/95, archiv archeologického oddělení Slováckého muzea Uherské Hradiště.

Novotný, J., 1983b: Hlášení o výzkumu, náměstí K. Gottwalda. NZ č. j. 237/95, archiv archeologického oddělení Slováckého muzea Uherské Hradiště.

Pokračovatelé Kosmovi 1974: Bláhová, M. - Fiala, Z. (ed.), Praha.

Procházka, R., 1981: Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu při rekonstrukci vodovodní sítě na ulicích Kollárova, 9. května, nám. Komenského, sadech Československo-sovětského přátelství, ulici Nádražní a nám. K. Gottwalda, č. j. 218/95, archiv archeologického oddělení Slováckého muzea Uherské Hradiště.

Vilímková, M. – Kašička F., 1969: Pražský hrad – Severní křídlo. Stavebně historický průzkum. Archiv Kanceláře Pražského hradu.

Vilímková, M. – Kašička F., 1970: Pražský hrad – Střední křídlo. Stavebně historický průzkum. Archiv Kanceláře Pražského hradu.

Vitula, P., 1994: Uherské Hradiště – dům manželů Arnoštových 1993. Nálezová zpráva č. j. 70/94, archiv ÚAPP Brno.

Literatura:

Bartošková, A., 1995: Die Knochen- und Geweihindustrie aus der Vorburg des frühmittelalterlichen Budeč – Lage Na Kašně. Památky archeologické 86, 21-62.

Bartošková, A., 1997: Budeč ve sféře velkomoravské kultury. In: Wachowski, K. (ed.), Śląsk i Čechy a kułtura wielkomorawska. Wrocław, 95-102.

Bartošková, A., 1998: Vyhodnocení keramiky ze stratigraficky nejstarších poloh na Vyšehradě. Památky archeologické 89, 365-387.

Bartošková, A., 1999: Zánikový horizont budečské akropole (K chronologii raně středověké keramiky), AR 51, 726 – 739.

Bialeková, D. – Tirpáková, A. 1983: Preukázatelnosť používania rímskych mier pri zhotovovaní slovanskej keramiky, Slovenská archeológia 31. 121-147.

Bialeková, D. 1988: Potrava živočísneho p□vodu v pobedimskej sídliskovej ekuméne v 9. storočí. Archeologické rozhledy 40, 296-305.

Biermann, F., 1998: Handel, Haus- und Handwerk in frühmittelalterlichen Burg siedlungskomplexen zwischen Elbe und Lubsza. In: Henning, J. – Ruttkay, A. T., Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. Bonn, 95-114.

Bobrinskij, A., A., 1978: Gončarstvo vostočnoj Jevropy. Moskva.

Boháčová, I. 1993: Několik poznámek ke studiu raně středověké keramiky. Archeologické rozhledy 45, 508-518.

Boháčová, I., 1994: Několik poznámek k opevnění Pražského hradu na sklonku raného středověku a k současnému stavu jeho poznání, Archaeologia historica 19, 9 – 18.

Boháčová, I. 1996a: Nejstarší horizonty severního traktu Pražského hradu a jejich keramický inventář. In: Z. Kurnatowska red., Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej 1, 215-235.

Boháčová, I., 1996b: Nejstarší stratifikovaná keramika a studium hradištního opevnění Pražského hradu. Archaeologia historica 21, 483-492.

Boháčová, I., 1998: K problematice dispozice a komunikačního systému Pražského hradu v raném středověku. Archaeologia historica 23, 9-19.

Boháčová, I., 1999: Archeologický areál pod III. nádvořím Pražského hradu. Archeologické rozhledy 51, 692-714.

Boháčová, I., 2001a: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. Mediaevalia archaelogica 3, Praha, 179-301.

Boháčová, I., 2001b: Das archäologische Areal auf dem III. Hof der Prager Burg und seine Bedeutung für die Erforschung der Chronologie Mittelböhmens im frühen Mittelalter. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský: Velká Morava mezi východem a západem, 69-75. Brno.

Boháčová, I., 2008: The archeology of the dawn of Prague. In: Boháčová, I. – Poláček, L. (eds.), Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren, Internationale Tagungen Mikulčice VII, Brno, 103-301.

Boháčová, I. – Čiháková, J., 1994: Gegenwärtiger Stand des Entwicklungsphasen der Prager frühmittelalterlichen Keramik aus älteren Entwicklungsphasen der Prager Burg und ihrem Suburbium auf dem linken Moldau-Ufer. In: Tomková, K. et. Al., Zum gegenwartigen Stand des Studiums der frühmittelalterlichen Keramik in Mittelböhmen. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice I, Brno, 173-179.

Boháčová, I. – Herichová, I., 2008: Raně středověký sídlení areál v západní části hradčanského ostrohu. Archaeologica Pragensia 19, 257-308.

Boháčová, I. – Frolík, J. – Žegklitz, J., 1987: Praha 1 – Hrad 1985e,Výzkumy v Čechách 1984-1985, 160.

Boháčová, I. – Frolík, J. – Žegklitz, J., 1988a: Záchranný výzkum v prostoru bývalé Slévárny na Pražském hradě. Castrum Pragense I, 29-36.

Boháčová, I. – Frolík, J. – Žegklitz, J., 1988b: Předběžná zpráva o předstihovém výzkumu v tzv. víceúčelovém sále v severním traktu Pražského hradu. Castrum Pragense I, 37-42.

Boháčová, I. – Frolík, J. – Žegklitz, J., 1988c: Preliminary results of the investigations of the Lobkovic palace on the Prague Castle. Castrum Pragense I, 71-82.

Boháčová I. – Frolík J. – Chotěbor P. – Žegklitz J., 1988: Předběžné výsledky výzkumu Pražského hradu v letech 1980 – 1987. Archaeologia historica 13, 173 – 198.

Boháčová, I. – Frolík, J. – Tomková, K. - Žegklitz, J. – Petříčková, J., 1989: Praha 1 – Hrad 1986f, Výzkumy v Čechách 1986-1987, 140-141.

Boháčová I. – Frolík J., 1991: Nové archeologické prameny a počátky Pražského hradu. Archeologické rozhledy 43, 562-576.

Boháčová, I. – Frolík, J. – Vochozková, I., 1995: Praha – Hradčany, Praha 1, Hrad, Severní trakt Pražského hradu, prostor bývalých Rudolfových koníren (tzv. Víceúčelový sál a tzv. lakovna), Výzkumy v Čechách 1990/2, 265.

Borkovský, I., 1936 – 1946: Hrob bojovníka z doby knížecí na Pražském hradě. Památky archeologické 42, 122 – 132.

Borkovský, I., 1949: O počátcích Pražského hradu a o nejstarším kostele v Praze. Praha.

Borkovský, I., 1953: Kostel Panny Marie na Pražském hradě. Památky archeologické 44, 129 – 200.

Borkovský, I., 1956: Přemyslovská hradiště jako pramen poznání. Památky archeologické 47, 348 – 361.

Borkovský, I., 1959: Výzkumy v Černé věži na Pražském hradě. Památky archeologické 50/1, 257 – 324.

Borkovský, I., 1960: K otázce nejstarších kostelů na Pražském hradě. Památky archeologické 51/1, 332 – 387.

Borkovský, I., 1962: Opyš Pražského hradu. Památky archeologické 53/2, 381 – 452.

Borkovský, I., 1969: Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha.

Borkovský, I., 2005: Pražský hrad. Castrum Pragense 6, 5 – 22.

Bubeník, J. – Pleinerová, I. - Profantová, N., 1998: Od počátků hradišť k počátkům přemyslovského státu. Památky archeologické 89, 104-145.

Bubeník, J., 2000: K terminologii a problematice rozpoznávání opevněných sídlišť našeho raného středověku. Archeologie ve středních Čechách 4, 391-395.

Buko, A. 1990: Ceramika wczesnopolska. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.

Buko, A. 2002: Procesy stratyfikacyjne ceramiki z wykopalisk: problem fragmentaryzacji zbiorów, Štúdijné zvesti archeologického ústavu SAV 35, 247-258.

Culek, M. – Ivan, A. – Kirchner, M., 1999: Geomorphologie der Talaue der March zwischen der Napajedla-Pforte und dem Zusammenfluss mit der Thaya. In: Poláček, L. – Dvorská, J. (Hrg.), V. Internationale Tagungen in Mikulčice, 199-221.

Čech, P., 2008: Frühmittelalterliche pyrotechnologische Produktionsanlagen im Suburbium der Agglomeration von Žatec (Saaz) und die Chronologieder jung-und spätburgwallzeitlichen Keramik. In: Boháčová, I . – Poláček, L., Burg – Vorburg – Suburbium. Internationale Tagungen in Mikulčice VII, Brno, 91-101.

Černá, E. – Hulínský, V. – Gedeon, O., 2001: Výpověď mikroanalýzy vzorků skel z raného středověku. Archeologické rozhledy LIII, Praha 2001, 59-89.

Černá, E. – Tomková, K. -- Hulínský, V. – Cílová, Z., 2005: Raně středověké skleněné korálky z Pražského hradu a jeho předpolí – typologická a chemická klasifikace nálezů. Castrum Pragense 7/I.1, 333-357.

Čiháková, J., 1984: Pražská keramika 11. – 13. století, Archaeologica Pragensia 5, 257 – 262.

Čiháková, J., 1995: Přírodní poměry a počátky osídlení jádra pražské Malé Strany. Archaeologia historica 20, 177-179.

Čiháková, J., 1996: Archeologická dokumentace v prostoru Malostranské besedy. Archaeologica Pragensia 12, 153 – 161.

Čiháková, J., 1997: Ibráhímův text a archeologické poznání Malé Strany. Archaeologica Pragensia 13, 93 – 103.

Čiháková, J., 2001: Raně středověké fortifikace na jižním okraji levobřežního podhradí. Mediaevalia archaeologica 3 - Pražský hrad a Malá Strana, 29-134.

Čiháková, J., 2002a: K dosavadnímu stavu poznání raně středověké Malé Strany. Archeologické rozhledy 54, 738-752.

Čiháková, J., 2002b: Praha kolem roku 1000: infrastruktura, doprava. In: Wieczorek, A. – Hinz, H.-M. (eds.), Střed Evropy okolo roku 1000. Brno, 65-66.

Čiháková, J., 2009: Opevnění Malé Strany od 9. do 13. století. Staletá Praha 25, 2-30.

Čiháková-Draganová, J., 1992: K vývoji osídlení jádra Malé Strany v době Přemyslovců. Praha staletá 22 (red. Tryml, M. – Dragoun, Z.), 89 – 108.

Čiháková, J. – Dobrý, J., 1999: Dendrochronologische Bearbeitung der Hölzer aus den archäologischen Untersuchungen der Prager Suburbium. In: Poláček, L. – Dvorská, J. (eds), Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March. Internationale Tagungen in Mikulčice 5, Brno, 39-54.

Čiháková, J. – Havrda J., 2008: Malá Strana v raném středověku. Stav výzkumu a rekapitulace poznání. Archeologické rozhledy 60, 187-228.

Čiháková, J. – Miller, M., 2006: Zpráva o nálezu rotundy sv. Václava na Malostranském náměstí v Praze. Zprávy památkové péče 66, 100-116.

Čiháková, J. – Zavřel, J., 1995: Přírodní poměry a počátky osídlení jádra pražské Malé Strany. Archaeologia historica 20, 177-179.

Čiháková, J. – Dragoun, Z. – Podliska J., 2000: Pražská sídelní aglomerace v 10. a 11. století. In Polanský, L. – Sláma, J. – Třeštík, D, Přemyslovský stát kolem roku 1000. Praha, 127-146.

Dostál, B., 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě – Slawische Begräbnisstäten der mittleren Burgwallzeit in Mähren. Praha.

Dostál, B., 1970: K otázce velmožských dvorců u Slovanů. Památky archeologické 61/1, 270 – 279.

Dostál, B., 1975: Břeclav – Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.

Dostál, B., 1980: Olověné hřivny z Pohanska. Sborník prací FF BU E 25, 143-159.

Dostál, B., 1984: Východní brána hradiska Pohanska, Sborník prací FF BU E 29, 143-166.

Dostál, B., 1986a: Velké zahloubené stavby z Břeclavi-Pohanska, Sborník prací FF BU E 31, 97-137.

Dostál, B., 1986b: Velmožské dvorce ve struktuře velkomoravského státu. Slovenská archeológia 36, 283-290.

Dostál, B., 1993: Velkomoravský řemeslnický areál v Břeclavi-Pohansku. Jižní Morava roč. 29, sv. 32, 31–53.

Dostál, B., 1994: K počátkům slovanské tuhové keramiky na Moravě. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity – Studia minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis E 39, 43-67.

Dostál, B., 1998: Über die Anfänge der slawischen Graphitonkeramik in Mähren. In: Poláček, L. (Hrsg.), Frühmittelalterliche Graphitonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen, IV. Internationale Taugungen in Mikulčice. Brno, 67-86.

Durdík T. – Frolík J. – Chotěbor P., 1999: Stavební dějiny Lobkovického paláce na Pražském hradě ve středověku a raném novověku. In: Castrum Pragense 2, 21-111.

Dvorská, J. – Boháčová, I., 1999: Das historische Holz im Kontext der archäeologischen Untersuchungen der Prager Burg. In: Poláček, L. – Dvorská, J. (Hrg.), V. Internationale Tagungen in Mikulčice, 55-67.

Eisner, J., 1955: Počátky českého šperku. Památky archeologické 46/1, 215-226.

Felgenhauer-Schmied, S., 1998: Graphitonkeramik des Früh- und Hochmittelalter in Niederösterreich. In: Poláček, L. (Hrsg.), Frühmittelalterliche Graphitonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen, IV. Internationale Taugungen in Mikulčice. Brno, 199-212.

Frolík, J., 1986: Osídlení západního předpolí Pražského hradu před vznikem města Hradčan. Archeologické rozhledy 38, 73 – 85.

Frolík, J. 1987: K poznání obytné zástavby Pražského hradu v 9. - 13. století. Nepublikovaná kandidátská disertace. Praha.

Frolík J., 1995: Bemerkungen zum Studium frühmittelalterlicher Keramik aus komplizierten stratigraphischen Situationen. In: Poláček, L., Hrsg., Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice 2, Brno, 107-118.

Frolík, J., 1996: Prague Castle – 70 Years of Archaeological Excavations. In: Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa - Internationale Tagungen in Mikulčice 3, Brno, 159-166.

Frolík, J. 1997: Archeologický výzkum v tzv. severním výběžku na Pražském hradě. Příspěvek k počátkům osídlení západního předhradí Pražského hradu. Archaeologica Pragensia 13, 75-92.

Frolík J., 1999: Archeologický výzkum v Kanovnické ulici čp. 73 na Hradčanech v letech 1982-1985. Vývoj osídlení před rokem 1378. In: Castrum Pragense 2, 113-168.

Frolík, J., 2000b: Pražský hrad od počátku osídlení do doby románské z pohledu archeologa. In: Archeologie a minulost Hradčan. In: Vlček, P., (red.), Umělecké památky Prahy – Pražský hrad a Hradčany. Praha, 17 – 21.

Frolík, J., 2001: Keramik von der Prager Burg. In: Ludovici, B. (Hrsg.), Ottonische Keramik. Zum aktuellen Stand der Forschung. Strojopisný sborník, číslo příspěvku 16.

Frolík, J., *2002a*: Pražský hrad v raném středověku. In: Polanský, L. – Sláma, J. – Třeštík, D., 2000, 101-120, 309-316.

Frolík, J., 2002b: Zamyšlení nad třetím svazkem sborníku „Mediaevalia archaeologica“. K výsledkům výzkumů raně středověkého opevnění Pražského hradu a Malé Strany. Archeologické rozhledy 54, 705-726.

Frolík, J., 2003: Pravěk a předrománské období. In: Příběh Pražského hradu. Praha.

Frolík, J., 2006a: Achtzig Jahre Archäologie auf der Prager Burg. Castrum Pragense 8, 31-45.

Frolík, J., 2006b: Pražský hrad v 9. a 10. století. In: Sommer, P., České země v raném středověku. Praha, 175-192.

Frolík, J. – Boháčová, I., 1992: Archeologický výzkum Pražského hradu v 80. letech. In: Tryml, M. – Dragoun, Z. (red.), Staletá Praha 22, 71 – 88.

Frolík, J. – Maříková-Kubková, J. – Růžičková, E. – Zeman, A., 2000: Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Castrum Pragense III, Praha.

Frolík, J., - Smetánka, Z., 1997: Archeologie na Pražském hradě. Praha.

Frolík, J. – Tomková, K., 1997: Západní předpolí Pražského hradu - Hradčany a jejich archeologický výzkum v nejnovějším období. Archeologické rozhledy 49, 65-71.

Frolík, J. – Tomková, K., - Žegklitz, J., 1988: Výzkum slovanského pohřebiště v jižním křídle Jízdárny Pražského hradu. Památky archeologické 79/2, 424 – 455.

Frolíková-Kaliszová, D., 1990: Výsledky archeologického výzkumu v Uherském Hradišti v letech 1987-1988. Slovácko 31/1989, 115-121.

Frolíková-Kaliszová, D., 1991: Výzkum severního okraje velkomoravského ostrovního hradiska v Uherském Hradišti v letech 1987 – 1988, Štúdijné zvesti AÚ SAV 27, 35-39.

Frolíková-Kaliszová D., 2001a: Keramika z Uherského Hradiště - technologický vývoj v 9. století (Die Keramik von Uherské Hradiště – technologische Entwicklung im 9. Jahrhundert). In: Konference Pohansko 1999, Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana I/2000, 207-216. Brno.

Frolíková-Kaliszová, D., 2001b: Výzkum na Otakarově ulici v Uherském Hradišti – některé otázky vývoje velkomoravského hradiska (Grabungen in der Otakarova-Stasse in Uherské Hradiště – einige Fragen der Entwicklung des grossmährischen Burgsalls). In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský: Velká Morava mezi východem a západem (Grossmähren zwischen West und Ost), 115 – 121. Brno.

Frolíková-Kaliszová D., 2002: Parohový hrací kotouček. Slovácko 44, 163-166.

Frolíková-Kaliszová D., 2003: Olověný křížek z Uherského Hradiště – Otakarovy ulice. Archaeologia historica 28 28, 553-560.

Frolíková-Kaliszová D., 2004: Zvířecí kosti z 8. - 10. století v Uherském Hradišti a jejich zpracování. Předběžná zpráva. In: Fusek, G., (red.), Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra, 75-80.

Frolíková-Kaliszová D., 2007: Der Fluss Morava und der grossmährische Burgwall Uherské Hradiště. In: Siedlung, Kommunikation und Wirtschaft im westslawischen Raum, hrsg. F. Biermann – T. Kersting. Langenweissbach, 299-306.

Frolíková-Kaliszová D., 2009a: Bronzový křížek z Uherského Hradiště. Archaeologia historica 28 34, 563-574.

Frolíková-Kaliszová D., 2009b: Zlomek skla z Uherského Hradiště. Štúdijné zvesti 45, 2009, 217-219.

Frolíková-Kaliszová D., 2009c: Die Anfänge der Prager Burg im Lichte neuer archäologischer Ausgrabungen. In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A., Siedlungsstrukturen und Burgen im westslawischen Raum, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 52. Langenweissbach, 65-76.

Frolíková-Kaliszová D., 2009d: Hrnce, hrnky, hrnečky … In: Dresler, P. – Měřínský, Z., (eds.), Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice, Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana, Supplementum 2. Brno, 94-98.

Frolíková-Kaliszová D., v tisku a: Nachgrossmährische Entwicklung der Agglomeration Uherské Hradiště – Staré Město

Frolíková-Kaliszová D., v tisku b: Korálky z Uherského Hradiště – příspěvek k poznání chemického složení časně středověkých skel. Historické sklo.

Frolíková-Kaliszová D., v tisku c: Nové poznatky k vývoji příčného opevnění Pražského hradu – výsledky výzkumu ve Středním křídle Pražského hradu v roce 2010, Archaeologia historica.

Fusek, G. 2002: Objemy hrncovitých nádob zo stredovekého sídliska v Nitre-Šindolke, Štúdijné zvesti AÚ SAV 35, 221-227.

Galuška., L., 1987: K výzdobě vnitřních stran okrajů slovanských nádob. Časopis Moravského muzea 72, Vědy společenské, 75-87.

Galuška., L., 1989a: Výrobní areál velkomoravských klenotníků ze Starého Města. Památky archeologické 80/2, 405 – 454.

Galuška., L., 1989b: Plastická lišta na středohradištní keramice ze Starého Města. Časopis Moravského muzea 74, Vědy společenské, 121-135.

Galuška., L., 1990: Předběžné vyhodnocení výzkumu profánní kamenné architektury ve Starém Městě „Na Dědině“. In: Staroměstská výročí, 121 – 136. Brno – Uherské Hradiště.

Galuška., L., 1992a: Dvě velkomoravské kovárny s depoty ze Starého Města, Časopis Moravského muzea – Vědy sociální 77, 123 – 161.

Galuška, L., 1992b: Předběžné hodnocení výzkumu profánní archeologické architektury „Na dědině“. In: Galuška, L., (Hrsg.), Staroměstská výročí 1988. Brno, 121-136.

Galuška, L., 1993: Slovanská keramika v oblasti staroměstské aglomerace od konce 8. do poloviny 10. století – Die slawische Keramik im Bereich der Agglomeration von Staré Město vom ausgehenden bis 8. zur Mitte des 10. Jahrhunderts. Slovácko 35, 101-113.

Galuška, L., 1994: The Development of Slavonic Pottery in the Staré Město Region from the End of the 8th up to the Middle of the 10th Century. In: Staňa, Č. (Hrsg.), Slawische Keramik

in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert - Internationale Tagungen in Mikulčice 1, Brno, 233-242.

Galuška, L., 1995: Keramik des Marchtyps. In: Poláček, L. (Hrsg.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 9. Jahrhundert - Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice 2, Brno, 97-106.

Galuška., L., 1996: Uherské Hradiště – Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno.

Galuška, L., 1997: K problematice předvelkomoravského osídlení Starého Města. In: Unger, J. – Nekuda, R. (red.), Z pravěku do středověku. Brno, 73-82.

Galuška., L., 1998a: Souprava velmože z hrobu 266/49 ze Starého Města. In: Ve službách archeologie, Brno, 95-108.

Galuška., L., 1998b: K Die grossmährische Siedlungsagglomeration Staré Město – Uherské Hradiště und ihre Befestigungen. In: Henning. J. – Ruttkay, A. T. (Hrsg.), Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa, 341 – 348. Bonn.

Galuška., L., 1999: Jezdecká souprava z hrobu 224/51 ze Starého Města. In: Sborník k životnému jubileu Tatiany Štefanovičové. Bratislava.

Galuška., L., 2000: Nejstarší dějiny Starého Města. In: Bezděčka, P. – Čoupek, J. – Galuška, L. – Pojsl, M. – Tarcalová L. (red.), Staré Město v proměnách staletí. Staré Město, 30 – 117.

Galuška., L., 2001: Staroměstsko-uherskohradišťská aglomerace – vývoj osídlení a přírodní podmínky v 6. – 10. století. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský: Velká Morava mezi východem a západem (Grossmähren zwischen West und Ost), 123 – 137. Brno.

Galuška., L., 2002: Deset let archeologických výzkumů Moravského zemského muzea v oblasti Starého Města. Přehled výzkumů 43/2001, 51-69.

Galuška, L., 2006: Velkomoravská hradba v Uherském Hradišti – Rybárnách. Archeologické rozhledy 58, 486-510.

Galuška, L., 2008: Staré Město – Veligrad v období mezi zánikem Velké Moravy a založením Nového Velehradu – Uherského Hradiště. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Mitáček, J. (red.), Východní Morava v 10. – 14. století, 95-116. Brno.

Galuška, L., 2010: K otázce raně středověkého opevnění ostrova sv. Jiří velkomoravské staroměstsko-uherskohradišťské mocenské aglomerace. Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales 93, 115-127.

Galuška, L. – Kukla, Z. – Buchal, A., 2008: Analyses of the Greeat Moravian Pottery and Clays from the Staré Město Region. In: Poláček, L. (Hrsg.), Frühmittelalterliche Graphitonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen, IV. Internationale Taugungen in Mikulčice. Brno, 287-294. 2 střepy od Víta, 3. skupina

Galuška, L. – Poláček, L., 2006: Cirkevní architektura v centrální oblasti velkomoravského státu. In: Sommer, P., České země v raném středověku. Praha, 92-153.

Geisler, M., 1997: Uherské Hradiště, Velehradská ulice, č. p. 206, 128, 193., Přehled výzkumů 1993 – 1994, 250.

Geisler, M., 2000: Doba hradištní. In: Čižmář, M. – Geislerová, K. – Unger, J., Výzkumy – Ausgrabungen 1993-1998. Brno, 59-63.

Hajnalová, E. 2001: Ovocie a ovocnárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra.

Havlíček, P., 1999: Die geologischen Verhältnisse in der Umgebung der Siedlungsagglomeration der grossmährischen Machtzentren Mikulčice und Staré Město.In: *Poláček, L. – Dvorská, J.*, Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March. V. Internationale Tagungen in Mikulčice. Brno, 181 – 197.

Havlík, L., 1992: Kronika o Velké Moravě. Brno.

Havrda, J., 2008: Příspěvek k raně středověkému opevnění Prahy. Archeologie ve středních Čechách 12, 651-670.

Havrda, J. – Podliska, J. – Zavřel, J., 2001: Surovinové zdroje, výroba a zpracování železa v raně středověké Praze. Archeologické rozhledy 53, 91-118.

Havrda, J. – Podliska, J., 2003: Předběžné výsledky archeologického výzkumu v Nerudově ulici čp. 249/III na Malé Straně. Výroční zpráva 2002 SPÚ v hl. m. Praze, Praha, 89-96.

Havrda, J. – Tryml, M., 2006: Neznámé raně středověké opevnění jižní části pražské Malé Strany. Archaeologia historica 31, Brno, 109-118.

Herold, H., 2008: Frühmittelalterliche Prunkkeramik aus Mikulčice, Mähren – archäometrische Analysen und ihre Interpretation. In Poláček, L., Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren, Internationale Tagungen in Mikulčice VI. Brno, 299-311.

Himmelová, Z., 1991: Stav a perspektivy bádání o skle a sklářství v raně středověkém Československu (6. – 12. stol.). Acta universitatis Nicolai Copernici, Archeologia XVIII – Nauki humanistyczno-społeczne – zeszyt 210, 123-130.

Himmelová, Z., 1995: Glasfunde aus Mikulčice. In: Studien zum Burgwall von Mikulčice I. Brno 1995, 83-121.

Holubowicz, W. 1950: Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi. Toruń.

Horníčková, K., 1999: The Byzantine Reliquary Pectoral Crosses in Central Europe. Byzantinoslavica 60, 213-250.

Horníčková, K., 2001: Pektorál z Velké Mače – jeho původ, ikonografie a zařazení do kontextu pektorálních křížků. Studia archaeologica slovaca mediaevalia III-IV, 2000-2001, 187-201.

Hrdlička, L., 1993: Poznámky ke chronologii pražské středověké keramiky, Archeologické rozhledy 45, 93 – 112.

Hrdlička, L., 1997: K výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu. Archeologické rozhledy 49, 649-662

Hrubý, V., 1949: Objev kostela z 9. století na pohřebišti ve Starém Městě. Archeologické rozhledy 1, 109-122.

Hrubý, V., 1955a: Základy kostela na staroslovanském pohřebišti ve Starém Městě „Na Valách“. Předběžná studie. Památky archeologické 46, 265 – 306.

Hrubý, V., 1955b: Staré Město – velkomoravské pohřebiště Na Valách. Praha.

Hrubý, V., 1957a: Slovanské kostěné předměty a jejich výroba na Moravě. Památky archeologické 48, 118 – 217.

Hrubý, V., 1957b: Osídlení ostrova sv. Jiří v době hradištní. Sborník prací FFBU E2, VI,

Hrubý, V., 1965a: Staré Město – velkomoravský Velehrad. Praha.

Hrubý, V., 1965b: Keramika antických tvarů v době velkomoravské. Časopis Moravského muzea ř. B, 50-67

Hrubý, V., 1967: Kostel sv. Michala ve Starém Městě. Časopis Moravského muzea 52, 47-74.

Hrubý, V., 1970: Střešní krytina velkomoravského kostela v Uherském Hradišti-Sadech. In: Sborník Josefu Poulíkovi k šedesátinám, Brno,

Hrubý, V. – Hochmanová, V. – Pavelčík, J., 1955: Kostel a pohřebiště u doby velkomoravské na Modré u Velehradu. Časopis Moravského muzea 40, 42–126.

Chorvátová, H., 2004: K relatívnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na Valách. Acta historica Neosoliensia 7, 199–236.

Chotěbor, P., 1985: Středověké ryté kresby na stěnách interiéru baziliky sv. Jiří na Pražském hradě. Archeologické rozhledy 37, 628-644.

Ječný, H. - Čiháková, J. – Kršáková, S. – Olmerová, H. – Stehlíková, D. – Špaček, L. - Tryml, M., 1984: Praha v raném středověku. Archaeologica Pragensia 5, 211 - 288

Justová, J. 1979: Slovanské hradiště Hradsko u Stoda a Stodsko v raném středověku. Památky archeologické 70, 131-212.

Kaliszová, D., 1990: 8. sezóna výzkumu na Otakarově ulici v Uherském Hradišti. Přehled výzkumů 1987, 62-64.

Kaliszová, D., 1989: 9. sezóna výzkumu na Otakarově ulici v Uherském Hradišti. Přehled výzkumů 1988, 50-51.

Kavánová, B., 1995: Knochen- und Geweihindustrie in Mikulčice. In: Studie zum Burgwall von Mikulčice I, 113 – 378. Brno.

Kavánová, B., 1996: K relativní chronologii keramiky v Mikulčicích. Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales 81, 125-154.

Klanica, Z., 1970: Pokus o třídění keramiky z Mikulčic. In: Sborník AÚ AV ČR Brno V, Josefu Poulíkovi k šedesátinám, Brno, 103–114.

Klanica, Z., 1974: Práce klenotníků na slovanských hradištích. Studie AÚ ČSAV II/6 v Brně. Praha.

Klanica, Z., 1985: Mikulčice – Klášteřisko. Památky archeologické 76, 474–539.

Klanica, Z., 1985: Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech. In: Poulík, J. – Chropovský, B., Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha - Bratislava, 107-139.

Klanica, Z., 1993: Křížky z 8. - 9. století v Mikulčicích. Pravěk NŘ 3, 211-225.

Klose, J. – Holubková, D., 1984: Technologie slovanské keramiky se zaměřením na vznik značek. Informační zpravodaj Severomoravské pobočky ČSSA při ČSAV, 1-36.

Kolník, T., 1994: Ikonografia, datovanie a kultúrno – historický význam enkolpiónu z Veľkej Mače. SA XLII/1, 125-153.

Kováčik, P., 1999: Uherské Hradiště, Reduta. Přehled výzkumů 40, 1997-1998, 374-377.

Kohoutek, J. – Procházka, R., 1997: Uherské Hradiště, Růžová-Hradební ulice, PV 1993 – 1994, 251 – 254.

Kozáková, R. – Boháčová, I., 2008: Přírodní prostředí Pražského hradu a jeho zázemí v raném středověku – výpověď pylové analýzy sedimentů ze III. nádvoří. AR 60, 547–564.

Kuna, M. – Profantová, N. 2005: Počátky raného středověku v Čechách. Praha.

Kubková, J., 1996: Baptisterium a architektura českého středověku. Archaeologia historica 21, 131-137.

Kubková, J., 1997: Ecce lignum crucis, in quo salus mundi pependit. In: Kubková, J. – Klápště, J. – Ježek, M. – Meduna, P. (ed.), Život v archeologii středověku, 402-407. Praha.

Lutovský, M., 1994: Kolínský knížecí hrob: ad fontes. Sborník Národního muzea, řada A – historie 48, 37–76.

Lutovský, M., 2006: Kolín 1864: nejvýznamnější hrobový nález českého raného středověku. In: Sommer, P., České země v raném středověku. Praha, 213-231.

Lutovský, M., 2006: Od palisády ke zdi. Raně středověká hradiště v Čechách ve světle archeologického bádání posledních dvou desetiletí. Archaeologia historica 31, 21-44.

Macháček, J., 2001: Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno.

Macháček, J., 2005: Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio, palatium nebo emporium moravských panovníků? Archeologické rozhledy 57, 100-138.

Marešová, K., 1978: Záchranný výzkum velkomoravského Starého Města v roce 1977, Časopis Moravského muzea 63, 289 – 288.

Marešová, K., 1979a: Záchranný výzkum velkomoravského Starého Města v roce 1978. Časopis Moravského muzea 64, 287 – 288.

Marešová, K., 1979b: Archeologický výzkum velkomoravského Starého Města v roce 1979. Časopis Moravského muzea 65, 240 – 242.

Marešová, K., 1980: Obsah a objem keramiky ze slovanského pohřebiště v Uherském Hradišti-Sadech, Časopis Moravského muzea, Vědy společenské 65, 33-46.

Marešová, K., 1983: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích. Brno.

Marešová, K., 1985: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské sídliště na Dolních Kotvicích. Brno.

Mařík, J., 2009: Libická sídlení aglomerace a její zázemí v raném středověku. In: Klápště, J. – Měřínský, Z., Disertationes archaeologicae brunenses/pragensesque. Praha.

Maříková-Kubková, J. – Herichová, I., 2009: Archeologický atlas Pražského hradu, díl I. Castrum Pragense 10.

Mazuch, M., 2007: Příspěvek k řešení problematiky nádob tzv. „blučinského typu“. Nepublikovaná diplomová práce, Praha.

Menoušková, D., 2008: Několik poznámek k topografii Uherského Hradiště. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Mitáček, J., Východní Morava v 10. -14. stol. Brno, 229-236.

Menoušková, D. – Vaškových, M., 2003: Archeologické výzkumy na katastru Starého Města. Slovácko 45, 109-155.

Merhautová, A., 2006: Nejstarší česká sakrální architektura. In: Sommer, P., České země v raném středověku. Praha, 154-160.

Měřínský, Z., 1988: Kosočtverečné olověné křížky a jejich chronologické postavení v rámci hmotné kultury střední doby hradištní. In: Rodná země – Sborník k 100. výročí Musejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám PhDr. V. Nekudy, CSc. Brno, 122 - 145.

Militký, J., 2007: Kollier. Brustkreuz. In: Wieczorek, A .– Hinz, H. M. (Hrsg.), Europas Mitte um 1000 – Katalog, 186. Stuttgart.

Nechvátal, B., 1979: Frühmittelalterliche Reliquienkreuze aus Böhmen. Památky archeologické 70, 213-250.

Opravil, E. 1972: Rostliny z velkomoravského hradiště v Mikulčicích, Studie AÚ ČSAV v Brně 2, Praha.

Poláček, L., 1994: Zum Stand der Erkenntnis der Frühmittelalterlichen Keramik aus dem Burwall „Valy" bei Mikulčice. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. InternationaleTagungen in Mikulčice I, Brno, 207-217.

Poláček, L., 1995: Altes Gliederungssystem der Mikulčicer Keramik. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert – Terminologie und Beschreibung. InternationaleTagungen in Mikulčice II, Brno, 131-202.

Poláček, L., 1998: Graphitonkeramik aus Mikulčice. In: Poláček, L. (Hrsg.), Frühmittelalterliche Graphitonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen, IV. Internationale Taugungen in Mikulčice. Brno, 127-197.

Poláček, L., 1999: Raná grafitová keramika a otázka osídlení Mikulčic v 10. století. Archeologické rozhledy 51, 740-759.

Poláček, L. – Mazuch, M. – Baxa, P., 2006: Mikulčice – Kopčany. Stav a perspektivy výzkumu. AR 58, 623–642.

Poleski, J. 2004: Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca. Kraków.

Poulík, J., 1955: Nález kostela z doby říše Velkomoravské v trati „Špitálky" ve Starém Městě, Památky archeologické 46, 307 – 351.

Poulík, J., 1948: Staroslovanská Morava. Praha.

Poulík, J., 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.

Poulík, J., 1985: Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě. In: Poulík J. – Chropovský B., Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha – Bratislava, 9 – 80.

Poulík, J., 1988: K otázce vzniku předvelkomoravských hradišť. Slovenská archeológia 36, 189-216.

Profantová, N., 1992: K průniku prvků franského životního stylu do Čech 9. století (na základě poznatků archeologie). In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. ed., Velká Morava mezi východem a západem. Spisy Archeologického ústavu AV ČR 17, Brno, 327–338.

Profantová, N., 1992: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: Daim, F., Awarenforschungen II, Wien, 605-778.
Profantová, N., 1994: K nálezům ostruh z konce 7. – 9. stol. v Čechách. Památky archeologické Supplementum 2, Mediaevalia Archaeologia Bohemica 1993, 60-85.

Profantová, N., 1999: Zum gegenwärtigen Erkenntnisstand der frühmittelalterlichen Besiedlung des Burgwalls Šárka. Památky archeologické 90, 65-106.

Profantová, N., 2003: Příspěvek ke studiu šperkařství v raném středověku v Čechách a na Moravě. Archeologické rozhledy 55, 47-58.

Profantová, N., 2005: Poznámky k meči z hrobu bojovníka na III. nádvoří Pražského hradu. Castrum Pragense 7, díl I/1, 307-310.

Profantová, N., 2006: Pohřebiště elity ve Staré Kouřimi (9. - 10. století) In: Sommer, P., České země v raném středověku. Praha, 232-243.

Profantová, N. – Stolz, D., 2007: Nový nález relikviářového křížku z Kouřimi. In: Doleželová, E. – Šimůnek, R. (ed.), Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, 125-130. Praha.

Profantová, N. – Stolz, D., 2009: Nový relikviářový křížek z hradiště Dřevíč (obec Kozojedy). In: Maříková-Vlčková, P., - Mynářová, j. – Tomášek, M. (ed.), My Things changed Things. Praha, 199-210.

Procházka, R., 1990: Charakteristika opevňovacích konstrukcí předvelkomoravských a velkomoravských hradišť na Moravě. In: Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka, 288 – 306. Brno.

Procházka, R., 1999: Uherské Hradiště, Zelný trh č. 48/2. Přehled výzkumů 39 (1995-1996), 465 – 467.

Procházka, R., 2009: Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku. Brno.

Procházka, R. – Havlíček, P., 1996: Die slawische Besiedlung von Uherské Hradiště und ihr natürliches Milieu. In: Staňa, Č., - Poláček, L. (Hrsg.), Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjahrige Grabungen und ihre Auswertung.Internationale Tagungen in Mikulčice 3. Brno, 199 – 212.

Procházka, R. – Snášil, R., 1981: Výzkumy v Uherském Hradišti v roce 1981. Přehled výzkumů 1981,62 – 64.

Ruttkay, A. – Ruttkay, M. – Šalkovský, P., 2002: Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra.

Salaš, M., 2000: Kreuzhänger mit Christusdarstellung und griechischer Inschrift. In: Wieczorek A. – Hinz H.-M.: Europas Mitte Um 1000. Katalog. Stuttgart.
Sepière, M.-Ch., 1994: L‘ image d‘ un Dieu souffrant. Paris.

Sláma, J., 1977: Poznámky k problému historického významu některých raně středověkých hradišť. Archeologické rozhledy 29, 60-79.

Sláma, J., 1983: Přínos archeologie k poznání počátků přemyslovského státu. Sborník Národního muzea Praha A 37, 159-169.

Sláma, J., 1986: Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. Praehistorica 11, Praha.

Sláma, J., 1988: Střední Čechy v raném středověku 3. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praehistorica 14, Praha.

Sláma, J., 2001: K údajnému moravskému původu knížete Bořivoje. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. ed., Velká Morava mezi východem a západem. Spisy Archeologického ústavu AV ČR 17, Brno, 349–364.

Sláma, J., 2006a: Počátky přemyslovského státu. In: Sommer, P., České země v raném středověku. Praha, 30-52.

Sláma, J., 2006b: Počátky křesťanství v Čechách. In: Špačková, R. – Meduna, P., Nomina Ludmilam, sborník prací k poctě sv. Ludmily. Mělník, 7-14.

Smetánka, Z. – Durdík, T. – Hrdlička, L., 1980: Archeologický výzkum na Pražském hradě od roku 1971. In: Buříval, Z. (red.), Staletá Praha 10, 94 – 107.

Smetánka, Z. – Štverák, B., 1992: X-ray fluorescent analysis of gold and gilded jewels from the cemetery inLumbe Garden at Prague Castle. Archeologické rozhledy 44, 418-430.

Smetánka, Z. – Hrdlička, L. – Blajerová, M., 1973: Výzkum slovanského pohřebiště Za Jízdárnou na Pražském hradě. Archeologické rozhledy 25, 265-270.

Smetánka, Z. – Hrdlička, L. – Blajerová, M., 1974: Výzkum slovanského pohřebiště Za Jízdárnou Pražského hradu v r. 1973. Archeologické rozhledy 26, 386-405.

Smetánka, Z. – Staňa, Č., 1996: Velká Morava a Praha (Rentgenfluorescenční analýza zlatých šperků z Velké Moravy a jejich vztah k Pražskému hradu). In: Kurnatowska, Z., ed., Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej 2, Wrocław, 137-142.

Smetánka, Z. – Vlček, E. – Eisler, J., 1983: Hrobka knížete Spytihněva I. (K chronologii Pražského hradu na přelomu 9. a 10. století). Folia Historica Bohemica 5, 61-80.

Snášil, R., 1984: Specializovaná řemesla z ostrovního hradiska v Uherském Hradišti a jejich přínos pro další poznání společenské diferenciace 8. – 9. století. In: XIII. mikulovské sympozium 1983, Mikulov, 152 – 161.

Snášil, R., 1985: Archeologie ve Slováckém muzeu. Slovácko XXVII, 9 – 47.

Snášil, R., 1987a: Výsledky archeologických výzkumů Slováckého muzea za období 1981 – 1985. Slovácko XXVIII 1986, 33 – 46.

Snášil, R., 1987b: Pokus o nový výklad vzniku, vývoje a funkce velkomoravské aglomerace v oblasti uherskohradišťské. XVI. Mikulovské sympozium 1986, 149 – 166.

Snášil, R., 1992: Zpráva o archeologických výzkumech a přírůstcích Slováckého muzea v roce 1991. Slovácko XXXIII – XXXIV, 1991 – 1992, 117 – 129.

Snášil, R. - Kruťa, T. – Stloukal, M., 1993: Výzkum v Uherském Hradišti – Rybárnách v roce 1986. Slovácko 1993, 115 – 147.

Snášil, R. – Novotný, J., 1985: Výzkumy v Uherském Hradišti v roce 1983. Přehled výzkumů 1983, 71 – 74.

Snášil., R. – Procházka, R., 1981: Příspěvek k poznání velkomoravského střediska severní části dolnomoravského úvalu. Slovácko XXIII, 9 – 58.

Snášil., R. – Procházka, R., 1984: Výzkumy v Uherském Hradiště v roce 1982. Přehled výzkumů 1982, 63 – 65.

Staňa, Č., 1990: Staré Město a velkomoravská hradiště. In: Staroměstská výročí, 71 – 79., Brno – Uherské Hradiště.

Staššíková-Štukovská, D. – Plško, A., 1997: Typologische und technologische Aspekte der Perlen aus dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Borovce. In: Perlen. Bonn 1997, 259-274.

Staššíková-Štukovská, D. – Ungerman, Š., 1997: Sklené koráliky z včasnostredovekého pohrebiska v Dolních Věstoniciach. In: Dresler, P. – Měřínský, Z., (eds.), Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice, Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana, Supplementum 2. Brno, 136-149.

Stehlíková, D., 2000: Fragment eines Pektoralkreuz, Pektoralkreuz (Enkolpion). In: Wieczorek A. – Hinz H. M. (Hg.): Europas Mitte um 1000 – Katalog, Stuttgart, 530.

Svobodová, H., 1990: Vegetace jižní Moravy v druhé polovině prvého tisíciletí. Archeologické rozhledy 42, 170-230.

Šolle, M., 1959: Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi. Památky archeologické 50/2, 353 - 506

Šolle, Z., 2001: Čechy v době velkomoravské. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. ed., Velká Morava mezi východem a západem. Spisy Archeologického ústavu AV ČR 17, Brno,389-396.

Štefanovičová, T., 1990: Schmuck des Nitraer Typ und seine Beziehungen zu Südosteuropa im 9. Jahrhundert, A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 15, 215-230

Švecová, R., 2000: Nálezy kostenej a parohovej industrie z predvelkomoravských a velkomoravských sídlisk na Pohansku u Břeclavi do roku 1995. Sborník prací FFBU M 5, 61-97.

Teodor, D. Gh., 1970: Elemente si influenţe bizantine în Moldova in secolele VI – XI. In: Studii si cercetări de istorie veche 21/1, 97 – 128.

Tirpáková, A. – Bialeková, D. – Vlkolinská, I. 1989: The application of some mathematics-statistical methods in solving the possibility of exploition of roman measures in manufacturing of slavic axe-shaped currency bars and pottery, Slovenská archeológia 37/2, 427-450.

Tomková, K., 1993: Ke studiu raně středověké keramiky. Archeologické rozhledy 45, 113-126.

Tomková, K., 1997: Pražský hrad v kontextu výzkumů vybraných středočeských hradišť. Archeologické rozhledy 49, 36-40.

Tomková, K., 1997: Noch einmal zu den Anfängen der Prager Burg. In: Kubková, J. – Klápště, J. – Ježek, M. – Meduna, P. (eds.), Život v archeologii středověku. Praha, 630-638.

Tomková, K., 2005a: Pohřební ritus na Pražském hradě a jeho předpolích ve středověku a novověku. In: Castrum Pragense 7, díl I/1, 159 – 196.

Tomková, K., 2005b: Hmotná kultura raně středověkých pohřebišť Pražského hradu a jeho předpolí. In: Castrum Pragense, 7 díl I/1, 217 – 304.

Tomková, K., 2005c: Pohřebiště Jízdárna (úvod). In: Castrum Pragense 7, díl I/1, 387 – 402.

Tomková, K., 2005d: Raně středověká pohřebiště na předpolí Pražského hradu I. In: Castrum Pragense7, Teil I/2, 5 – 128.

Tomková, K., 2006: Příspěvek ke studiu proměn osídlení v severním a západním sousedství pražského hradu v raném středověku. Archaeologica Pragensia 18, 203-224.

Tomková, K., - Frolík, J., 2005: Topografie pohřbívání v areálu Pražského hradu a na jeho předpolích. In: Castrum Pragense 7, díl I/1, 7 – 24.

Třeštík, D., 1981: Počátky Přemyslovců. Praha.

Třeštík, D., 1983a: Počátky Prahy a českého státu. Folia Historica Bohemica 5, 7-37.

Třeštík, D., 1983b: Vznik českého přemyslovského státu. Časopis Národního muzea, řada A, Historie, sv. 37, 66-78.

Třeštík, D., 1984: Křest českých knížat roku 845 a christianizace Slovanů. Český časopis historický 92,423-459.

Třeštík, D., 1985: Bořivoj a Svatopluk – vznik českého státu a Velká Morava. In: Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha – Bratislava 1985, 273-301.

Třeštík, D., 1997: Počátky Přemyslovců, vstup Čechů do dějin. Praha.

Třeštík, D., 2001: Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791-871. Praha.

Třeštík, D. 2003: Mýty kmene Čechů. Praha.

Turek, R., 1963: Velkomoravský horizont v českých mohylách. Památky archeologické 54/2, 224 – 233.

Ungerman, Š., 2005: Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu. Archeologické rozhledy 57, 707-749.

Ungerman, Š., 2009: Archaika in den frühmittelalterlichen Gräbern in Mähren. In: Maříková-Vlčková, P. – Mynářová, J. - Tomášek, M. (eds.), My things changed things, 224-256.

Váňa, Z., 1995: Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986. Praha.

Váňa, Z. – Kabát, J. 1971: Libušín. Památky archeologické 62, 179-313.

Varadzin, L., 2010a: Hrnčířská výroba ve východní části střední Evropy 6.-13. století v archeologických pramenech. Archeologické rozhledy 62, 17–71.

Varadzin, L., 2010b: K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně. Archeologické rozhledy 62, 535-554.

Vitula, P., 1997: Uherské Hradiště, Havlíčkova ul. 16. Přehled výzkumů 1993-1994, 254-5.

Vlček, P. a kol. 2000: Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany. Praha.

Vlkolinská, I. 2002: Pece z lokality Nitra, poloha Lupka. Štúdijné zvesti 35, 229-245.

Wieczorek, A. – Hinz, H. M. 2000 (Hg.): Kruzifixhänger (Kopie). In Wieczorek, A.–Hinz, H. M. (Hg.), Europas Mitte um 1000 – Katalog, Stuttgart, 186.

Wihoda, M., 2008: Velehradská tradice. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Mitáček, J., Východní Morava v 10. až 14. století. Brno, 129-136.

Zábojník, J., 2005: Mikulčice – awarische Stadt. In: Kouřil, P., Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Spisy AÚ AV ČR Brno, 25, 101-114.

Zapletal M., 1991: Velká kniha deskových her. Praha.

Zavřel, J., 1997: Výsledky výzkumu v Nerudově ulici čp. 236/III. Archaeologica Pragensia 13, 105-115.

Žegklitz, J. – Boháčová, I. – Frolík, J., 1988: St. Georg's square – Jiřské náměstí. Castrum Pragense 1, 97-112.

Žemlička, J., 1996: Entstehung und Entfaltung der Marktorganisation in Böhmen und Mähren. In: Hausbau und und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa. Památky archeologické – Supplementum 6, 17-27.

Žemlička, J., 2002: Společné rysy středoevropských států. In: Wieczorek, A.–Hinz, H. M. (Hg.), Europas Mitte um 1000 – Střed Evropy okolo roku 1000, Katalog. Praha, 295-196.